

Corona op het Afrikaanse continent

KIZA MAGENDANE

JANTINE KRIENS

Gemeenten krijgen
hun begroting niet
meer rond

WIMAR BOLHUIS

Hoe het wettelijk
minimumloon
te verhogen naar
€ 14 per uur

JET BUSSEMAKER

Op zoek naar een
positieve visie op
de overheid

Jaargang 77, nummer 4, augustus 2020

Een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau voor de sociaal-democratie

Verschijnt zes maal per jaar

Redactie

Paul de Beer

Nik de Boer

Meike Bokhorst

Wimar Bolhuis

Klara Boonstra

Ruud Koole

Wiljan Linders (*eindredactie*)

Marijke Linthorst

Annemarijke Nierop (*hoofdredeactie*)

Redactieraad

Maurits Barendrecht

Marc Chavannes (*voorzitter*)

Liesbeth Noordegraaf

Paul Tang

**De redactie verwelkomt
bijdragen ter beoordeling.
Kopij graag toezenden
per e-mail naar send@wbs.nl**

Redactieadres

Wiardi Beckman Stichting

Emmapark 12

2595 ET Den Haag

Telefoon (070) 262 97 20

E-mail send@wbs.nl

Vormgeving

Jaap Swart (*omslag & lay-out*)

Abonnementen

Bel 06 206 12 852 of mail

info@vangennep-boeken.nl

voor een abonnement of kennis-
makingsnummer.

Uitgever

Uitgeverij Van Gennep

Emmastraat 69

1814 DM Alkmaar

info@vangennep-boeken.nl

06 206 12 852

Abonnementsprijzen per jaargang

▶ Student/aio/oio/Jong WBS/Jonge Socialisten: € 40,50

▶ Particulier Nederland: € 84,50

▶ Instelling Nederland: € 164,50

▶ Particulier buitenland: € 147,50

▶ Instelling buitenland: € 175,50

▶ Losse nummers € 17,50

S&D online

Gratis voor abonnees

Niet abonnees betalen € 2 per maand (per maand opzegbaar).

Aanmelden via send@wbs.nl

© 2020 Uitgeverij Van Gennep

*Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

Redactioneel

Dromen

De coronatijd leidt bij velen tot wensdenken — het is niet per se een fijne constatering waar Paul de Beer ons de zomervakantie mee instuurt. Want het idee dat we het straks allemaal beter gaan doen is juist wel een prettig houvast in onzekere tijden als deze.

Ook dit nummer van *S&D* staat vol met auteurs die aangeven hoe het straks anders kan. Hendrik Noten wil een einde aan het streven naar economische groei: in plaats daarvan moet ons doel een groene economie en nieuwe zekerheden en werkgelegenheid voor mensen zijn. Kiza Magendane ziet in de coronacrisis die Afrika economisch hard raakt, een kans voor structurele verbeteringen op dat continent. Sara Murawski, Jurjen van den Bergh, Mirthe Biemans, Wimar Bolhuis, Erik Hormes, Gerard Rinse Oosterwijk en Sybren Kooistra doen — namens de burgerbeweging ‘Samen uit de Crisis’ — voorstellen voor een sterke publieke sector, een fatsoenlijk inkomen voor iedereen, eerlijke eisen aan grote bedrijven, groene investeringen en de bescherming van onze grondrechten en democratie. Jet Bussemaker pleit voor een positieve visie op de overheid, en laat aan de hand van het recente crisisbeleid zien hoe dat te realiseren is.

Is het allemaal luchtflitsertij? Nee, want deze auteurs zien heus wel dat verandering niet vanzelf komt. Ze proberen juist zo nauwkeurig mogelijk te formuleren wat daarvoor nodig is. Wat is sociaal-democratische politiek anders dan streven naar een betere toekomst? Ook het pleidooi van Constant van der Putten voor regulering van de vrije huursector, het stappenplan van Wimar Bolhuis voor verhoging van het wettelijk minimumloon en het ‘sociaal compromis om het klimaatprobleem op te lossen’ van Ben Dankbaar, Raphael Smals en Geert Vissers zijn niet meer dan dat: een streven naar een betere toekomst. En dat licht moet ook de bijdrage van Jantine Kriens worden gelezen, haar waarschuwing dat gemeenten hun begrotingen niet rondkrijgen laat ze samengaan met suggesties hoe dit op te lossen, zodat bibliotheken, muziekscholen en zwembaden de komende jaren niet wegbezuinigd hoeven te worden.

Een fijne zomer toegewenst!

Annemarieke Nierop, hoofdredacteur

Geloofwaardige post-coronapolitiek?

Door **Paul de Beer**

*Redacteur S&D, Hoogleraar aan de UvA,
verbonden aan AIAS-HSI*

De verleiding is groot — bij de lezer waarschijnlijk niet veel minder dan bij mijzelf — om in de coronacrisis het begin van een nieuwe fase te zien. Een fase waarin we allerlei dingen anders gaan doen dan in de pre-coronafase. Meer waardering en een hogere beloning voor de werkenden in de ‘vitale’ beroepen. Minder en schoner vliegen. Meer in Nederland op vakantie. Minder woon-werkverkeer. Een meer gelijke rolverdeling tussen man en vrouw bij het huishoudelijk werk en de kinderverzorging. Een andere regulering van flexibel werk, vooral van zzp'ers, die zo kwetsbaar zijn gebleken. En bedrijven niet meer toestaan hun winst in het buitenland te laten neerslaan, om vervolgens hun hand op te houden bij de Nederlandse staat als het even tegenzit.

Het is echter de vraag of veel mensen na de coronacrisis echt een andere samenleving wensen. Nu de ‘intelligente lockdown’ stapsgewijs wordt opgeheven, lijken de meesten eraan te snakken dat de normale situatie weer terugkeert. En dan niet het ‘nieuwe normaal’ van de anderhalvemetersamenleving, maar het oude normaal. Waarin we weer voor een spotprijs naar onze vakantiebestemming vliegen, binnen 24 uur ons pakketje thuis laten bezorgen en de belastingen niet omhooggaan om de vitale beroepen beter te belonen.

Goed, we zullen misschien iets vaker thuis werken en online vergaderen omdat dat efficiënter is en reistijd scheelt. En waarschijnlijk gaan zzp'ers verplicht deelnemen aan een arbeidsongeschiktheidsverzekering en krijgen zij minder belastingvoordelen, maar die plannen waren al vóór de crisis in de maak.

Net als de vorige crisis — de financiële crisis van 2008 — lijkt de huidige crisis het gelijk van linkse partijen te bewijzen dat de vrije markt niet voldoende robuust en veerkrachtig is om grote schokken op te vangen en dat een sterke staat onmisbaar is voor een gezonde economische en maatschappelijke ontwikkeling. Maar laten we niet vergeten dat die vorige crisis, die ontstond in de financiële sector, al snel uitmondde in een crisis van de publieke financiën.

In plaats van winst bracht die crisis de linkse partijen juist grote electorale verliezen. En de dominante beleidsreactie was er niet een van versterking van de overheid, maar van ‘austeriteit’, jarenlange bezuinigingen. Evenzo is de kans groot dat ook deze crisis, als het coronavirus de kop is ingedrukt, zich zal voortzetten in een crisis van de openbare financiën. In de meeste landen lopen de overheidstekorten en de staatschuld immers nog veel sterker op dan tien jaar geleden.

Tien jaar geleden wisten de linkse partijen geen overtuigend alternatief te presenteren voor het neoliberale bezuinigingsbeleid. Zijn zij daar nu wel toe in staat? Dat is verre van vanzelfsprekend. Dit keer klinkt de roep om niet mee te doen aan nieuwe grote bezuinigingsronden — zelfs Klaas Knot vindt dat immers niet wenselijk — en om een nieuwe rol voor de overheid en de (semi-)publieke sector op te eisen. Maar hoe geloofwaardig is het als je om de tien jaar je koers 180 graden draait? De PvdA staat niet alleen voor de zware klus om met een aansprekend sociaal-democratisch programma voor de post-corona-periode te komen. Zij zal ook de kiezers ervan moeten overtuigen dat dit een geloofwaardig en realistisch alternatief vormt voor het huidige kabinetsbeleid. Ga er maar aan staan!

Maak van het klimaatprobleem geen ‘maanlanding’

De aanpak van de klimaatcrisis is niet alleen een ongeken- de technische uitdaging, maar bovenal een maatschappelijk probleem. Nieuwe technologie is niet genoeg om het klimaatvraagstuk op te lossen. Daarvoor is een nieuw sociaal compromis nodig, waarin draagvlak, publieke diensten en sociale rechtvaardigheid centraal staan.

BEN DANKBAAR, RAPHAEL SMALS & GEERT VISSERS

Ben Dankbaar is emeritus-hoogleraar innovatiemanagement (RUN); Raphael Smals werkt als freelancer in het wetenschappelijk onderwijs; Geert Vissers is socioloog en methodoloog

Op een donorconferentie die door de Europese Commissie bijeen was geroepen, werd onlangs € 7,4 mrd toegezegd voor de ontwikkeling van een vaccin tegen het coronavirus.¹ De middelen zullen natuurlijk niet alleen naar onderzoekers in laboratoria gaan, maar die indruk werd door sommige krantenkoppen wel gewekt.²

Het gaat hier om de oervorm van innovatiebeleid: geef wetenschappers een zak met geld en een probleem en dan komt het allemaal goed. Het eerste grote voorbeeld in deze traditie was het Manhattanproject dat in de Tweede Wereldoorlog resulteerde in de kernbom, waarmee — althans in de ogen van veel Amerikanen — de oorlog werd gewonnen. Minstens zozeer tot de verbeelding sprekend was het Apolloproject, dat resulteerde in de maanlanding.

De Britse innovatie-econoom Mariana Maz-zucato noemt dit ‘missie-gestuurd onderzoek’ en pleit voor meer van dit type onderzoek.³ Ze ziet daarbij een centrale rol weggelegd voor

de overheid. Alleen de overheid kan het soort grote doelstellingen formuleren waar private bedrijven (nog) geen brood in zien. En juist omdat overheden dit doen, geven ze een belangrijke impuls aan innovatie en technologische ontwikkeling bij private bedrijven.

De Europese Commissie probeert al enige tijd haar innovatieprogramma’s volgens deze denkwijze te ordenen. In plaats van programma’s voor informatietechnologie of biotechnologie, kwamen er programma’s gericht op de *grote maatschappelijke uitdagingen*, zoals klimaatverandering, de vergrijzing of de achteruitgang van de biodiversiteit. Dat zijn enorm grote uitdagingen en om ze geschikt te maken voor een missie-gerichte aanpak, moeten er behapbare missies uit worden afgeleid waarmee onderzoekers en uitvinders aan de slag kunnen.⁴

Al in 1977 keek een andere innovatie-econoom, Richard Nelson, terug op de maanlanding.⁵ Waarom, zo vroeg hij zich af, lukt het ons wel om een mens op de maan te zetten,

maar lukt het ons niet om de armoede en uitzichtloosheid in onze getto's op te lossen? Je zou deze vraag ook eigentijds kunnen formuleren: waarom lukt het de Europese Commissie wel om in korte tijd miljarden bij elkaar te krijgen voor een vaccin, maar niet om enkele duizenden minderjarige vluchtelingen uit Griekenland te halen en over Europa te verdeelen?

Het gemakkelijkste antwoord is natuurlijk, dat de politieke wil ontbreekt om het probleem aan te pakken. Er valt voor politici geen eer aan te behalen; het levert alleen maar een hoop gedoe op. Nelson zoekt in zijn boek naar een verklaring in termen van kennis. We hebben volgens hem gewoon de juiste kennis niet om zo'n complex sociaal probleem op te lossen. Een maanlanding realiseren is een kwestie van techniek en rekenen; het getto-probleem is een maatschappelijk probleem dat we nog onvoldoende begrijpen om er berekeningen en techniek op los te laten.

Nelson is optimistisch: als de kennis er was, zouden de politici die ook gebruiken. Het is echter de vraag of die kennis er ooit zal komen. De problemen van de Amerikaanse binnensteden zijn veelvormig, ze verschillen tussen steden en ze veranderen in de tijd. Er is nooit genoeg kennis om zulke problemen met één mooi programma op te lossen. Sociale problemen oplossen zal altijd een kwestie blijven van experimenteren, onderhandelen en afscheid nemen van de illusie van een perfecte uitkomst, zoals een maanlanding.

Hoe zit het dan met het klimaatprobleem? Lijkt dat op een maanlanding? Of lijkt het toch meer op dat weerbarstige 'getto-probleem'? In de praktijk zien we dat er veel pogingen gedaan worden om er een maanlanding van te maken. Dat wil zeggen dat er technische oplossingen worden aangedragen op basis van een simpele diagnose. We produceren te veel CO₂ en dus moeten we technieken verzinnen die de uitstoot van CO₂ verminderen en liefst beëindigen. Vervolgens gaat de discussie vooral over onderzoek en investeringen in nieuwe technologie.

Maar we kunnen er niet omheen dat het klimaatprobleem ook een getto-probleem is. Dat wordt duidelijk, wanneer we ons realiseren dat het klimaatprobleem onlosmakelijk verbonden is met de grootschalige industriële ontwikkeling van de vorige eeuw. Vooral na de Tweede Wereldoorlog was sprake van een haast onvoorstelbare groei van productie en consumptie. Dat was niet enkel een simpel en onvermijdelijk gevolg van technologische ontwikkeling, maar ook en misschien wel vooral een maatschappelijke omwenteling.

Een groot maatschappelijk compromis

Gedurende de hele negentiende eeuw waren de lonen in de geïndustrialiseerde landen nauwelijks gestegen, maar in de twintigste eeuw kwam daar verandering in. Dat ging niet vanzelf. De Eerste Wereldoorlog eindigde in opstanden en revoluties. En na de Grote Depressie en de Tweede Wereldoorlog werd gevreesd (of gehoopt) dat dat opnieuw zou kunnen gebeuren. Velen vroegen zich af of het geen tijd was het kapitalisme op de mestvaalt van de geschiedenis te gooien.

Dat gebeurde niet, omdat er een *groot maatschappelijk compromis* tot stand kwam — niet alleen als resultaat van directe onderhandelingen tussen vertegenwoordigers van kapitaal en arbeid, maar ook als resultante van een hele reeks van experimenten, nieuwe theorieën, nieuwe wetgeving en nieuwe instituties, een deel ervan al begonnen in de jaren dertig.⁶ Het kapitalisme bleef bestaan, maar nu in een vorm waarin bedrijven belang hadden bij stijgende lonen, zodat er klanten zouden zijn voor alle producten die in steeds grotere aantallen werden gemaakt. *Koopkracht* was de nieuwe motor van de economie. Ook wetgeving voor sociale zekerheid hielp om de koopkracht in stand te houden.⁷

Massaproductie en massaconsumptie hebben elkaar decennialang wederzijds versterkt. De mensheid verbruikt daardoor enorme hoeveelheden grondstoffen en energie. Tegenwoordig kijken we er nauwelijks meer van op

als er in één jaar (2019) 92 miljoen motorvoertuigen worden geproduceerd en anderhalf miljard smartphones.⁸ Het is onvermijdelijk dat een productie van die omvang vroeg of laat gevolgen heeft voor het ecosysteem op aarde.⁹

Het klimaatprobleem is dus een gevolg van de manier waarop het negentiende-eeuwse probleem van de strijd tussen kapitaal en arbeid in de twintigste eeuw is opgelost (of misschien beter: gepacificeerd). Die oplossing staat nu onder druk vanwege de gevolgen van grootschalige productie en grootschalig energiegebruik. Dit is niet alleen een ecologisch probleem.

Als we bij de aanpak van het klimaatprobleem alleen oog hebben voor technische vraagstukken, zoals de uitstoot van CO₂, dan is de kans groot dat het toch al wankele evenwicht tussen kapitaal en arbeid volledig wordt verstoord. Wanneer er alleen maar wordt gesproken over investeren in (en verdienen aan) nieuwe technologieën en over de noodzaak om minder te consumeren, dan weten de mensen met lage inkomens wel waar de rekening komt te liggen. Daarom moet bij de aanpak van het klimaatprobleem niet alleen gekeken worden naar technische vraagstukken, maar ook naar maatschappelijke tegenstellingen die weer de kop opsteken.

Waarom lukt het ons wel om een mens op de maan te zetten, maar niet om de armoede in Amerikaanse getto's op te lossen?

Het oplossen van ‘getto-problemen’ vereist niet alleen technologische inspanningen maar ook, en vooral, een breed maatschappelijk draagvlak. Je kunt efficiënte windmolens

ontwerpen, maar ze moeten ook geplaatst kunnen worden. Je kunt klimaatneutrale huizen bouwen, maar ze moeten ook betaalbaar zijn. En je kunt internationale afspraken maken, maar die moeten ook worden nageleefd. Naast technologische innovatie is ook sociale en politieke innovatie nodig. Het is belangrijk daarbij te bedenken dat ‘getto-problemen’ met de betrokkenen samen moeten worden aangepakt. Oplossingen vragen namelijk altijd ook om gedragsverandering. Wonen in een nul-op-de-meter-woning vraagt om een ander woongedrag. Klimaatvriendelijker leven vraagt om een ander eetgedrag en andere kleding. Groene energie kopen is één ding, maar energie besparen is minstens zo belangrijk — en ook dat vereist ander gedrag.

Het nieuwe maatschappelijke compromis

Het klimaatbeleid zal zo vorm moeten krijgen dat het door de grote meerderheid van de bevolking als begrijpelijk en rechtvaardig wordt ervaren. Daarbij gaat het ook om de betekenis van het woord rechtvaardigheid zelf. We zijn eraan gewend geraakt om uitsluitend te denken in termen van verdelende rechtvaardigheid: als jij wat meer, dan ik ook wat meer. Niemand zal ontkennen dat koopkracht zeker voor lagere inkomens belangrijk is en op peil moet blijven, maar we weten nu waar het toe leidt als alle aandacht uitgaat naar individuele ‘koopkrachtplaatjes’: een planeet waarvan de ecologische draagkracht wordt overschreden.

Het nieuwe maatschappelijke compromis kan daarom niet gevonden worden in nog meer spullen, nog meer vlieguren en nog meer vlees. Het kan ook niet gevonden worden in regelingen die kapitaalkrachten een financieel rendement bieden op de zonnepanelen op hun dak; regelingen die mede betaald worden door de hogere energierekening van degenen die helemaal geen eigen dak of kapitaal hebben.

In plaats daarvan kan een *nieuw compromis* gezocht worden in meer aandacht voor de kwaliteit van leven en in de *collectieve con-*

sumptie van 'publieke goederen' als schone lucht, een gezonde leefomgeving en veiligheid in een delta op zeeniveau.¹⁰ Daar horen ook meer tastbare (semipublieke) goederen bij: gezondheidszorg, volkshuisvesting, onderwijs, openbaar vervoer, culturele voorzieningen, sportfaciliteiten, die kwalitatief goed, toegankelijk en betaalbaar zijn.¹¹ Wie zegt dat het te duur is of te lang duurt om rechtvaardigheid en klimaatbeleid zo nadrukkelijk te koppelen, zegt in feite dat hij bereid is te accepteren dat maatschappelijke ongelijkheid bij de aanpak van het klimaatprobleem eerder groter dan kleiner zal worden. Daardoor zal de klimaat-aanpak op termijn ondermijnd worden.

Het klimaatprobleem is een uitkomst van de manier waarop de strijd tussen kapitaal en arbeid in de twintigste eeuw is opgelost

Het belang van publieke en semipublieke goederen wordt tegenwoordig weer door zeer velen onderkend. In de coronacrisis hebben we de 'helden' in de gezondheidszorg, de bejaardenzorg en het onderwijs opnieuw ontdekt. Bij het zoeken naar een *nieuw maatschappelijk compromis* gericht op de verbetering van (semi)publieke diensten is het dan van belang om geen onnodige blokkades op te werpen.

Sociaal-democraten neigen ertoe om meteen te denken in termen van meer overheid en hogere belastingen (voor de rijken).¹² Semipublieke goederen hoeven echter niet per se door overheidsorganisaties te worden aangeboden. Er is ook geen enkele reden om aan te nemen dat overheidsorganisaties automatisch altijd het goede doen, zoals recentelijk weer te zien was bij de belastingdienst.¹³

Gereguleerde marktwerking is in veel gevallen zo gek nog niet. Tekortkomingen in de gezondheidszorg worden nu toegeschreven aan bezuinigingen en marktwerking, maar we kunnen rustig stellen dat er zonder bezuinigingen en marktwerking vast niet meer IC-bedden zouden zijn geweest. Verbeteringen hoeven ook niet altijd meer geld te kosten. Met slimme financiering en moderne technologie gaan de woonlasten van een klimaatneutrale woning bijvoorbeeld eerder omlaag dan omhoog. Vereenvoudigingen in het complexe systeem van belastingen en toeslagen kunnen verbeteringen in sociale zekerheid opleveren zonder hogere belastingen.¹⁴

De zoektocht naar een *nieuw maatschappelijk compromis* is in volle gang en de coronacrisis heeft het gevoel versterkt dat veel dingen anders moeten en anders kunnen. Er zijn veel uitdagingen, ze hangen samen, en het gaat niet aan om er één uit te lichten en de andere stiefmoederlijk te behandelen. De typisch Nederlandse polderbenadering die resulteerde in het Klimaatakkoord, bood sommige groeperingen en belanghebbenden (bijvoorbeeld grote bedrijven) de mogelijkheid tot meedelen, maar maakte het tegelijkertijd mogelijk dat gekozen volksvertegenwoordigers zich achter de daar gevonden compromissen konden verschuilen. Daarmee is de democratie niet gediend. Juist de gekozen volksvertegenwoordiging dient *alle* belangen mee te wegen, ook van diegenen die niet wilden of konden deelnemen aan de diverse klimaattafels.

Momenteel schrijven politieke partijen aan hun verkiezingsprogramma's. De meeste partijen nemen het klimaatprobleem serieus en veel kiezers hebben daar veel aandacht voor. Er is een gevaar dat partijen gaan concurreren op doelstellingen: wie het snelst klimaatneutraal wil worden, lijkt het probleem het meest serieus te nemen. Dat leidt al gauw tot vele paragrafen over CO₂-reductie, zonnepanelen en windturbines, het sluiten van kolen- en gascentrales, biomassa en opslag van CO₂. In feite gaat het dan alleen om de technische aspecten van het probleem.

Het klimaatprobleem zou ook als getto-probleem serieus moeten worden genomen.¹⁵ Wanneer de discussie blijft hangen in de technische aspecten, voelen te veel mensen zich ondanks alle klimaattafels en dito akkoorden te weinig betrokken en te weinig gehoord. Dat

leidt tot aversie en contramine, in plaats van meedenken — en tot onvoorspelbare verkiezingen. Het klimaatprobleem is geen maanlanding, maar een sociaal probleem dat minstens zo'n grote uitdaging vormt als het probleem van de getto's in de Amerikaanse steden.

Noten

- 1 De auteurs organiseren sinds 2011 jaarlijks de publieksconferentie “Innovatie in Theorie en Praktijk (InnoTeP) in Nijmegen. Zie: www.innotep.eu.
- 2 Peepkorn, M. (2020, 4 mei). Wereld zegt 7,4 miljard euro toe voor ontwikkeling coronavaccin. *De Volkskrant*.
- 3 Mazzucato, M. (2018) Mission Oriented Innovation Policy: Challenges and Opportunities, *Industrial and Corporate Change*, 27(5), pp. 803-815; European Commission DG Research and innovation. (2017). *Towards a Mission-Oriented Research and Innovation Policy in the European Union — An ESIR Memorandum*.
- 4 Mazzucato, M. (2018) *Mission-Oriented research and Innovation in the European Union. A problem-solving approach to fuel innovation-led growth*. European Commission DG Research and innovation.
- 5 Nelson, R. R. (2011). The Moon and the Ghetto revisited. *Science and Public Policy*, 38(9), pp. 681-690.
- 6 Voor een vroege analyse met aandacht voor de rol van de Verenigde Staten bij het vinden van het compromis, zie Maier, C. S. (1977), The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy After World War II, *International Organization*, 31(4), pp. 607-633.
- 7 Het begrip koopkracht is onlosmakelijk verbonden met de nadruk op effectieve vraag in het werk van Keynes.
- 8 Statista. (2020). *Car production: Number of cars produced worldwide from 2000 to 2019*; Statista. (2020). *Smartphone production volume worldwide 2015-2021*.
- 9 McNeill, J.R. (2001), *Something New under the Sun. An Environmental History of the Twentieth-Century World*. New York: W.W. Norton.
- 10 Publieke goederen zijn goederen die niet-uitsluitbaar en niet-rivaliserend zijn. Je kunt mensen niet uitsluiten van het gebruik ervan en als iemand een publiek goed gebruikt, betekent dat niet dat iemand anders het niet kan gebruiken. Denk bijvoorbeeld aan veiligheid. Bij zuiver publieke goederen gaat het gebruik door de een niet ten koste van de ander. Zuiver publieke goederen zijn er niet zo veel — en die worden vrijwel uitsluitend door de overheid ter beschikking gesteld, omdat je ze niet op een markt kunt verkopen. Anders gezegd: de overheid dwingt iedereen via de belastingen om de publieke goederen te kopen. Bij semipublieke goederen is uitsluiting in principe wel mogelijk (bijvoorbeeld onderwijs) of zijn er grenzen aan de niet-rivaliserende consumptie (bijvoorbeeld snelwegen). Voor semipublieke goederen kunnen dus toegangsprijzen worden vastgesteld of andere maatregelen worden genomen om het gebruik te reguleren en eventueel beperken.
- 11 Zie ook: Arcidiacono, D., Barbera, F., Bowman, A., et al. (2018). *Foundation economy: the infrastructure of everyday life*. Manchester University Press.
- 12 Keune, M., & de Beer, P. (2020). *Van winst en consumptie naar publieke diensten. Socialisme & Democratie*, 77(3), pp. 13-16.
- 13 Keune en De Beer (zie voetnoot 12) stellen dat de kwaliteit van publieke diensten vooral moet worden verbeterd ‘door te investeren in de kwaliteit van de medewerkers en door meer ruimte te scheppen voor hun professionele autonomie, waardoor hun intrinsieke motivatie wordt vergroot.’ Dat klinkt goed, maar er is geen enkele garantie dat die medewerkers hun kwaliteit en ruimte op de juiste manier inzetten. Helden zijn geen heiligen. Meer in het algemeen mag de noodzaak van professionele autonomie voor ambtenaren, artsen, leraren of personeel van kinderdagverblijven geen excuus zijn om af te zien van individuele verantwoording over het gebruik van die autonomie. Zie hiervoor: Van der Loo, H. (2020). *Quadra Politica — Een praktische handreiking voor bestuurders die meer grip willen krijgen op hun ambtelijke organisatie*. Weert: Celsus Juridische Uitgeverij. (Voor het onderliggende proefschrift zie: <https://research.tue.nl/en/publications/quadra-politica-een-ontwerp-voor-de-vierde-macht>).

- 14 Zie bijvoorbeeld de voorstellen van D66 in: Van Weyenberg, S, et al. (2020). *Een werkbaar alternatief voor het toeslagensysteem*. ESB; zie ook: CPB. (2020). *Doorrekening ex-ante effecten plannen socialezekerheids- en belastingstelsel D66*.
- 15 Dankbaar, B. (2015). Naar een duurzame energiehuishouding in 2050 een sociaaldemocratisch perspectief. In *Energietransitie: politiek robuust een bijdrage vanuit de WT's van politieke partijen* (pp. 19–30).

Gemeenten krijgen hun begrotingen niet meer rond

De stijgende kosten voor jeugdzorg zijn voor veel gemeenten de spreekwoordelijke druppel die de emmer doet overlopen. In juni trokken lokale politici aan de bel bij de rijksoverheid omdat ze de begroting niet meer rond krijgen. Maar er speelt veel meer dan alleen de oplopende kosten voor de jeugdzorg.

JANTINE KRIENS

Oud-wethouder en -locoburgemeester (PvdA) van Rotterdam en oud-algemeen directeur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten

Op Twitter zie ik filmpjes langskomen van wethouders die 'het water aan de lippen staat', burgemeesters die waarschuwen dat het zo niet langer kan en directeuren van zwembaden, bibliotheken en schouwburgen die de toekomst vrezen. Dat er iets aan de hand is kan niemand zijn ontgaan. Gemeenten hebben grote moeite hun begrotingen sluitend te krijgen en dat is nog verergerd door de lagere inkomsten en hogere uitgaven die het gevolg zijn van de coronacrisis.

Deze zomer wordt in alle gemeentehuizen gewerkt aan de voorbereiding van de begroting 2021. Net als de rijksoverheid moeten gemeenten rekening houden met minder inkomsten. Maar er is veel onzekerheid: hoeveel minder inkomsten, wat zal de bijdrage van de rijksoverheid zijn en hoe zal de economie zich ontwikkelen? In tegenstelling tot de rijksoverheid moeten gemeenten altijd een sluitende begroting maken en dat is op dit moment niet te doen.

Een sluitende begroting betekent in vrijwel alle gemeenten dat dit jaar opnieuw bezuinigd moet worden. Ik kan me goed voor-

stellen dat heel veel gemeentebesturen dat onverantwoord vinden. Op de organisaties is de afgelopen jaren al zoveel bezuinigd dat de grens is bereikt. Verder kun je vrijwel alleen bezuinigen op voorzieningen die juist in deze crisisperiode zo belangrijk voor je inwoners zijn: het zwembad, de schouwburg, de bibliotheek. Ook bij het onderhoud aan de buitenruimte is er weinig of geen ruimte voor bezuinigen meer. Veel gemeenten hebben de afgelopen jaren al 'getemporiseerd' in het onderhoud en uiteraard willen ze niet dat dit ten koste van de veiligheid gaat.

Gemeenten hebben alles op alles gezet om steunpakketten voor hun ondernemers te regelen, te voorkomen dat hun zzp'ers onderuitgaan en ze hebben de (jeugdzorg)instellingen doorbetaald. Burgemeesters, wethouders en ambtenaren hebben zich ook ingezet om hun inwoners te troosten, mensen een hart onder de riem te steken en de doden te begraven. Voor gemeentebestuurders hebben de doden immers een naam. En juist nu alles weer tot rust komt, moeten zij deze zomer bedenken

welke voorzieningen met minder of met niets toe moeten volden jaar.

Er is niet één antwoord op de vraag hoe het zover is gekomen. Het gaat om incidentele zowel als structurele problemen. Misschien is het belangrijkste antwoord wel dat het bekostigingssysteem van gemeenten zich niet meer verhoudt tot de opgaven van deze tijd. Het piept en kraakt en dat doet het al jaren. Ik ga nader in op acht achtergronden van de huidige financiële problematiek van gemeenten.

Gemeenten bezuinigen al sinds de financiële crisis

De financiële crisis die volgde op de bankencrisis van 2007 heeft ook voor gemeenten grote gevolgen gehad. In 2013 hadden gemeenten gemiddeld 20% bezuinigd ten opzichte van de periode voor de crisis. Als toenmalig wethouder Financiën van de gemeente Rotterdam kan ik uit eigen ervaring melden dat dat een immense opgave was. In die jaren hebben we nare keuzes moeten maken om Rotterdam sterker uit de crisis te laten komen: 20% van de gemeentelijke ambtenaren werd ontslagen en we bezuinigden op talloze voor Rotterdammers belangrijke voorzieningen zoals bibliotheken, de opvang voor dak- en thuislozen en zelfs op armoedebelid. Dat was pijnlijk en is niet alleen in Rotterdam nog voelbaar maar in alle gemeenten in Nederland.

Geen opschaling, wel een opschalingskorting van een miljard euro

Het vorige kabinet (mét de PvdA) wilde dat gemeenten werden opgeschaald naar 100.000 inwoners. De veronderstelling was dat dat goedkoper zou zijn. Dat voorstel was slecht onderbouwd, er was geen draagvlak voor en in de eerste weken van het nieuwe kabinet ging het van tafel. Maar de opschalingskorting – meerjarig ingeboekt – bleef gehandhaafd.

In deze kabinetsperiode loopt de opschalingskorting op tot bijna een miljard euro. Dat wil dus zeggen dat het vorige kabinet alleen al

daardoor meerjarig een miljard heeft bezuinigd op het gemeentefonds. Uiteraard hebben gemeenten daar luid en duidelijk tegen geprotesteerd. Zelfs het Centraal Planbureau liet weten dat voor deze bezuinigingen geen grondslag is. Het mocht allemaal niet baten. Het gaat om echt geld, maar nog meer gaat het om vertrouwen. Deze maatregel schaadt het vertrouwen van gemeenten in de rijksoverheid tot op de dag van vandaag.

Decentraliseren met een bezuiniging van € 2,1 mrd

2015 was het jaar van de decentralisaties. In het jaar hiervoor werd aan de te decentraliseren beleidsterreinen op het gebied van zorg € 11,3 miljard uitgegeven door de rijksoverheid (onder andere via de AWBZ). De overdracht ging gepaard met een bezuiniging van € 1,2 mrd, oplopend tot € 2,1 mrd in 2020.

Gemeenten hebben zich uiteindelijk, na lange onderhandelingen, bij deze bezuiniging neergelegd om drie redenen. Ten eerste namen zij medeverantwoordelijkheid voor het op orde brengen van de overheidsfinanciën. In de aanloop naar de decentralisatie in 2013 en 2014 waren de gevolgen van de crisis immers nog volop voelbaar in de overheidsfinanciën. Sinds 2015 is het economisch heel veel beter gegaan in Nederland. Gemeenten hebben daar echter nauwelijks van geprofiteerd.

Ten tweede wisten gemeenten dat zij een aantal grote maatschappelijke vraagstukken beter en goedkoper konden oplossen voor hun inwoners, denk aan de hulp aan multi-probleemgezinnen en dak- en thuisloosheid. De uitvoering van de AWBZ had tot een onoverzichtelijke warboel van voorzieningen geleid – twaalf hulpverleners in één gezin en het kind gaat nóg zonder ontbijt naar school, was een gevleugelde uitdrukking van Karin Adelmund, PvdA-staatssecretaris onderwijs rond de eeuwwisseling.

Jaar na jaar werd geconstateerd dat de jeugdzorg versnipperd, onoverzichtelijk, ineffectief en onbetaalbaar was geworden. Het

was om financiële én inhoudelijke redenen nodig de ondersteuning van ouderen en mensen met een beperking en de zorg voor kinderen en jongeren veel beter te stroomlijnen. Voorwaarde hierbij was wel dat gemeenten ook voldoende beleidsruimte zouden krijgen om maatwerk te kunnen leveren.

Ten derde was de afspraak dat de rijksoverheid wel degelijk medeverantwoordelijkheid zou blijven dragen (stelselverantwoordelijkheid) als er (financiële) problemen zouden ontstaan bij de gemeenten. De overheid bleek stelselverantwoordelijkheid in de jaren daarna helaas alleen te definiëren als een instrument om gemeenten te kunnen sturen en daarmee de lokale beleidsruimte in te perken en maatwerk moeilijker te maken.

Groeiend beroep op de jeugdzorg

Bij de overdracht van jeugdzorg naar de gemeenten is geen rekening gehouden met groei. Onder de AWBZ was die groei jaar op jaar ingecalculleerd. Na de decentralisatie werd de groei op nul gezet. Gemeenten waarschuwden vanaf het begin voor de 'boeggolf', die ook in Denemarken zichtbaar werd na de decentralisatie. Dat wil zeggen dat vlak na decentralisatie meer kinderen bereikt worden door de jeugdzorg dan daarvoor en dat het tijd kost om preventief te investeren in onder meer opvoedingsondersteuning, waardoor op termijn het beroep op de jeugdzorg minder wordt.

Die groei deed zich inderdaad voor. In 2018 bleek dat het aantal kinderen dat een beroep op de jeugdzorg deed met 12% was gegroeid. In dat jaar bleek dat zonder deze groei de gemeenten de besproken bezuinigingen hadden kunnen realiseren, maar het toenemend beroep op de jeugdzorg maakte dat onmogelijk. Uiteindelijk werd een miljard euro vrijgemaakt voor een periode van drie jaar. Uit onderzoek zou moeten blijken of dit miljard ook structureel nodig is. Gemeenten mochten dit bedrag overigens wel structureel inboeken om daarmee te voorkomen dat opnieuw op lokale voorzieningen bezuinigd moest wor-

den. Ik zie nog de opgetrokken wenkbrauwen van de betrokken ambtenaar van Financiën tijdens dit bestuurlijk overleg.

Meer regels minder maatwerk

Lang voor de decentralisaties werd het debat gevoerd over de vraag of de wens iedereen gelijk te behandelen niet heeft geleid tot te veel en te complex beleid waardoor maatwerk en aansluiting bij de leefwereld van mensen onmogelijk was. De decentralisatie van een aantal beleidsterreinen moest naast de verzekerde zorg voor iedereen, de lokale democratie in positie te brengen om lokaal passende keuzes te maken.

Gemeenten zijn in toenemende mate een uitvoeringsorgaan van het Rijk geworden

De afgelopen vijf jaar was de druk vanuit het parlement juist groot om verschillen tussen gemeenten te elimineren en het recht van burgers op voorzieningen te borgen. Daarmee werden de beleidsconcepten van verzekerde zorg voor iedereen en maatwerkondersteuning met elkaar vervlochten en werden gemeenten steeds verder beperkt in het zoeken naar maatwerkoplossingen. Dat is inhoudelijk een probleem, maar financieel is het probleem minstens zo groot. Het wordt immers steeds moeilijker de kosten te beïnvloeden. Denk aan het abonnementstarief voor de Wmo die gemeenten dwingt om de huishoudelijke hulp te financieren van mensen die vaak al jaren zelf een werkster betaalden. Gemeenten zijn in toenemende mate een uitvoeringsorgaan van het Rijk geworden en gemeenteraden moeten de rekening betalen.

Trap op trap af

In 1999 werd door het toenmalig kabinet, de Vereniging Nederlandse Gemeenten en het Interprovinciaal overleg een bestuursakkoord nieuwe stijl opgesteld, waarin voor het eerst sprake was van het 'trap op trap af'-mechanisme. Dat wil zeggen dat de decentrale overheden mede-verantwoordelijkheid nemen in slechte tijden en mede profiteren van goede tijden. De omvang van de algemene uitkering uit het gemeentefonds loopt gelijk op met de uitgavenontwikkeling van de verschillende ministeries. Als de uitgaven van de ministeries stijgen, groeit het gemeentefonds verhoudingsgewijs mee. Als de uitgaven van de ministeries dalen door bijvoorbeeld bezuinigingen, dan krimpt het gemeentefonds.

In 2017 slaagde de VNG erin de grondslag voor de 'trap op trap af' te verbreden naar de zorg en de sociale verzekeringen. Dat zou betekenen dat voor de kabinetsperiode van Rutte III naast de loon- en prijsontwikkeling circa € 2,5 mrd extra beschikbaar gesteld zou worden aan de gemeenten. Helaas bleek het kabinet jaar op jaar minder uit te geven dan begroot. De verrekening in het jaar daarop leverde minder extra middelen dan verwacht met als gevolg dat gemeenten hun begrotingen weer bij moesten stellen en geconfronteerd werden met enorme verschillen tussen de verwachte en de feitelijke inkomsten. Helaas tellen de corona-uitgaven van dit jaar niet mee voor de trap-op omdat die buiten de begroting worden gedaan. De afspraak is inmiddels gemaakt dat het accres (de stijging of daling van de gemeentefonds) wordt 'bevroren'.

Het is dus zaak stabiele afspraken over de financiële verhoudingen te maken over de hele regeringsperiode. Het uitgangspunt dat de financiën van de gemeenten mee-ademen met de economische ontwikkelingen lijkt nog steeds verstandig. Maar niemand had er bij de invoering van de trap-op trap-af-systematiek rekening mee gehouden dat deze er ook toe leidt dat gemeenten in economisch goede tijden 'de trap af gaan' als het kabinet niet

uitgeeft wat ze begroot. Een oplossing zou dus kunnen zijn afspraken te baseren op de begroting en deze niet meer achteraf bij te stellen op grond van de feitelijke uitgaven. Dan blijven de schommelingen waar gemeenten nu mee geconfronteerd worden uit.

Lokaal wordt steeds belangrijker

Het zijn niet alleen de decentralisaties die de financiële problemen van gemeenten hebben veroorzaakt. Informatietechnologie heeft onze wereld in korte tijd op z'n kop gezet. Dat geldt niet alleen voor individuele burgers maar ook voor de overheid. De snelheid van informatiedeling heeft hiërarchische verhoudingen onder druk gezet en dikwijls doen kantelen. Maatschappelijke vraagstukken zijn daardoor zelden langs simpele lijnen op te lossen. Terwijl de rijksoverheid nog sterk verkokerd is, zijn gemeenten beter in staat maatschappelijke opgaven in samenhang aan te pakken in samenwerking met inwoners.

Voeg structureel € 2 mrd toe aan het gemeentefonds

Dat heeft niet alleen tot de decentralisatie in het sociaal domein geleid. De omgevingswet, de energietransitie en tal van andere opgaven zijn een veel sterker beslag gaan leggen op de lokale overheid. Dit heeft grote consequenties voor de lokale politiek en de ambtelijke organisaties. En uiteraard heeft het ook gevolgen voor de inzet van middelen. Om nationale beleidsdoelstellingen te realiseren kan de rijksoverheid eigenlijk niet meer zonder gemeenten.

De klassieke benadering van de taken en bijbehorende financiering van gemeenten geeft onvoldoende houvast, evenmin als het klassieke onderscheid tussen autonome beleidsruimte en medebewind. Zo vallen de taken in

het sociaal domein onder medebewind. Het Rijk bepaalt dus de wetgevingskaders en de gemeente voert uit. De beloofde beleidsvrijheid en bestedingsvrijheid worden daarmee een wassen neus. Datzelfde geldt bij de klimaatopgave. Zonder de bijdragen van gemeenten zal Nederland er niet in slagen de doelstellingen van het Parijs-akkoord te realiseren. Maar welke keuzes maken gemeenten autonoom en waar voeren ze in feite uit wat rijksbeleid is? En welke financiering hoort daarbij?

De afgelopen decennia zijn pleisters geplakt maar het is tijd om tot een meer fundamentele doordenking te komen met betrekking tot de bestuurlijke en financiële verhoudingen. De studiegroep 'interbestuurlijke en financiële verhoudingen' (overheid-vannu.nl) heeft daarover aan de hand van drie concrete casussen veel denkwerk verricht. Een discussienotitie is inmiddels verschenen.

Ook deze studiegroep constateert dat opgaven als wonen, ambulantisering van de ggz en regionale energietransities niet meer met de huidige financiële instrumenten zijn te realiseren. Vooral nog beperkt de studiegroep zich tot enkele oplossingsrichtingen. Ik hoop dat het definitieve rapport een concrete agenda zal bieden voor het volgend kabinet; dat is hard nodig. Er liggen grote opgaven voor de komende kabinetten. De tweedeling in de samenleving, het klimaat, de zorg en het onderwijs. Minder marktwerking en meer maatschappelijke verankering is bij al die opgaven een deel van de oplossing. Wat ligt dan meer voor de hand dan de lokale democratie beter in positie te brengen en daarmee de kracht van de samenleving beter te benutten?

De coronacrisis

Ten slotte kost de coronacrisis gemeenten niet alleen veel geld maar wordt hierdoor ook blootgelegd dat gemeenten een levensgroot financieel probleem hebben. Zoals altijd was de reflex van gemeenten om meteen in de actiestand te schieten en daar mogen we blij om zijn. Niet alleen de uitvoering van rijksregelin-

gen maar ook de lokale initiatieven om de inwoners te steunen, zijn de afgelopen periode voor sommigen van levensbelang geweest.

Een eerste compensatiepakket is voor de zomer overeengekomen van ruim een half miljard euro voor de gemeenten. Gemeenten kunnen die kosten niet declareren en er wordt nu tot in detail uitgezocht wat de kosten zijn geweest om gemeenten daarmee heel precies te compenseren. Een tweede pakket komt naar verwachting in het najaar. Gemeenten kunnen daar niet op wachten; deze zomer moeten de begrotingen worden voorbereid.

En nu?

Gemeenten hebben 2 juli jongstleden de noodklok geluid in Den Haag. Zij hebben hun zorgen via filmpjes overgebracht en stuurden brieven. Minister Ollongren meldde dat er eerst meer onderzoek gedaan moet worden en dat er natuurlijk ook gemeenten zijn die beter moeten sturen op hun kosten. Dat is waar. Maar ook is waar dat gemeenten steeds beter zijn geworden in het beheersbaar maken van de uitgaven.

Algemeen onderzoek maakt ons bovendien niet veel wijzer omdat gemeenten in 1001 aspecten verschillend zijn en macro-gegevens dan niet zoveel zeggen. We zien dat gemeenten nog een redelijke vermogenspositie hebben maar we zien niet welke bezuinigingen daarvoor nodig waren. Gemeenten investeren minder, maar we zien niet wat daardoor blijft liggen, laat staan dat we de consequenties overzien. Als er niet wordt geïnvesteerd in de buitenruimte, wordt dan bezuinigd op bruggen? Wanneer gaat dat gevolgen hebben voor de veiligheid en wie is dan verantwoordelijk?

Meer onderzoek gaat op de korte termijn niet tot meer inzicht leiden vrees ik. Voor de korte termijn zal de rijksoverheid het lef moeten hebben gemeenten niet alleen te compenseren voor de corona-uitgaven maar zal zij ook structureel middelen moeten toevoegen aan het gemeentefonds. Op twee punten is die structurele toevoeging heel goed te bear-

gumenteren. In de eerste plaats de opschalingskorting. Erken dat de opschalingskorting onterecht is geweest en voeg de miljard euro die onttrokken werd, weer toe aan het gemeentefonds.

In de tweede plaats de groei van de jeugdzorg. Over een periode van drie jaar is voorts nog € 1 mrd toegevoegd aan het gemeentefonds om daarmee voor de groei van het aantal jongeren in de jeugdzorg te compenseren. Dit bedrag is niet structureel. Het Rijk gebruikt nu de onzekerheid over het geld om gemeenten te dwingen scherper te zijn op de kosten, maar jeugdzorg is al decennialang een zorgenkindje. Met de AWBZ heeft het rijk er geen grip op kunnen krijgen en vijf jaar is niet lang genoeg gebleken voor gemeenten om die grip wel te krijgen.

Door een financiële bodem te leggen ontstaat ruimte om weer inhoudelijk naar het vraagstuk van de jeugdzorg te kijken. Hopelijk ontstaat er dan ook ruimte om de blik te verbreden en te kijken naar preventie en onderwijs en zorg. Onder het motto 'it takes a village to raise a child' werd jaren geleden bepleit gemeenten in staat te stellen tot een samenhangend jeugdbeleid; van consultatiebureau via onderwijs en vrijetijdsvoorzieningen naar hulpverlening. Nu we alleen over jeugdzorg en geld spreken, dreigen we de bedoeling van jeugdbeleid uit het oog te verliezen.

Een structurele toevoeging aan het gemeentefonds van € 2 miljard zou een reële basis bieden om de fundamentele zoektocht aan te gaan naar nieuwe sturingsinstrumenten in een veranderende wereld. Daarbij moet in ieder geval worden nagedacht over de verschuiving van een deel van de belastingen naar gemeenten. De financiële afhankelijkheid van het rijk verhoudt zich niet tot een steeds grotere verantwoordelijkheid in het maken van lokale keuzes.

Maar ook de bestuurlijke inrichting moet onder de loep worden genomen. Hoe ver gaan we in het voorschrijven van regionale samenwerking en hoe ver kun je de verantwoordelijkheid van regiogemeenten oprek-

ken? De afgelopen maanden zagen we dat veiligheidsregio's een prominente rol kregen, en terecht. De rol van de gemeenteraden was echter afwezig en het heeft me verbaasd dat de GGD's (de gemeentelijke geneeskundige dienst) geen bestuurlijk vertegenwoordiger in de media hadden. De burgemeesters van de veiligheidsregio's hadden geen wethouder die namens de GGD's kon spreken. Zo bleef de aandacht voor de GGD's lange tijd ondergeschikt. Betrokkenheid van de wethouders had wellicht ook opgeleverd dat de problematiek van de verpleeghuizen tijdens de coronacrisis eerder op tafel was gekomen.

Om nationale beleidsdoelstellingen te realiseren kan de rijksoverheid niet meer zonder gemeenten

Het is steeds vaker nodig te schakelen tussen de verschillende 'schalen' in het openbaar bestuur. Om het nog ingewikkelder te maken: het is ook steeds vaker nodig te schakelen tussen verschillende opgaven. Zolang we Nederland verdelen in arbeidsmarktregio's, woonregio's, veiligheidsregio's, jeugdzorgregio's, energieregio's et cetera slagen we er niet in de kracht van een regio te benutten door samenhang te brengen in het aanpakken van werkloosheid, de energietransitie, participatie van mensen met een beperking en het onderwijs.

Regiogemeenten zijn vaak degenen die al die lijntjes met elkaar proberen te verbinden maar hebben lang niet altijd voldoende draagvlak in de regio om tot meer dan vrijblijvende afspraken te komen. En als die afspraken wel worden gemaakt, zijn de gemeenteraden in de regio lang niet altijd voldoende in staat hun volksvertegenwoordigende rol te spelen.

Is taakdifferentiatie de weg die we in Nederland moeten gaan? Moeten we A en B gemeenten creëren waarbij de ene gemeenten een aantal regioverantwoordelijkheden op zich neemt die door de andere gemeenten kan worden afgenomen? Of moeten we toch verder opschalen — zonder de democratische verankering in dorpen en kleine gemeenten te verliezen? Veelbelovend vind ik het kernenbeleid van sommige gemeenten na herindeling, waarin dorpsraden over een aantal onderwerpen eigen bevoegdheden krijgen.

Stel dat de PvdA na de volgende verkiezingen weer in de positie is om een leidende rol te spelen in de vorming van een nieuw

kabinet, dan is het belangrijk voorbereid te zijn op deze en andere vragen. Het wethouderssocialisme van vandaag is een echo uit het verleden. Er zijn niet meer zo heel veel PvdA-wethouders en de stem van de wethouders die er zijn, klinkt niet heel hard in de PvdA. Het is noodzakelijk een visie te ontwikkelen op de rol van gemeenten en op de bestuurlijke inrichting van Nederland. Kreten als 'Niemand slaapt onder de brug', 'Iedereen telt mee' en 'Samen sterk' zijn niet vrijblijvend; daar heb je gemeenten voor nodig die in staat zijn inwoners samen te brengen en de juiste voorzieningen te realiseren.

Het adagium van meer economische groei voldoet niet meer

De gedachte dat alles goed komt na de coronacrisis als de economie maar weer groeit, moeten we loslaten. Verdere groei kan nooit het einddoel zijn van onze politieke ambities. Het doel moet zijn dat de samenleving erop vooruitgaat, en dat gebeurt als de collectieve sector goed functioneert, en als verduurzaming en nieuwe zekerheden voor werkenden hand in hand gaan.

HENDRIK NOTEN

Beleidsadviseur en onderzoeker, auteur van 'Fantoomgroei. Waarom we steeds harder werken voor steeds minder' (samen met Sander Heijne, Business Contact, juni 2020)

In de zomer van 2019 verraste premier Rutte vriend en vijand door op het VVD-festival zijn publiek toe te spreken over de situatie in het Nederlandse bedrijfsleven: 'Er is iets aan de hand wat mij absoluut niet bevalt [...] De winsten in de grote ondernemingen klotsen tegen de plinten op. Maar het enige wat echt stijgt binnen die ondernemingen zijn de salarissen van de topmannen. Niet de cao's, die gaan onvoldoende omhoog. Ik vind dat niet acceptabel.'¹

Het was een opmerkelijke oproep van een liberale premier. Het weifelende applaus vanuit de zaal was veelzeggend. Het ging toch juist heel goed met Nederland? Het VVD-campagneteam zette in aanloop naar de verkiezingen van 2017 in de lijst met '139 redenen waarom Mark Rutte minister-president moet blijven' nota bene zijn bezuinigingsbeleid tijdens de kredietcrisis bovenaan: 'In tijden

van crisis nam hij de verantwoordelijkheid om moeilijke beslissingen te nemen. Mede daardoor is Nederland nu een van de snelste groeiers van Europa. Ook in banen.'²

Lang was de gedachte dat wanneer de economie groeit, mensen en de samenleving er per definitie op vooruitgaan. Het vehikel daartoe was met name de winstgevendheid van het bedrijfsleven. De overheid moest er alles aan doen dat te faciliteren. De BV Nederland, ons verdienvermogen, de Nederlandse concurrentiepositie: het zijn termen waarmee generaties politici de kiezer murw beukten. De VVD van Rutte het meest van iedereen.

Maar terwijl de premier op die zomerdag met opgestroopte mouwen de zaal inkijkt constateert hij: het werkt niet meer. De Nederlandse economie groeit, bedrijven maken winst, maar de lonen stijgen onvoldoende mee.

En hij heeft gelijk.

We zijn rijker dan ooit, toch?

Nederland was — op zijn minst tot de coronacrisis — rijker dan ooit. Op papier beschikten we nog nooit over zoveel welvaart als aan het begin van 2020. Maar onder de motorkap van dat succesverhaal begint het vervaarlijk te rammelen. Zo blijven de besteedbare inkomens van Nederlandse huishoudens al jaren ver achter bij de groei van de economie. Veel meer dan bijvoorbeeld in landen als Frankrijk, Denemarken en Finland.³

Een belangrijke reden daarvoor is het feit dat werkenden de afgelopen decennia een steeds kleiner deel van de koek wisten op te eisen.⁴ De loonontwikkeling was met andere woorden vrij karig terwijl de bedrijfswinsten gestaag stegen. Dit gold extra voor werknemers met een flexibel contract. Een tweede belangrijke reden is ons verouderde belastingstelsel. Ondanks dat de loonontwikkeling tegenviel weerhield dat er opeenvolgende kabinetten niet van de belastingen op inkomen te verhogen. Voor kapitaalbezitters gold het tegenovergestelde: terwijl de winsten stegen daalde bijvoorbeeld de winstbelasting.⁵ Het resultaat is een land waarin de inkomensongelijkheid weliswaar meevalt, maar de vermogensongelijkheid des te groter is.⁶ In juli van dit jaar becijferde economen dat de rijkste één procent over een derde van al het vermogen beschikt. De onderste vijftig procent heeft daarentegen niets.⁷

Veel economische groei heeft amper betekenis gehad voor werkende mensen

Die cijfers worden ook gevoeld. Met een beetje goede wil kunnen we 2019 omdopen tot het Jaar van de Grote Protesten. Het Malieveld stond regelmatig vol met een beroepsgroep

die meer waardering eiste. Basisschooldocenten verzetten zich tegen de beloningskloof met het voortgezet onderwijs. In ziekenhuizen werd gestaakt. Nederland is een rijk en welvarend land, maar wat is daarvan de betekenis voor mensen en de samenleving? Het lijkt erop dat een deel van de economische groei weinig betekenis heeft gehad voor werkende mensen. Het was een soort fantoomgroei: cijfers in de krant, woorden van politici, maar niet zichtbaar in het eigen leven.

Het belang van politieke keuzes

Dat Nederland in deze situatie is beland heeft weinig te maken met natuurwetten of de grillen van een opperwezen. Uiteindelijk liggen er harde politieke keuzes aan ten grondslag. De gedachte dat een winstgevend bedrijfsleven leidt tot economische groei waar eenieder van profiteert, leidt tot de logische conclusie dat werkenden vooral achteraf om hun deel kunnen vragen: 'eerst verdienen, dan verdelen'. Daarmee ontstaat een problematisch frame: welvaart is als een cadeau dat vanuit grote hoofdkantoren op de Nederlandse samenleving neerdaalt. Zolang we die hoofdkantoren plezier doen is dat goed voor iedereen.

Vanuit die opvatting heeft Nederland de afgelopen decennia een aantal keuzes gemaakt die er stuk voor stuk toe leidden dat de positie van werkenden langzaam verzwakte. Neem het jarenlange geloof in loonmatiging. Gedurende de jaren tachtig en negentig grepen politiek en sociale partners zodra het even tegenzat terug op dit beproefde recept. Economische neergang? Bevries de lonen. Pas in 2004 nam PvdA-leider Wouter Bos afstand van het idee van loonmatiging. Dat die gedachte van een linkse partijleider de krant haalde zegt veel.⁸

Om dezelfde reden is de verregaande flexibilisering van de arbeidsmarkt doorgezet. Die zou wederom goed zijn voor het Nederlandse bedrijfsleven. Ondernemingen zijn op die manier wendbaarder, zo luidt het argument. Tegelijkertijd gaat het ook ten koste van de

zekerheden en onderhandelingspositie van werkenden. Het is vakbonden tot op heden niet gelukt deze groep echt te organiseren. Ook belangrijk is de fiscale voorkeursbehandeling van vermogen waardoor een steeds groter deel van de belastingen op inkomen en consumptie wordt geheven; belastingen die werkende mensen het meest raken.

Het is niet het bedrijfsleven dat waarde creëert, maar de samenleving als geheel

Kritiek op deze aanpak komt onder andere van de *posterwoman* van internationale progressieve activisten: econoom Mariana Mazzucato. In haar ogen zijn linkse politici de afgelopen decennia veel te druk geweest met het herverdelen van welvaart, terwijl dat het verkeerde probleem is om je pijlen op te richten. Strijden om herverdeling pakt het probleem namelijk niet bij de bron aan. In plaats daarvan zou er volgens haar een nieuwe discussie moeten komen over de daadwerkelijke oorsprong van de waarde die we als samenleving creëren.⁹

In haar werk toont ze overtuigend aan dat niet het bedrijfsleven waarde creëert, maar de samenleving als geheel. Dat zou voor sociaaldemocraten niet als een verrassing moeten komen. Stel dat we een onderneming willen beginnen. Dat vraagt een hoop talent; om te beginnen een goed idee, doorzettingsvermogen en creativiteit. Maar dat is bij lange na niet voldoende.

We hebben bijvoorbeeld goed opgeleide werknemers nodig, spoor en wegen om onze producten te vervoeren en bescherming als iemand ons probeert te bestelen. Misschien willen we gebruik maken van patenten of juist van vrijgegeven kennis. Stuk voor stuk zaken die de overheid faciliteert. Het wordt al snel duidelijk dat de publieke sector allerlei

waarde creëert die noodzakelijk is om een florerend bedrijf te hebben. Dat de publieke sector geen geld verdient betekent dus niet dat ze geen waarde toevoegt.¹⁰ Wanneer overheden dit vergeten worden ze te nederig, onderschatten ze hun eigen belang (én eigenbelang) en ondergraven op die manier hun eigen succes.

Tijdens de coronacrisis werd Mazzucato haar punt nog eens pijnlijk duidelijk. De lijst van cruciale beroepen die in de eerste weken circuleerde had één gemene deler: geen van de beroepen komt voor op de lijst met bestbetaalde functies in Nederland. Wanneer het er echt op aankomt schuilt de kracht van ons land blijkbaar niet in haar materiële rijkdom, maar in het maatschappelijk fundament. De kwaliteit van de infrastructuur, de zorg, het onderwijs, het vertrouwen van burgers in instituties; het zijn cruciale voorwaarden om een succesvolle economie op te kunnen bouwen.

Wanneer we loslaten dat degene die het meeste geld verdient ook het 'belangrijkste' is, komen we ook bij een nieuwe manier om naar de economie te kijken. Hoogleraar politieke filosofie en levensbeschouwing Govert Buijs drukt het mooi uit wanneer hij zegt: de economie is niets anders dan een groot samenwerkingsverband.¹¹

Wat is een economie?

Die benadering verandert veel. Want een samenwerkingsverband waarvóór precies? We kunnen samenwerken om oorlog te voeren, maar net zo goed om het klimaatprobleem te bestrijden. We kunnen samenwerken vanuit een gedachte van gelijkheid, of vanuit onderdrukking. Bovendien zijn wij allemaal onderdeel van dat samenwerkingsverband. De economie is daarom niet iets dat buiten onszelf bestaat. Het is geen fysiek voorwerp dat onderhevig is aan dezelfde natuurwetten als wij. Het is geen machine die ergens in een weiland staat te pruttelen. Je kan hem niet aanraken en er niet mee op de foto. Het is op zijn hoogst een verhaal dat we elkaar vertellen

over de manier waarop we als samenleving met elkaar problemen oplossen.

De manier waarop we erover praten veronderstelt vervolgens iets over wie welke rol heeft in dat spel en wie, waarom, waar precies recht op heeft. Het drukt de status van de één boven de ander uit. Van de advocaat boven de schoonmaker, van de programmeur boven de zorgverlener, van de beurshandelaar boven de vakkenvuller. Niet omdat het te herleiden is tot een allesverheven logica, maar simpelweg omdat we het zo besloten hebben. De economie is daarmee per definitie politiek. Filosoof Jesse Norman vat het in zijn biografie over Adam Smith samen wanneer hij zegt: in Noord-Korea heb je ook vraag en aanbod. Wat maakt het uit? Eerst is er de politiek, dan pas economie.¹²

Nieuwe politiek

Welke gevolgen heeft het voor politici wanneer we de economie beschouwen als een politiek geladen verhaal? En welke kansen biedt het voor een nieuw verkiezingsprogramma? Ten eerste wordt het onmogelijk om in neutrale termen te spreken over de economie. Welke politieke idealen iemand ook omarmt, van links tot rechts: er is sprake van keuzes. Wie de status quo wil veranderen zal het zelfvertrouwen moeten hebben een nieuw verhaal over de economie te vertellen.

Dat gaat veel verder dan het opeisen van een sturende rol van de overheid ten opzichte van de markt. Het gaat er vooral om welke richting de samenleving op moet. We bevinden ons in een situatie waar we enerzijds rijker zijn dan ooit, maar waar anderzijds bijna vier op de tien werkenden kan fluiten naar een vast contract, de vermogensongelijkheid nog groter blijkt dan gedacht, inkomens de economie niet bijhouden en klimaatvernietiging dreigt. Het oude adagium van economische groei voldoet niet meer.

Verdere groei kan nooit het einddoel zijn van politieke ambities. Ten eerste omdat het niets zegt over de kwaliteit van het leven, over de kracht van de samenleving of al het

andere dat het leven de moeite waard maakt. Maar ook omdat het niet helpt de grote vragen van deze tijd op te lossen. Als politici spreken over groei moeten ze tegelijkertijd de vragen beantwoorden: groei van wat, voor wie en waarom?

Daarnaast moet de politiek veel zelfbewuster aan het roer van de economie gaan staan. Niet alleen om welvaart te herverdelen, maar vanuit de erkenning dat het collectief waarde creëert. Dat betekent een herwaardering van de publieke sector en publieke waarde. Zeker nu het herstel van de coronacrisis de verkiezingen gaat domineren is het van groot belang met ambitieuze voorstellen te komen.

Dat plan zal twee componenten moeten combineren: de transitie naar een groene economie en de transitie naar nieuwe zekerheden en werkgelegenheid voor mensen. De Europese Green Deal ademt weliswaar de juiste ambitie maar kan in de uitvoering erg tegenvallen. Nederland kan een voortrekkersrol spelen om dat te voorkomen door de vele miljarden die de overheid nu uitgeeft te koppelen aan klimaatdoelstellingen. Investerings in infrastructuur, aardgasvrije wijken en herstel van biodiversiteit kunnen prioriteit krijgen.¹³ Ook kan de overheid schadelijke dingen beter beprijzen. Denk aan het eindelijk invoeren van btw op vliegtickets.

Tot nog toe lijkt het daar niet op, gezien het voorgenomen uitstel van de CO₂-heffing.¹⁴ De sociaal-democratie zou haar kans missen wanneer ze niet in staat is de groene en rode agenda te verenigen. Of zoals de Amerikaanse vakbond United Steel Workers in een rapport ooit schreef: 'In the long run, the choice is not between jobs or the environment. It's both or neither.'¹⁵

Deze dingen zullen niet lukken zonder het doorbreken van bestaande machtsverhoudingen. Als het collectief waarde creëert is het onacceptabel dat juist het bedrijfsleven de laatste decennia als kampioen van de economie is behandeld.¹⁶ We moeten de regels niet afstemmen op winstgevendheid van bedrijven maar op hun vermogen om waarde

te creëren voor de lange termijn voor hun werknemers en de samenleving. Dat betekent het herzien van de (vele) belastingvoordelen die Nederland met zoveel plezier aan multinationals biedt, het nadenken over nieuwe eigendomsstructuren waarbij het zwaartepunt minder bij de aandeelhouder ligt en het rigoreus versterken van de arbeidsmarkt. Dat laatste kan niet zonder het terugdringen van de huidige wildgroei aan contractvormen, afbouwen van de fiscale voordeelpositie van zzp'ers en het duurder maken van flexcontracten.

Dat de publieke sector geen geld verdient betekent niet dat ze geen waarde toevoegt

Linkse partijen spreken vaak over het belang van vakbonden en hoe vervelend dalende ledenaantallen zijn. De beste manier om dat

tegen te gaan is een speelveld te creëren waarin vakbonden ook daadwerkelijk van betekenis kunnen zijn. Bovenstaande maatregelen dragen daar hopelijk aan bij.

Nieuwe richtingen

Van rechts tot links zijn partijen bezig met de economie. De een verzet zich tegen 'roofdier kapitalisme' (Gert-Jan Segers), de ander vindt het tijd voor een 'eerlijke economie' (Mona Keijzer). De tijd van linkse politiek lijkt in woorden weliswaar aangebroken, maar als de PvdA niet oppast mist ze de boot en blijven de daden uit.

Een sociaal-democratisch programma voor deze tijd zou op een ambitieuze manier alle eerdergenoemde elementen moeten verbinden: een duidelijke visie over het soort samenleving en economie dat we willen, het verenigen van groene en rode ambities en de juiste ideeën over het doorbreken van doorgeslagen machtsverhoudingen. Boven alles moet het laten zien dat het mogelijk is een andere richting in te slaan. De samenleving geeft uiteindelijk vorm aan de economie, niet andersom.

Noten

- 1 Rutte, M. (2019, 25 november). *Speech Mark Rutte op het VVD-festival 2019*. [Video]. YouTube.
- 2 VVD. (2019, 29 april). 139 redenen waarom Mark Rutte minister-president moet blijven. vvd.nl.
- 3 Keus, P. & Verbruggen, J. (2018, 8 februari) Nederlandse economie middenmoter in het eurotijdperk. *Economische Statistische Berichten*.
- 4 Ibid.
- 5 Bolhuis, W. (2019) Ons gedateerde belastingstelsel zit in de weg. *Socialisme & Democratie*. 76 (4).
- 6 Stellingma, M. (2020, 18 mei). 'Verlaag belasting op werk, verhoog die op vermogen'. *NRC Handelsblad*.
- 7 Dekker, W. (2020, 1 juli). Experts: selecte groep van rijkste Nederlanders bezit nog meer dan gedacht. *De Volkskrant*.
- 8 Haan, F. (2004, 8 juli). Wouter Bos wil af van loonmatiging. *De Volkskrant*.
- 9 Mazzucato, M. (2018). *The Value of Everything*. London: Allen Lane.
- 10 Heijne, S., & Noten, H. (2018). Het gaat goed met de Nederlandse economie. Waarom merken we daar als samenleving dan niets van? *Vrij Nederland*.
- 11 Buijs, G. (2018). *Waarom werken we zo hard?* Amsterdam: Boom.
- 12 Norman, J. (2019). *Adam Smith. What He Thought and Why it Matters*. London: Allen Lane.
- 13 Planbureau voor de Leefomgeving. (2020, 2 juli). *Van coronacrisis naar duurzaam herstel*.
- 14 Knoop, B. e.a. (2020, 9 april). Kabinet schuift vanwege corona ook CO₂-heffing industrie voor zich uit. *Het Financieel Dagblad*.
- 15 Foster, J. B. (2019, 24 juni). *Ecosocialism and a just transition*. MRP Online.
- 16 Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial State*. London: Anthem.

Coronacrisis op het Afrikaanse continent

De gevolgen van de coronacrisis op het Afrikaanse continent zijn dramatisch. Economieën gaan onderuit, overheden staan onder druk en grote voedseltekorten dreigen. Afrika heeft een serieus steunpakket nodig. Om interventies effectief te laten zijn is het noodzakelijk rekening te houden met de specifieke maatschappelijke, sociale en economische realiteit ter plekke.

KIZA MAGENDANE

Politicooloog, schrijver, kennismakelaar bij The Broker

Terwijl de wereld zich nog midden in de coronacrisis bevindt, neemt het aantal wetenschappelijke en populaire COVID-19-publicaties sterk toe.¹ Deze publicaties gaan niet alleen over de epidemiologische aard van het nieuwe virus, ze reflecteren ook op de maatschappelijke gevolgen ervan. In dit intellectuele en interdisciplinaire debat wordt de coronacrisis aangegrepen als een katalysator om dominante processen en waarden zoals globalisering en neoliberalisme ter discussie te stellen.² De veronderstelling is dat de coronacrisis een historisch kantelmoment is en dat de post-corona wereldorde radicaal verschilt met die van december 2019, toen COVID-19 voor het eerst in de Chinese provincie Wuhan werd geïdentificeerd.³

Dit intellectueel optimisme is niet alleen een Europees fenomeen. De Senegalese econoom Felwine Sarr betoogt in zijn *Afrotopia* dat Afrika, in al haar diversiteit, een nieuwe voorstelling van haar toekomst kan maken. Niet door de modellen die in de westerse landen zijn ontwikkeld — zoals democra-

tisering, economische groei en *governance* — klakkeloos over te nemen, maar door de hedendaagse economische, culturele en metafysische realiteit van het Afrikaanse continent als uitgangspunt te nemen.⁴ Het is een boodschap die grotendeels wordt overgenomen door andere Afrikaanse intellectuelen die reflecteren op de gevolgen van de coronacrisis. Hun centrale stelling is dat Afrika de coronacrisis als een kans moet inzetten om over zijn eigen positie in de wereld te reflecteren.⁵

Natuurlijk is de realiteit weerbarstig en ligt wensdenken op de loer. Maar er is een groeiende consensus binnen de internationale gemeenschap dat het Afrikaanse continent financiële en materiële steun nodig heeft om de gevolgen van de coronacrisis het hoofd te bieden. En als die internationale solidariteit er inderdaad komt, biedt de coronacrisis wel degelijk een unieke kans om te experimenteren met vernieuwing en nieuwe vormen van samenwerking op het Afrikaanse continent.

Terwijl de gezondheidsschade relatief veel op het Afrikaanse continent, hebben de maatregelen om het coronavirus te bestrijden een destructief effect gehad op het welzijn van Afrikanen. De Afrikaanse economieën kregen een dreun, er dreigt op grote schaal voedseltekort en de Afrikaanse politieke systemen en overheden staan onder grote druk. Dat de gevolgen zo groot zijn, is grotendeels te verklaren door het gebrek aan goede instituties en formele sociale vangnetten in Afrikaanse landen. Dat zijn geen onbekende fenomenen.

In dit artikel formuleer ik drie belangrijke randvoorwaarden waar steun aan moet voldoen om effectief te zijn en om recht te doen aan de interne dynamieken op het Afrikaanse continent. Ik betoog dat naast de nodige materiële steun en financiële middelen, het benutten van bestaande informele netwerken op het Afrikaanse continent noodzakelijk is om ervoor te zorgen dat internationale interventies aansluiten bij de lokale context. Ook is het cruciaal om onderzoek en kennisproductie op het Afrikaanse continent te stimuleren. Voor dat ik op deze randvoorwaarde in zal gaan, geef ik eerst een korte beschouwing over de gevolgen van de coronacrisis op het Afrikaanse continent.

Gevolgen van de coronacrisis op het Afrikaanse continent

Afrikaanse landen worden net als de rest van de wereld op verschillende niveaus geraakt door de coronacrisis. Het is lastig om een volledig beeld te geven van de impact van COVID-19, simpelweg omdat de wereld en dus ook Afrika zich nog middenin de pandemie bevinden.

De gezondheidsgevolgen van de coronacrisis op het Afrikaanse continent lijken een interessante paradox en puzzel te vertonen. Ondanks de zwakke gezondheidssystemen van deze landen, blijven de besmettingsgraad en het aantal doden opvallend laag. Voor de komst van de pandemie was de gezondheidsinfrastructuur in de meeste Afrikaanse

landen al relatief slecht. Voor iedere 100.000 inwoners heeft het Afrikaanse continent 17 zorgmedewerkers, vergeleken met 117 per 100.000 inwoners in de Verenigde Staten. Voor iedere 100.000 inwoners zijn twee dokters beschikbaar (ter vergelijking: in Italië zijn dat er 41).⁶ Gemiddeld tellen Afrikaanse landen 1,8 ziekenhuisbedden per 1000 inwoners (ter vergelijking: in Frankrijk zijn dat 5,98 bedden).⁷

Naast onderbezetting kampen de gezondheidsstelsels in de meeste Afrikaanse landen ook met onderfinanciering. De totale begroting voor de gezondheidszorg voor het gehele Afrikaanse continent bedroeg \$ 138 mrd; naar schatting heeft het continent het driedubbele daarvan nodig.⁸ Daar waar overheden binnen de EU gemiddeld \$ 3000 per inwoner aan gezondheidszorg uitgeven, besteden landen in Sub-Sahara-Afrika slechts \$ 70 per capita; daarbovenop kom nog \$ 10 uit ontwikkelingshulp.⁹ Voor medische en farmaceutische producten is het Afrikaanse continent vooral van de import afhankelijk.

Gezien hun zwakke gezondheidsstelsel zouden de gevolgen van het coronavirus in Afrikaanse landen desastreus kunnen zijn. Begin mei waarschuwde de Wereldgezondheidsorganisatie dat op het continent alleen dit jaar al 83.000 tot 190.000 mensen kunnen komen te overlijden als gevolg van het virus.¹⁰ Ook een rapport van de Verenigde Naties een maand eerder was alarmeren: tussen 300.000 en 3,3 miljoen Afrikanen zullen volgens dit rapport komen te overlijden als een direct gevolg van COVID-19, afhankelijk van de genomen interventiemaatregelen om de verspreiding te stoppen.¹¹

Hoewel deze voorspellingen alsnog kunnen uitkomen, lijken de cijfers tot nu toe een ander beeld te laten zien. Tot ieders verrassing is het Afrikaanse continent vooralsnog het minst getroffen continent ter wereld, niet alleen qua aantal besmettingen, maar ook qua dodenaantallen. Er worden verschillende verklaringen geopperd voor het feit dat het Afrikaanse continent tot nu toe relatief weinig coronaslachtoffers kent. De beperkte testcapaciteit,

de relatieve jonge bevolking en het warme klimaat worden onder andere als verklaringen gegeven. Maar net zo belangrijk lijken de maatregelen die de Afrikaanse overheden vrij snel hebben genomen om de verder verspreiding van het virus te voorkomen – van lockdowns en avondklokken, tot verplichte quarantaines, het uitroepen van de noodtoestand, reisverboden en het sluiten van de grenzen.

De coronacrisis heeft de al bestaande bestuurlijke uitdagingen in het Afrikaanse politieke landschap verscherpt

Deze maatregelen hebben wel een grote negatieve impact op de sociaaleconomische en politieke condities van Afrikaanse landen (gehad). Afrikaanse economieën kregen en krijgen grote klappen, zowel op macro- als op microniveau. In de eerste plaats komt dit door de krimpende wereldeconomie. Je kunt immers de economische ontwikkelingen van het Afrikaanse continent onmogelijk los zien van de mondiale handel. De Wereldhandelsorganisatie verwacht dat de mondiale economie dit jaar een krimp van 13 tot 33% te verwerken krijgt.¹²

De combinatie van mondiale economische krimp en de genomen maatregelen om het virus in te dammen vormen een perfecte storm voor een economische depressie op het Afrikaanse continent. In eerste instantie worden sectoren die afhankelijk zijn van de internationale handel en financiële markt keihard geraakt. Dit geldt bijvoorbeeld voor de toerisme-sector en de olie-export. McKinsey verwacht dat het bruto binnenlands product op het Afrikaanse continent met \$ 90 tot \$ 200 mrd zal dalen.¹³ Daarbij komt dat door de

coronacrisis ook de remittances opdrogen – geld dat migranten buiten het continent naar huis sturen. In 2018 kreeg Afrika \$ 46 mrd aan remittances binnen.¹⁴

De Afrikaanse Unie verwacht dat door corona twintig miljoen banen verloren zullen gaan.¹⁵ De grootste klappen zullen worden gevoeld in de informele sector, waar driekwart van de Afrikanen werkzaam is. Deze mensen, vaak dagloners, hebben als gevolg van de genomen maatregelen om het virus in te dammen in één klap hun bron van inkomsten verloren.

Het is vanuit deze context dat de Wereldvoedselorganisatie (FAO) eind april waarschuwde voor een dreigend voedseltekort onder 79 miljoen Afrikanen. De coronacrisis is de druppel die de emmer doet overlopen; het continent werd voor de coronacrisis al geteisterd door extreme en veranderende weerspatronen, een sprinkhanenplaag, conflicten en zwakke instituties zonder een stevig sociaal vangnet. Familie- en sociale verbanden vormen nog steeds het belangrijkste sociale vangnet in de meeste Afrikaanse landen, maar met het coronavirus en de daaraan gekoppelde maatregelen vielen ook deze vaak weg.

De coronacrisis heeft de al bestaande bestuurlijke uitdagingen in het Afrikaanse politieke landschap verscherpt. Zo hebben verschillende landen ervoor gekozen de noodtoestand uit te roepen. Daarnaast sneuvelden een aantal verkiezingen. In verschillende landen worden journalisten en burgers de mond gesnoerd als ze de genomen maatregelen en de toenemende macht van de staat kritisch bevragen.¹⁶

Niet alleen slagen de meeste Afrikaanse regeringen er niet in om een fatsoenlijk sociaal vangnet te bieden voor gedupeerde burgers, het handhaven van de genomen maatregelen is eveneens een grote uitdaging. In sommigen gevallen wordt excessief geweld gebruikt om maatregelen te handhaven, soms met doden tot gevolg.¹⁷ Daarnaast vormt fake nieuws een serieus probleem voor de geloofwaardigheid van Afrikaanse overheden en hun pogingen

om de pandemie te bestrijden.¹⁸ De Afrikaanse overheden missen het vertrouwen van hun burgers dat zij in staat zijn om de noodzakelijke publieke diensten te leveren om de gevolgen van de coronacrisis te verzachten.

Generieke voorschriften pasten niet

Het feit dat het coronavirus zulke grote sociale en economische gevolgen heeft voor Afrika illustreert hoezeer dit continent verbonden is met de rest van de wereld. Tegelijkertijd rijst de vraag hoe de exogene processen zich het best kunnen verhouden tot de realiteit op het Afrikaanse continent. Zo namen Afrikaanse landen vrij snel maatregelen die in veel opzichten leken op die uit China en Europa. Dat komt doordat de Wereldgezondheidsorganisatie generieke voorschriften presenteerde om het virus te bestrijden: handen wassen, afstand houden, sociaal isolement, lockdowns, om er maar een paar te noemen.

Wie de specifieke sociaaleconomische en demografische context van Afrika bekijkt, heeft valide redenen om vraagtekens te zetten bij het opleggen van dit soort generieke maatregelen. In de eerste plaats omdat het Afrikaanse continent relatief arm is. Meer dan 511 miljoen mensen, oftewel 38% van de Afrikaanse bevolking, leeft onder de armoedegrens van \$ 1,90 per dag.¹⁹ In 2018 had meer dan de helft van de bevolking in Afrika beneden de Sahara geen toegang tot elektriciteit.²⁰ Zo'n 20% van de bevolking in Afrika heeft geen toegang tot schoon drinkwater en zeep.²¹ Meer dan de helft van de bevolking moet het eigen huis verlaten om schoon drinkwater te vinden.²²

Deze feiten laten zien dat het overgrote deel van de bevolking geen middelen heeft om te hamsteren, of het zich niet kan permitteren zich 'thuis' op te sluiten. Het African Centres for Disease Control and Prevention (Africa CDC) peilde dat twee derde van de Afrikanen water- en voedseltekorten zullen ervaren als ze veertien dagen thuis moeten blijven.²³ Afrika is nog steeds het continent dat, door gebrek aan industrialisatie, voor vitale goederen zo-

als medicijnen en zelfs voedsel, afhankelijk is van de import. Het continent importeert naar schatting voor \$ 35 mrd aan voedsel, terwijl het over 60% van de wereldwijde vruchtbare landbouwgronden beschikt.²⁴

Naast de zwakke economische positie is demografie de tweede endogene factor die Afrikaanse landen onderscheidt van Europa en andere rijke landen waar coronamaatregelen voor het eerst werden geïmplementeerd. Het Afrikaanse continent heeft een relatieve jonge bevolking. Neem Oeganda, waar slechts 5% van de bevolking boven de 55 jaar is, de leeftijd waarop het sterftepercentage aan COVID-19 serieus toeneemt. In Nederland is 33% van de bevolking boven de 55 jaar.²⁵ Maar liefst 48% van de bevolking in Oeganda bestaat uit kinderen onder de 14 jaar; in Nederland is dat slechts 16%. Als Oeganda een land zou zijn met 100 mensen, dan waren er slechts 2 mensen ouder dan 66 jaar. Twee derde van de bevolking is jonger dan 25 jaar.²⁶

In verschillende landen worden journalisten en burgers de mond gesnoerd als ze de genomen maatregelen kritisch bevragen

De meeste Afrikaanse landen hebben de generieke voorschriften en maatregelen van de Wereldgezondheidsorganisatie overgenomen en deze als een sjabloon toegepast op hun eigen land. Maar met een relatief arme bevolking die vaak geen toegang tot water en elektriciteit heeft, kun je als gemeenschap moeilijk aan sociale onthouding doen. Denk aan de Keniaanse hoofdstad, waar 60% van de bevolking in krottenwijken woont en grotendeels afhankelijk is van de informele economie. Met een relatief jonge bevolking die

weinig risico loopt om aan het coronavirus te sterven, moet je je bovendien afvragen of het de moeite waard is de economie stil te leggen, met als gevolg dat veel jongeren en kinderen aan honger en andere ziektes overlijden.

Internationale solidariteit met Afrika

De roep om internationale solidariteit groeit om de gevolgen van de coronacrisis op het Afrikaanse continent te verzachten. Het dominante discours stelt dat door Afrika te helpen deze crisis het hoofd te bieden, de internationale gemeenschap zichzelf uiteindelijk een dienst bewijst. Want in een hyperverbonden wereld kan het virus zich onmogelijk tot één bepaald land of continent beperken. 'It is not an African or European problem, it is an issue that affects everyone and we must all work together as one in order to find solutions to this multidimensional crisis', Aldus Kwesi Quartey, vice-voorzitter van de commissie van de Afrikaanse Unie.²⁷

Dit geloof in het belang van solidariteit wordt inmiddels door bijna alle relevante actoren onderkend, ook in Nederland. Zo riepen vijftig Nederlandse ontwikkelings-, mensenrechten- en noodhulporganisaties de Nederlandse overheid op ook arme landen en maatschappelijke organisaties in die landen te ondersteunen.²⁸ Een groep Nederlandse ontwikkelingseconomen heeft in een open brief een vergelijkbare oproep aan minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking Sigrid Kaag gedaan.²⁹ Ook de Adviesraad Internationale Vraagstukken adviseerde het kabinet om een miljard euro extra uit te geven om Afrika te helpen in het bestrijden van de coronacrisis en de gevolgen van de crisis te verzachten.³⁰

In hetzelfde rijtje hoort een opiniestuk in de *Financial Times* van diverse Europese regeringsleiders, waaronder Mark Rutte, waarin ze benadrukken dat het in het belang van de wereldgemeenschap is om de Afrikaanse landen te ondersteunen in het bestrijden van het coronavirus. De Europese regeringsleiders

schrijven: 'We must deploy a huge economic stimulus package of at least \$100bn, as has been assessed by Africa's finance ministers and the UN. The aim is to give African countries the fiscal space they need to devote more public health resources to fighting the virus, while mitigating its economic and social consequences.'³¹

Er is kortom voldoende draagvlak, zowel in Nederland als daarbuiten, om het Afrikaanse continent te helpen met de bestrijding van COVID-19 en de maatschappelijke uitdagingen die daaruit voortvloeien. Daarbij rijst wel de vraag aan welke voorwaarden internationale solidariteit moet voldoen om effectief te zijn en recht te doen aan de endogene dynamieken op het Afrikaanse continent.

Want ook voor de coronacrisis onderhielden Afrikaanse landen relaties met multilaterale organisaties, niet-gouvernementele organisaties en individuele landen die er op allerlei manieren ontwikkelingsprojecten uitvoeren en noodhulp verlenen. Deze internationale interventies en projecten hebben vaak een ad hoc-karakter en slagen er zelden tot nooit in problemen structureel op te lossen, opdat Afrikanen zelfredzaam worden.³²

Bovendien wordt internationale solidariteit vaak gekenmerkt door een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat arme Afrikaanse landen zich moeten houden aan de voorwaarden die rijke donorlanden stellen. Dat is de afgelopen vijf jaar geïllustreerd door de Europese obsessie om migratie tegen te gaan: in ruil voor ontwikkelingshulp moesten landen in Afrika zich inspannen migratie naar Europa te stoppen. Dit domineert niet alleen de ontwikkelingsagenda van Europese landen, het staat ook de zeggenschap van Afrikaanse landen in de weg. Daarnaast wordt internationale hulp in Afrika vaak uitgevoerd door multilaterale organisaties en niet-Afrikaanse niet-gouvernementele organisaties. Het Afrikaanse maatschappelijk middenveld en Afrikaanse overheden staan hierdoor buiten spel en deze instituties en organisaties blijven daardoor zwak.

Drie randvoorwaarden voor succesvolle steun

Er zijn drie belangrijke randvoorwaarden waar internationale solidariteit aan moet voldoen om effectief te zijn en recht te doen aan de interne dynamieken op het Afrikaanse continent. In de eerste plaats hebben Afrikaanse landen behoefte aan middelen en informatie om op de korte termijn de gevolgen van de coronacrisis te verzachten. In de tweede plaats kunnen Nederland en de EU strategische actoren en informele netwerken benutten om ervoor te zorgen dat hun interventies doelgericht zijn. Als laatste is het belangrijk te investeren in lokale kennisontwikkeling, zodat dominante modellen en aanbevelingen kunnen worden getoetst op de interne realiteit van het Afrikaanse continent.

Investeer in middelen en informatie om Afrika weerbaar te maken

In verschillende rapporten en denktanks, zowel in Nederland als internationaal, zijn inmiddels allerlei voorstellen gedaan over wat Afrikaanse landen en hun internationale partners kunnen doen om de gevolgen van de coronacrisis op korte termijn te verzachten. Daaruit komt naar voren dat op medisch gebied Afrikaanse landen de testcapaciteit en de voorraad medische benodigdheden moeten vergroten. Investerings in innovatie en in een duurzame gezondheidszorg worden ook als een noodzakelijke voorwaarde gezien om Afrika sterker uit de pandemie te laten komen. Als Afrikaanse landen toegang hebben tot informatie uit onderzoeken die door rijke landen worden verricht, hoeven ze zelf hiervoor geen dure investeringen te doen.

Ook de financiering van verschillende sociale- en voedselzekerheidsprogramma's is een cruciale opgave. Het IMF en de Wereldbank hebben hiervoor al een paar fondsen beschikbaar gesteld, maar de beloofde Europese miljarden via ontwikkelingshulp kunnen het verschil maken. In dat kader is het belangrijk

dat Nederland en de andere OESO-landen zich committeren minstens 0,7% van hun bruto nationaal product aan ontwikkelingssamenwerking uit te geven. Verschillende rapporten en denktanks adviseren ook om een deel van de schulden van Afrikaanse overheden kwijt te schelden en Afrikaanse landen meer fiscale ruimte te geven zodat ze daadkrachtig kunnen optreden om de economische klappen voor de meest kwetsbaren in hun land te verzachten.

Een deel van de bovengenoemde aanbevelingen en maatregelen worden gelukkig al geïmplementeerd. Het is afwachten of Nederland en de EU zich zullen committeren en inderdaad solidaire partners blijken te zijn.

Steun strategische actoren en informele netwerken

De coronacrisis heeft laten zien dat de meeste Afrikaanse landen niet beschikken over sterke overheidsinstituties. Het is daarom begrijpelijk dat internationale actoren investeren in de opbouw en versterking van deze instituties, zodat de gezondheidszorg toegankelijk wordt en zwakke groepen op het continent een sociaal vangnet krijgen.

Hoewel de staat een belangrijke actor is in het realiseren van inclusieve ontwikkeling, hangt de mate van succes voor iedere ontwikkelingsinterventie af van contextuele factoren. Hierbij is de rol van de zogenoemde 'agenten' of 'strategische actoren' erg belangrijk.³³ Dit zijn individuen of groepen die buiten de staat om een directe of indirecte rol spelen in de totstandkoming en implementatie van het beleid. Ze zijn strategisch omdat ze in de lokale of nationale context, op veel draagvlak kunnen rekenen. Denk aan lokale maatschappelijke organisaties, religieuze organisaties, traditionele leiders, de private sector en de diaspora. Zij kunnen, met hun netwerken en kennis en ervaring met de lokale situatie een ontwikkelingsinterventie zowel succesvol begeleiden als dwarsomen.

De diaspora bestaat uit mensen die zowel de Nederlandse en Europese context als de

Afrikaanse context goed kennen. Het zijn mensen met relevante netwerken op beide continenten. Daardoor zijn het interessante partijen voor Europese donoren om mee samen te werken.³⁴ De private sector is ook een belangrijke actor. Hoewel het bedrijfsleven de rol van de staat niet kan overnemen, het is soms effectiever om samenwerkingsverbanden met de lokale private sector aan te gaan. Dat zorgt er niet alleen voor dat een bepaalde dienst geleverd wordt, maar ook dat er lokaal werkgelegenheid wordt gecreëerd en de lokale economie wordt gestimuleerd. Religieuze leiders genieten, net als traditionele leiders, gezag in lokale gemeenschappen en kunnen doelgroepen bereiken waarmee de staat en internationale organisaties anders moeilijk in contact kunnen komen.

Meer dan 511 miljoen Afrikanen (38% van de bevolking) leeft onder de armoedegrens van \$ 1,90 per dag

Internationale interventies worden vaak via formele instituties ingestoken. Waar de overheid niet in staat blijkt in publieke diensten voor haar bevolking te voorzien, spelen internationale niet-gouvernementele organisaties een belangrijke rol. Bijvoorbeeld in landen als Congo. Niet geheel verrassend dus dat het eerdergenoemde advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken over extra financiering voor Afrika de nadruk legt op multilaterale organisaties.

Toch is het van cruciaal belang dat donoren voorbij deze formele en internationale organisaties kijken en aansluiting zoeken met strategische actoren in de lokale context. In de literatuur wordt in dit verband ook wel gesproken over 'localisation' en 'local owner-

ship': het idee dat internationale hulp het best uitgevoerd kan worden door mensen die de lokale context snappen.

Het is van cruciaal belang om de bestaande informele netwerken in Afrikaanse landen te benutten om er zo voor te zorgen dat de Nederlandse en Europese interventies doelmatiger worden. Niet alleen is de Afrikaanse economie voor het overgrote deel gestoeld op de informele sector, hetzelfde geldt voor het sociale vangnet. In plaats van de hoop op de formele kanalen te richten, is het zinniger dat donoren zich aansluiten bij bestaande informele netwerken en kanalen. Daardoor hoeven donoren in tijden van crisis, maar ook daarna, het wiel niet zelf uit te vinden.

In sommigen gevallen biedt de afwezigheid van formele instituties geen bedreiging voor internationale solidariteit, maar juist een kans om nieuwe relaties aan te gaan en tot innovatieve oplossingen te komen. Zo biedt de coronacrisis in Afrika een unieke kans voor 'cash transfers', de gedachte dat donoren in plaats van fysieke goederen, direct geld kunnen overmaken naar een doelgroep.³⁵ Denk aan kwetsbare alleenstaande moeders in urbane en rurale gebieden die op periodieke basis via hun telefoon een vast bedrag gestort krijgen. Verschillende studies laten zien dat deze cash transfers effectief zijn in de aanpak van ondervoeding.³⁶

Daarnaast lijken cash transfers een goed middel om het welzijn van een bepaalde doelgroep ook op de lange termijn te vergroten.³⁷ Dat komt omdat het mensen in staat stelt om heel gericht in onderwijs, gezondheidszorg en eventueel in een kleine onderneming te investeren en daardoor – in tegenstelling tot wanneer je alleen voedsel verschaft – de zelfredzaamheid en waardigheid van mensen vergroot.

Omdat het overgrote deel van de bevolking in Afrikaanse landen geen toegang heeft tot de traditionele bankensector, heeft er een revolutie van mobiel betaalverkeer plaatsgevonden. Hetzelfde geldt voor initiatieven die het mogelijk maken om verzekeringen via de telefoon

regelen. Bij gebrek aan formele instituties blijven Afrikanen prima in staat om innovatieve diensten en voorzieningen te ontwikkelen die de belangen en behoeftes van de bevolking dienen.

Investeer in lokale kennisontwikkeling

Er is veel meer inzicht nodig in de manier waarop de bestaande informele netwerken in Afrika benut kunnen worden voor effectieve interventies. Tussen 1995 en 2015 vond 80% van alle wereldwijd (wetenschappelijke) kennisproductie plaats via Noord-Amerikaanse en Europese instellingen.³⁸ In het nadenken over

de post-corona wereld, en hoe het Afrikaanse continent daar krachtig uit kan komen, is het ook belangrijk te reflecteren op een inclusieve kennisagenda, die de lokale kennisproductie bevordert.

Zo'n inclusieve kennisagenda kan interessante inzichten opleveren over de manier waarop Afrikaanse landen hun bevolkingen kunnen ondersteunen op basis van modellen die recht doen aan de reële situatie op het continent. Om effectief te zijn dient internationale solidariteit verder te gaan dan een lineaire en technocratisch aanpak. Zij dient zich ook aan te passen aan de complexe structuren op het Afrikaanse continent.

- Noten**
- 1 Coren, M. J. (2020, 8 april). *Scientific papers on novel coronavirus doubling every 14 days*. Quartz.
 - 2 Zie ook de rubriek De wereld na Corona in NRC Handelsblad.
 - 3 Zie voor een kritische reflectie van dit kanteldenken: Heijne, B. (2020, 10 april). Grote hervormingen? Misschien is deze crisis niet het moment. *NRC Handelsblad*.
 - 4 Sarr, F. (2020). *Afrotopia*. University of Minnesota Press.
 - 5 Unesco. (2020, mei). *Imagining the world to come. How does Africa envision Covid at its aftermath*.
 - 6 Soto, A., & Paton, J. (2020, 11 maart). *Africa's Struggling Health-Care Systems Brace for Coronavirus*. Bloomberg Businessweek.
 - 7 United Nations Commission for Africa. (2020, april). *COVID-19 in Africa. Protecting Lives and Economies*.
 - 8 Ibid.
 - 9 Miller, M., Bastagli, F., Hart, T., et al. (2020, april). *Financing the coronavirus response in sub-Saharan Africa*. Working paper.
 - 10 Sharifi, M. N. (2020, 12 mei). Afrika kan zich geen lange lockdowns permitteren. *NRC Handelsblad*.
 - 11 United Nations Commission for Africa. (2020, april). *COVID-19 in Africa. Protecting Lives and Economies*.
 - 12 World Trade Organization. (2020, 8 april). *Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy* [Persbericht].
 - 13 Verschillende studies, waaronder van het UNECA en de Wereldbank wijzen er bovendien op dat de Afrikaanse economie dit jaar meer dan 5% van haar bbp zal verliezen.
 - 14 United Nations Commission for Africa. (2020, april). *COVID-19 in Africa. Protecting Lives and Economies*.
 - 15 African Union. (2020). *Impact of the coronavirus (covid 19) on the African economy*.
 - 16 Budoo, A. (2020a, mei 11). *Controls to manage fake news in Africa are affecting freedom of expression*. The Conversation.
 - 17 Olewe, D. (2020, 9 april). *Whipping, shooting and snooping during Africa lockdowns*. BBC News.
 - 18 Budoo, A. (2020, mei 11). *Controls to manage fake news in Africa are affecting freedom of expression*. The Conversation.
 - 19 World Poverty Clock. (2020a). World Poverty Clock.
 - 20 Worldbank. (2020). *Access to electricity (% of population) – Sub-Saharan Africa*. data.worldbank.org.
 - 21 Verlinden, P. (2020, 11 mei). *De coronisatie van Afrika*. Mondiaal Nieuws.
 - 22 Howard, B., & Han, K. (2020, 22 maart). *Millions of Africans lack access to clean water. This makes coronavirus a bigger threat*. Washington Post.
 - 23 PERC. (2020). *Responding to covid-19 in Africa. Using Data to find balance*.
 - 24 African Development Bank Group. (2019, 23 oktober). *Feed Africa The High 5 for transformation Africa*.
 - 25 CIA. (2020). *Field Listing Age structure. The World Factbook*. cia.org.
 - 26 Fairhead, J. & Leach, M. (2020, 22 april). *One size fits all? Why lockdowns might not be Africa's best bet*. African Arguments.
 - 27 Unesco. (2020, 7 maart). *Imagining the world to come. How does Africa envision covid and its aftermath*.
 - 28 Partos. (2020, 30 maart). *Op-roep: De coronacrisis vraagt om*

- nationale én internationale solidariteit.*
- 29 Gupta, J., Bavinck, M., & Pouw, N., et al (2020, 3 april). *Letter to the Minister of Foreign Trade and Development Cooperation about COVID19 and Development Cooperation*. csds.uva.nl.
 - 30 NRC Handelsblad. (2020b, mei 13). Commentaar: Steun voor Afrika bij bestrijding corona is bittere noodzaak. *NRC Handelsblad*.
 - 31 European Council. (2020, 15 april). *Only victory in Africa can end the pandemic everywhere — World leaders call for an urgent debt moratorium and unprecedented health and economic aid packages*.
 - 32 Magendane, K. (2018, 22 juni). Geen Marshallplan voor Afrika. *NRC Handelsblad*.
 - 33 Reinders, S., Dekker, M., van Kesteren, F., & Oudenhuijsen, L. (2019, maart). *Inclusive Development in Africa. Synthesis report series*. Include.
 - 34 *Towards constructive collaboration with the African diaspora*. (2020). The Broker.
 - 35 Vos, C. (2019, 12 augustus). Geef geen graan of een koe, maar gewoon geld: dat is het nieuwe credo in de ontwikkelingshulp. *De Volkskrant*.
 - 36 Brück, T., Cuesta, J., De Hoop, J., et al. (2019). Social Protection in Contexts of Fragility and Forced Displacement: Introduction to a Special Issue. *The Journal of Development Studies*. 55 (1). pp. 1-6.
 - 37 Camacho, L. & Kreibaum, M. (2020, 9 juli). *Cash transfers, food security and resilience in fragile contexts: general evidence and the German experience*. EconStor.
 - 38 Unesco. (2016). *World social science report*.

Politieke correctheid als dogma

Door **Erik Jurgens**

*Emeritus hoogleraar staatsrecht VU,
voormalig lid Tweede en Eerste Kamer PvdA*

Naast marxisme, racisme, populisme, seksisme, en zo, hebben we inmiddels een nieuw -isme: 'politekcorrectisme'. De correcten (PC'ers) sloegen begin juni weer toe. Met nu als slachtoffer James Bennet, chef opinie-redactie van de *New York Times*. Hij had een niet-correct artikel geplaatst, dat aanspoorde troepen te sturen naar waar protesten tegen politiegeweld uit de hand liepen. Als zo vaak met goede acties, waren die verpest door extreme groepen. Dit na de dood van George Floyd door grof politieoptreden.

De auteur van het artikel was een Republikeinse senator. Daarop ontstond rumoer binnen de redactie en bij lezers. Uitgever Sulzberger zag zich gedwongen Bennet te ontslaan. Mooi argument voor de trumpianen — dat de pers in de VS wordt beheerst door linkse, onvaderlandslievende krachten.

Waarom een journalist ontslaan die zijn werk doet — in dit geval wezenlijke opinies weergeven? Handiger van Bennet was het geweest om tegelijk een tegenovergesteld standpunt te plaatsen. Dan had hij zich duidelijker kunnen beroepen op het belang van het vrije debat. Maar ook zonder dat: zo'n (althans voor de *New York Times*) dwarse publicatie — mits inhoudelijk van enige kwaliteit en niet kwetsend geformuleerd — roept op tot debat, prima dus.

Het lot van Ian Buruma was vergelijkbaar. Hij plaatste als (Nederlandse) hoofdredacteur van de *New York Review of Books* in 2018 een artikel over de #MeToo-beweging. Daarin kwam de andere kant van het verhaal aan bod. Dat kostte hem zijn baan. Bedenklijke zelfcen-

suur op grond van 'politekcorrectisme' dat in deze gevallen blijkbaar overheerste, en dat een redelijk debat blokkeerde.

Dit zijn bedreigingen van de pers- en de debatvrijheid. Binnen de beide bladen steunden een belangrijk deel van de redacteurs hun eigen collega niet. En bij de uitgever was er angst voor abonnementenverlies.

In de *Volkskrant* van 11 juni verklaarde correspondent Michael Persson de reactie binnen de redactie van de *New York Times* als 'een jongere generatie journalisten die zich verzet tegen het oude dogma dat de waarheid altijd ergens in het midden ligt'. Dat dogma bestaat bij oudere journalisten absoluut niet, het idee al! Daarover gaat een open debat, kern van de democratie, ook helemaal niet.

Er is geen politieke waarheid — dus ook niet in het midden — maar met kracht van argumenten kunnen we proberen die te benaderen, ook om de ander te overtuigen. Als ik weiger met niet-PC'ers te debatteren omdat zij zich — in deze twee gevallen — racistisch of seksistisch uiten, dan kom ik er nooit achter wat hen eigenlijk beweegt om deze kwalijke opvattingen te hebben.

In het debat kan bijvoorbeeld blijken dat sommigen niet discrimineren omdat zij overtuigde racisten zijn (dus de etnische afkomst van de ander minderwaardig vinden), maar omdat zij (al dan niet bewust) bang zijn voor vreemdelingen, een oeroud instinct.

Dat is op geen enkele manier goed te praten, integendeel. Maar wil je dit gedrag doeltreffend bestrijden dan moet je het eerst begrijpen. Het alleen afdoen als een fout soort -isme is te kort door de bocht. Daarmee verval je zelf in een dogmatisch -isme.

Als zelfs kwaliteitsbladen in New York het debat blokkeren omdat een boodschap niet bevalt, kan dit dan hier ook gebeuren?

Column

Luisteren

Door Amma Asante

*Voorzitter Landelijke Cliëntenraad,
voormalig lid Tweede Kamer PvdA*

Toen ik de vraag kreeg om een column te schrijven over racisme heb ik me serieus afgevraagd wat ik hierover nog te melden had. Over dit thema is al zoveel gezegd en geschreven in de afgelopen weken. Al schrijvende kwam ik echter tot de ontdekking dat mij toch nog twee dingen van het hart moeten. Ten eerste, voel je als witte autochtone Hollander niet gelijk persoonlijk aangevallen wanneer een zwart persoon zijn of haar racisme-ervaringen met jou deelt. Diegene is niet bezig met de schuldvraag maar wil eigenlijk alleen maar gezien en gehoord worden.

In de tweede plaats is racisme meer dan een rotgevoel. Racisme is uitsluiting. Dat maakt het ook een strijd waarin sociaal-democraten voorop dienen te lopen. Racisme is het ontnemen van kansen op basis van huidskleur. Een kans op een opleiding, een baan, op promotie, een woning, een kans om er te mogen zijn als mens en vrij te kunnen leven. Een wereld vrij van racisme is een wereld van gelijkwaardigheid. Het is een wereld waarin mensen met een donkere huidskleur kunnen leven met de vanzelfsprekendheid van het bestaan zonder de ballast dat je niet genoeg bent en dat je er niet mag zijn vanwege een paar milligram pigmentverschil.

Terwijl sommige mensen nu al de handdoek in de ring willen gooien, overtuigd dat al het gepraat nergens toe leidt, ben ik optimistisch gestemd. Ik zie namelijk dat we nu al, in de korte tijd dat we openlijk durven te praten over racisme, iets hebben overwonnen: namelijk de ontkenning van racisme en de angst om erover te praten. Mijn optimisme wordt

wel enigszins uitgedaagd door de tweede hobbel die ik nu al zie opkomen. Dat is namelijk de angst van witte autochtone Hollanders om voor racist te worden uitgemaakt. Angst die ervoor zorgt dat ik bij ieder gesprek de neiging heb om mij te verontschuldigen en eerst een disclaimer neer te leggen dat ik ook van witte mensen houd en veel witte vrienden heb.

Twee maanden geleden werd ik midden in de nacht wakker. Toen de angst voor corona er nog stevig inzat en slapen een uitdaging was. Om mijn tijd goed te benutten sloeg ik het nieuwste rapport open van het Sociaal en Cultureel Planbureau over discriminatie in Nederland in de hoop dat het mij wel weer in slaap zou sussen. En terwijl ik het rapport doornam, wachtende op de slaap, las ik dat driekwart van de Nederlanders geen racismeprobleem ziet en alleen is geïnteresseerd in de bewijsvoering van aanklagers.

De eerste hobbel hebben we overwonnen, nu is het tijd voor de volgende. Ik heb daarbij een vraag en een tip. Waarom moet praten over racisme 'leuk en gezellig' blijven? Racisme is niet leuk noch gezellig, dus mijn tip: heb je een gesprek met een zwart persoon over racisme? Luister en voel je niet aangevallen. Die persoon probeert iets duidelijk te maken. Het enige wat jij hoeft te doen is hem of haar die ruimte geven.

Het zou toch wat zijn om in een volgend SCP-rapport te lezen dat we het schuldgevoel hebben overwonnen.

Het wettelijk minimumloon moet omhoog, maar hoe?

Zo'n 1,4 miljoen Nederlanders verdienen met hun baan tussen de 100% en 115% van het wettelijk minimumloon. Om armoede onder deze groep tegen te gaan zou het goed zijn als een volgend kabinet het wettelijk minimumloon verhoogt. De eis van de FNV — een verhoging naar € 14 per uur in één keer — heeft erg grote gevolgen voor werknemers, werkgevers en de schatkist. Een stapsgewijze verhoging is daarom logischer.

WIMAR BOLHUIS

Econoom, bestuurskundige en sociaal psycholoog — redacteur van S&D en universitair docent aan de Universiteit Leiden

De grootste vakbond FNV voert campagne om het minimumloon in 2022 te verhogen naar bruto € 14 per uur — een extra beleidsmatige verhoging naast de reguliere halfjaarlijkse indexatie met de contractloonontwikkeling. Zowel de inkomens van werknemers als de arbeidskosten voor bedrijven zullen hierdoor flink stijgen. Het bruto uurloon van het wettelijk minimumloon ligt nu tussen de € 9,54 en € 10,60 — afhankelijk van de lengte van de werkweek.¹ In feite is het voorstel van de FNV een verhoging van het wettelijk minimumloon met 40%.

Maatschappelijk, politiek en economisch zijn er steeds meer krachten die een verhoging van het wettelijk minimumloon ondersteunen. Deze beweging wordt geholpen door nieuwe, positievere economische inzichten bij het Centraal Planbureau over een stijging van het wettelijk minimumloon. Maar een directe verhoging van 40% heeft

grote gevolgen voor vele werknemers én werkgevers. Het is sowieso een beleidskeuze met grote macro-economische gevolgen en arbeidsmarkteffecten. Dat verplicht ons om over een 'slimme' invoering na te denken. In dit artikel zet ik de voordelen van verhoging (in één keer) af tegen de nadelen die het CPB voorziet. De kernvraag van dit artikel is dus niet *of* het wettelijk minimumloon omhoog moet, maar *hoe*.

Hieronder zal ik zes belangrijke overwegingen rondom verhoging van het wettelijk minimumloon uitwerken. Deze uitwerkingen zijn grotendeels gebaseerd op de arbeidsmarktpositie van werknemers die het wettelijk minimumloon (100% tot 115% daarvan) verdienen. Tabel 1 geeft een overzicht van de CBS-statistieken hierover. Uit de tabel blijkt dat van de werknemers die het wettelijk minimumloon verdienen of die een inkomen net daarboven hebben, circa driekwart in deeltijd werkt —

vooral in kleinere banen tot 25 uur per week. Een vergelijkbaar hoog aandeel werknemers verricht arbeid op basis van een flexcontract (voor bepaalde tijd) – waarvan een significante hoeveelheid mensen werkt als onregelmatige uitzendkracht of als oproepkracht.

Verbetering van de economische zelfstandigheid van deeltijdwerkers

Circa driekwart van de werknemers die het wettelijk minimumloon verdient, of daar net boven (tot 115%), heeft een deeltijd-dienstverband. Dit betekent dat zij niet het volledige minimumloon verdienen en dus ook niet zelfstandig kunnen rondkomen van hun bruto inkomen uit werk. (Overigens kan iemand die fulltime werkt op wettelijk minimumloon-niveau vaak evenmin zelfstandig rondkomen; hij of zij is meestal afhankelijk van toeslagen.) Vanuit het oogpunt van economische zelfstandigheid en armoedebestrijding is het logisch het uurloon van deze deeltijdwerkers extra te

verhogen. In 2018 was bijna 40% van de vrouwen en bijna 20% van de mannen economisch onzelfstandig, een groot probleem.²

Compensatie voor het hogere inkomensrisico van flexbanen

Grofweg driekwart van de werknemers die rond het wettelijk minimumloon verdient, heeft een contract voor bepaalde tijd. Dat zijn voor het merendeel flexwerkers, met enige onzekerheid over hun toekomstige baan en daarmee hun inkomen.

Werknemers die op of rond het minimumloon verdienen, lopen over het algemeen een hoger risico op werkloosheid en inkomensverlies, zoals we nu ook zien bij de effecten van de coronacrisis.

Vanuit economisch oogpunt is het logisch om actoren die meer risico lopen te compenseren met een hogere vergoeding. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij flexibele diensten die worden afgenomen van bedrijven – van vliegtickets

Tabel 1 Kenmerken van werkenden met beloning op of net boven Wml-niveau

	<= 100% Wml	<= 105% Wml	<= 110% Wml	<= 115% Wml
Dienstverband: deeltijd	73%	76%	77%	76%
Arbeidsduur: 1 tot 12 uur per week	31%	31%	32%	32%
Arbeidsduur: 12 tot 20 uur per week	15%	16%	16%	16%
Arbeidsduur: 20 tot 25 uur per week	10%	11%	11%	11%
Arbeidsduur: 25 tot 30 uur per week	6%	7%	7%	7%
Arbeidsduur: 30 tot 35 uur per week	10%	10%	10%	10%
Arbeidsduur: meer dan 35 uur per week	27%	25%	24%	25%
Soort Baan: op uitzendbasis	21%	19%	18%	17%
Soort Baan: op oproepbasis	10%	12%	15%	16%
Soort Baan: stageplek	20%	13%	9%	8%
Soort Baan: regulier	46%	51%	53%	55%
Contractsoort: bepaalde tijd	74%	70%	68%	67%
Bedrijfsomvang 100 of meer werknemers	63%	61%	58%	57%

Bron: cbs.nl

tot de arbeid van uitzendbureaus – waarvoor de vragers een risicopremie betalen.³ In onze economie worden bedrijfsrisico's (geen orders, leegstand, onderbezetting) nu op grote schaal doorgeschoven naar flexwerkers, die hiervoor echter geen extra compensatie krijgen via een hoger loon. Naast een algemene verhoging van het minimumloon, zou het een prima idee zijn om wettelijk vast te leggen dat het gebruikelijke loon van een flexwerker 5 tot 10% hoger moet zijn dan het gebruikelijk loon van een vaste kracht voor vergelijkbare werkzaamheden.

Verhoging van het consumptieaandeel in de economie

Over de periode 1995–2018 is het consumptieaandeel van huishoudens in de Nederlandse economie met circa 5 procentpunt van het bbp gedaald en het loonaandeel van werknemers met ongeveer 4,5 procentpunt.⁴ Dit betekent dat de uitgaven van huishoudens aan goederen en diensten en de uitgaven van werkgevers aan salarissen minder hard zijn gegroeid dan de totale economie. Voor een deel is dit vervangen door overheidsconsumptie (vooral extra zorguitgaven) en de heffing van sociale premies (vooral voor zorg en pensioen).

Per saldo maakt deze structuurverandering de economie echter kwetsbaarder voor schokken in de wereldhandel, die onze exportstromen negatief raken. Want de Nederlandse buffer van binnenlandse bestedingen is gekrompen. Een forse verhoging van het wettelijk minimumloon zou het huishoudelijke consumptieaandeel wat kunnen verhogen, zeker gelet op de hogere 'marginal propensity to consume' van de laagste inkomenscategorieën. Oftewel: mensen met een lager inkomen geven van elke extra verdiende euro een groter deel uit aan goederen en diensten dan hogere inkomens.

Tegelijkertijd is het consumptieaandeel in de economie afhankelijk van de verhouding tussen de inkomensgroei en een werkgele-

genheidsverlies door een hoger wettelijk minimumloon. Als het laatste groter is dan het eerste zal het loonaandeel in het bruto binnenlands product juist dalen.

Een hoger wettelijk minimumloon raakt vooral de grote bedrijven

De operationele winsten van het Nederlandse bedrijfsleven, dus de winst uit de activiteiten van een onderneming voor aftrek van belastingen, rentebetalingen en afschrijvingen, stonden de laatste jaren op recordhoogtes.⁵ Tussen 1995 en 2018 steeg het bruto exploitatieoverschot (winst) van bedrijven aanzienlijk – mede door de sterk groeiende wereldhandel, de gegroeide EU-afzetmarkt en de euro, de cultuur van loonmatiging en grotere inzet van flexwerkers – waardoor hun structurele positie verbeterde. Hierdoor floreren grote bedrijven steeds meer.

En het zijn die bedrijven met honderd werknemers of meer waar de meeste banen op het niveau van het wettelijk minimumloon zich bevinden (zie tabel 1). De angst dat de verhoging van het wettelijk minimumloon vooral ten koste gaat van traditionele familiebedrijven of het midden- en kleinbedrijf in het algemeen is dus onterecht.

Een stijgende arbeidsproductiviteit

Een verhoging van het wettelijk minimumloon kan ervoor zorgen dat de arbeidsproductiviteit van de betreffende werknemers stijgt. Dit komt niet (enkel) door meer werkplezier, maar ook doordat bedrijven een financiële prikkel ervaren deze werknemers uit te dagen om meer werk per uur te verzetten, al dan niet gecombineerd met de inzet van meer kapitaal-middelen en technologie.

Onderzoek toont aan dat een lagere loonontwikkeling en een kleiner loonaandeel van werknemers in de economie gepaard gaan met een lagere productiviteitsontwikkeling, en vice versa.⁶ Tegelijkertijd is er in economienland discussie over de richting van dit

verband. Daarnaast blijkt de ontwikkeling van het wettelijk minimumloon in Nederland al decennia achter te lopen op de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en het gemiddelde uurloon.

Tijd voor een inhaalslag: de productiviteitswinst moet gedeeld worden met werknemers met een laag inkomen

Kortom werknemers, in het bijzonder zij die werken op het niveau van het wettelijk minimumloon, hebben de afgelopen jaren onvoldoende meegeprofiteerd van de gestegen productiviteit — de opbrengst hiervan is vooral gaan zitten in kapitaalwinsten. Het is tijd voor een inhaalslag: productiviteitswinst en loongroei moet gedeeld worden met werknemers die het minimumloon of net iets meer verdienen. Als dat gebeurt zal de armoede en inkomensongelijkheid in Nederland dalen.

Met een hoger wettelijk minimumloon kan het toeslagenstelsel verdwijnen

Van enkel het netto minimumloon kan men in Nederland niet rondkomen, hoewel dit wel de doelstelling was bij de invoering van het wettelijk minimumloon in 1969.⁷ Mede hierom is in 2005 het toeslagenstelsel (zorgtoeslag, huurtoeslag, kinderopvangtoeslag en kindgebonden budget) opgezet. De laagste inkomens ontvangen, afhankelijk van hun huishoudsituatie, 13 tot 20% van hun besteedbaar inkomen via deze toeslagen.⁸

De kans op terugvordering van toeslagen door de Belastingdienst blijkt groot voor mensen die vanuit de bijstand aan het werk gaan

op wettelijk minimumloonniveau. Dat leidt voor de betrokkenen vaak tot grote financiële problemen, en hindert het opnieuw betreden van de arbeidsmarkt.

Het toeslagenstelsel kan (deels) afgeschaft worden door een verhoging van het wettelijk minimumloon naar € 14 per uur. De vraag is alleen in welke mate, aangezien toeslagen gerelateerd zijn aan het huishoudensinkomen en niet aan het individuele inkomen.

Twee overwegingen tegen een hoger minimumloon

Ondanks deze overwegingen die een prima casus maken om het wettelijk minimumloon extra te verhogen, heeft de politiek hier tot op heden niet voor gekozen. Dat komt mede doordat een verhoging van het wettelijk minimumloon ook nadelen kent, waarvan de meest in het oog springende de bijkomende kosten voor de overheidsfinanciën en het verlies aan werkgelegenheid zijn.

Belangrijk voor het effect op de overheidsfinanciën is het feit dat in Nederland het niveau van veel sociale zekerheidsuitkeringen gerelateerd is aan de hoogte van het wettelijk minimumloon, de zogenoemde 'koppeling'. Het betreft de uitkeringen van de Participatiewet, de Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers (IOAW), de Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen (IOAZ), de Algemene Ouderdomswet (AOW), de Algemene Nabestaandenwet (Anw), de Wet werk en arbeidsondersteuning Jonggehandicapten (Wajong), de Werkloosheidswet (WW), de Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA), de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO), de Ziektewet (ZW) en de Toeslagenwet (TW).⁹

Wordt het wettelijk minimumloon geïndexeerd, dan worden deze uitkeringen in de regel met hetzelfde percentage geïndexeerd. Dit is in 1992 wettelijk vastgelegd in de *Wet Koppeling met afwijkingsmogelijkheid (WKA)*. De

naam geeft al aan dat de regering ook kan besluiten om de koppeling niet of slechts deels toe te passen — een zogenoemde ‘ontkoppeling’. Dit beperkt vanzelfsprekend het effect op de overheidsfinanciën.

Verder heeft een hoger wettelijk minimumloon een *direct* negatief effect op de werkgelegenheid, doordat een verhoging van de loonkosten een directe aanleiding is voor werkgevers om minder werk aan te bieden (en om waar mogelijk arbeid te vervangen door kapitaal). Daarnaast heeft een hoger wettelijk minimumloon een *indirect* negatief effect op de werkgelegenheid, aangezien het zoeken en aanvaarden van werk financieel minder aantrekkelijk wordt nadat uitkeringshoogtes stijgen via de koppeling.

Een (gedeeltelijke) ontkoppeling bij een hoger minimumloon leidt daarmee niet alleen tot minder kosten voor de overheidsfinanciën, maar ook tot een beperkter werkgelegenheidsverlies. Dit omdat zo het zoeken en aanvaarden van werk financieel aantrekkelijker wordt voor een individu, aangezien het netto inkomensverschil tussen een bijstandsuitkering en het minimumloon groter wordt. Hierdoor stijgt het arbeidsaanbod, wat een drukkend effect heeft op lonen, en zo stijgt structureel de werkgelegenheid.

Nieuwe inzichten van het CPB

Deze twee nadelen zijn beter te begrijpen aan de hand van de nieuwe inzichten die het Centraal Planbureau in april openbaarde in de publicatie *Kansrijk Arbeidsmarktbeleid — update minimumloonbeleid*.¹⁰ Dit is een belangrijk document, omdat het weergeeft hoe het planbureau wijzigingsvoorstellen van het wettelijk minimumloon voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 zal beoordelen. Het is een update, want in 2016 openbaarde het CPB voor het laatst zijn inschatting van de economische effecten, in het stuk *Kansrijk Arbeidsmarktbeleid deel 2*.¹¹ Tabel 2 laat zien wat de rekenmeesters van de politiek nu denken.

Als het wettelijk minimumloon 5% stijgt met behoud van de koppeling aan de sociale zekerheid, zorgt dit in eerste aanleg voor € 3,2 miljard aan extra overheidsuitgaven, een beperkt werkgelegenheidsverlies van 0,2% (18.000 banen) en de vervanging van werknemers door zzp'ers door kostenverschillen. Aan de andere kant leidt een stijging van het wettelijk minimumloon tot een toename van de arbeidsproductiviteit en een afname van de inkomensongelijkheid (en van armoede).

Politici hebben zo een keuze tussen rivaliserende politieke doelen: de overheidsfinanciën,

Tabel 2 Effecten van een verhoging van het minimumloon met behoud van de koppeling aan de sociale zekerheid volgens het CPB in 2020

Minimumloonvarianten met behoud koppeling aan sociale zekerheid

Maatregel Minimumloon	Ex-ante budgettair in mld euro	Werkgelegenheid in %	Ex-ante inkomens- ongelijkheid
5% omlaag	+ 2,8	+ 0,3	Toename
5% omhoog	- 3,2	- 0,2	Afname
10% omhoog	- 6,3	- 0,5	Afname
20% omhoog	- 12,4	- 1,1	Afname
30% omhoog	- 18,6	- 2,4	Afname
40% omhoog	- 24,7	- 3,5	Afname

Bron: CPB

de werkgelegenheid, de sociale bescherming van werkenden, de arbeidsproductiviteit en de inkomensverdeling. De conclusie is: een hoger wettelijk minimumloon heeft grote voordelen, maar kost ook belastinggeld en werkgelegenheid.

Van enkel het netto minimumloon kan men in Nederland niet rondkomen

Uit de tabellen 2 en 3 blijkt wel dat politici manoeuvreerruimte hebben. Zo kunnen zij kiezen voor een gematigdere, stapsgewijze verhoging (van bijvoorbeeld 5%), of voor het gedeeltelijk laten vervallen van de koppeling met de sociale zekerheidsregelingen (via de afwijkingsmogelijkheid in de WKA). De nieuwste inzichten van het CPB hierover worden weergegeven in tabel 3.

Een stapsgewijze verhoging richt zich vooral op een gematigdere ontwikkeling van de loonkosten, die voor een werkgever de *directe* aanleiding kan zijn om minder werk aan te

bieden. Volgens het CPB nemen de totale loonkosten in Nederland bij een stijging van 5% van het wettelijk minimumloon met slechts € 200 mln toe. Maar bij een stijging van 40% van het wettelijk minimumloon groeien de loonkosten met € 5,8 mrd. Deze meer dan proportionele toename wordt verklaard doordat een grotere verhoging voor meer werknemers bindend wordt.

De 'ontkoppeling' zorgt er vooral voor dat het zoeken en aanvaarden van werk financieel aantrekkelijker wordt voor een individu, omdat het netto inkomensverschil tussen het ontvangen van een bijstandsuitkering en het minimumloon toeneemt. Hierdoor zal het arbeidsaanbod stijgen, wat de lonen drukt, en hierdoor ontstaat *indirect* structureel meer werkgelegenheid. Bij 5% stijging van het wettelijk minimumloon zonder koppeling aan de sociale zekerheid zijn de kosten voor de overheidsfinanciën fors lager (een verschil van € 3 mrd) en is het werkgelegenheidsverlies kleiner dan met behoud van de koppeling (een verschil van 18.000 banen).

Het CPB rapporteert in deze *Kansrijk*-publicatie expliciet over de gevolgen van een directe verhoging van het wettelijk minimumloon met 40% – oftewel de *Voor14*-wens van de FNV. Met behoud van de koppeling zouden de

Tabel 3 Effecten van een verhoging van het minimumloon zonder koppeling aan sociale zekerheid volgens het CPB in 2020

Minimumloonvarianten zonder koppeling aan sociale zekerheid

Maatregel Minimumloon	Ex-ante budgettair in mld euro	Werkgelegenheid in %	Ex-ante inkomens- ongelijkheid
5% omlaag	+ 0,1	+ 0,0	Toename
5% omhoog	- 0,2	- 0,0	Afname
10% omhoog	- 0,4	- 0,1	Afname
20% omhoog	- 0,7	- 0,4	Afname
30% omhoog	- 1,1	- 1,3	Afname
40% omhoog	- 1,6	- 2,0	Afname

Bron: CPB

kosten voor de schatkist in eerste aanleg € 24,7 mrd zijn en het werkgelegenheidsverlies 3,5% (315.000 banen). Veel kiezers zouden deze gevolgen als negatief beschouwen, hoewel daar tegenover dan wel een hogere arbeidsproductiviteit per werkende, een hoger arbeidsinkomen voor veel werkenden, en daardoor een afname van de inkomensongelijkheid en een daling van de armoede zouden staan. Zonder koppeling zou het 'slechts' gaan om extra kosten van € 1,6 mrd en een structureel werkgelegenheidsverlies van 2%. Ook dan neem de inkomensongelijkheid af en daalt de armoede, alleen niet bij groepen die een uitkering ontvangen.

Het politieke krachtenveld 'schuift' de goede richting op

De linkse partijen, maar ook partijen die traditioneel meer sociaaleconomisch rechts opereren, lijken het idee van een hoger wettelijk minimumloon te steunen. Dat middenpartijen nu meebewegen komt door de overwegingen over het toeslagenstelsel (zie bijvoorbeeld het belastingplan van D66)¹² en doordat in de coronacrisis veel aandacht was voor 'cruciale beroepen'. Dat zeven op de tien Nederlanders van links tot rechts voor een verhoging van het wettelijk minimumloon naar € 14 per uur is, draagt ook bij aan een positievere politieke grondhouding.¹³

In januari — voor de coronacrisis uitbrak in Nederland — liet de regering met een Kamerbrief, ondertekend door de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, nog weten *op dit moment* geen aanleiding te zien om het wettelijk minimumloon te verhogen, naast de reguliere halfjaarlijkse indexatie met de gewogen contractloontwikkeling (de gemiddelde loonstijging van de marktsector en overheidssector in Nederland).¹⁴

Dit besluit was gebaseerd op een afgeronde ambtelijke evaluatie van het wettelijk minimumloon, die gewoonlijk eens per vier jaar wordt uitgevoerd en die periodiek bekijkt in hoeverre er bijzondere omstandigheden heb-

ben plaatsgevonden die een bijzondere aanpassing van het wettelijk minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen wenselijk maken.¹⁵ De Kamerbrief bood wel allerlei openingen voor *verhogingen op een later moment*: 'Hierbij is van belang te benadrukken dat dit geen beleidsmatige evaluatie betreft van het wettelijk minimumloon als zodanig (...) Eventuele meer fundamentele beleidsmatige vragen, zoals momenteel in het maatschappelijk debat naar voren komen, lenen zich uit de aard der zaak niet voor adressering in deze periodieke gestandaardiseerde evaluatie', schreef de minister. Het politieke krachtenveld werd zo klaargestoomd voor een dieper onderzoek naar en bredere overdenking van het wettelijk minimumloon.

Het kabinet heeft het CPB alvast gevraagd nader onderzoek te doen naar de bredere economische doorwerking van een aanpassing van het wettelijk minimumloon. Steeds meer internationaal empirisch onderzoek wijst immers uit dat — in tegenstelling tot de lessen uit klassieke economische leerboekjes — een verhoging het wettelijk minimumloon geen negatieve werkgelegenheidseffecten heeft, soms zelfs positieve!¹⁶ In Portugal bijvoorbeeld, halveerde de werkloosheid ondanks een stijging van het wettelijk minimumloon met 20%, en in de Amerikaanse stad Seattle had een verdubbeling van het minimumloon geen negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid.¹⁷

Invloed van CPB-publicaties op politieke keuzes

Deze nieuwe inzichten zijn politiek van groot belang. Uit onderzoek blijkt dat de 'menukaarten' van het CPB behoorlijk wat invloed hebben op de keuzes die politieke partijen maken in de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's en daarmee uiteindelijk ook in het regeerakkoord.¹⁸ Zoals Gerrit Zalm ooit zei: 'Het CPB bepaalt het speelveld.'

Het voorstel zal zeker in (de CPB-doorrekeningen van) de verkiezingsprogramma's van partijen voor de Kamerverkiezingen van 2021

komen te staan. De vraag is alleen in welke vorm. Voor de SP, GroenLinks en de PvdA is een verhoging van het wettelijk minimumloon vanzelfsprekend omdat deze partijen inkomensongelijkheid en armoede willen terugdringen. Maar alleen als ook middenpartijen voor een hoger wettelijk minimumloon pleiten, wordt een meerderheid in het parlement en in de kabinetsformatie waarschijnlijk.

Bij een minimumloon van € 14 per uur groeien de loonkosten met € 5,8 mrd

De positievere CPB-beoordeling van de structurele werkgelegenheidseffecten van een gematigdere of stapsgewijze verhoging maakt het voor de Christen Unie, D66 en CDA nu aantrekkelijker om op dit punt verkiezingsbeloften te doen.¹⁹ Zo kan wellicht een samenwerking ontstaan van partijen die het minimumloon stapsgewijs willen verhogen, bijvoorbeeld vijf jaar achtereenvolgend tot het einde van de nieuwe kabinetsperiode in 2026. Waarbij de positieve en negatieve gevolgen van elke stap gemonitord kunnen worden.

Tot besluit: stellingname van de PvdA

Ja, het minimumloon moet omhoog, wegens allerlei overtuigende maatschappelijke, politieke en economische overwegingen: de economische zelfstandigheid van deeltijdwerkers, goede compensatie voor het flex-risico, verhoging van het macro-economische consumptieaandeel, arbeidsproductiviteitswinst, een gelijkmatigere inkomensverdeling, minder armoede en afschaffing van het toeslagstelsel. Uit idealistische overwegingen is het aantrekkelijk om simpelweg te roepen dat het wettelijk minimumloon de komende kabinetsperiode direct naar € 14 per uur verhoogd

moet worden, zoals de FNV-campagne *Voor14* doet. Maar vanuit politieke en economische overwegingen lijkt dat zo'n grote stap niet kansrijk is. Een verhoging van 40% heeft grote gevolgen voor de werkgeverslasten en indirect voor het arbeidsaanbod, wat waarschijnlijk tot forse negatieve werkgelegenheidseffecten leidt. En mensen hebben weinig aan een hoger wettelijk minimumloon als ze geen werk hebben.

Wel kansrijk is om binnen bepaalde begrenzings en door het CPB in kaart gebrachte opties — op basis van wetenschappelijke literatuur en gesprekken met het veld — een gematigdere, stapsgewijze koers te kiezen. Een koers die recht doet aan het probleem dat het wettelijk minimumloon nu te laag is, een koers ook die op draagvlak van meerdere (midden)partijen kan rekenen, en die op termijn op € 14 per uur uitkomt.

Een stapsgewijze verhoging van 5% van het wettelijk minimumloon met behoud van de koppeling ligt in de zone 'laaghangend fruit'. Een directe verhoging van 10% ligt ook nog binnen de grenzen van het haalbare. In de overheidsfinanciën is dit op te vangen (€ 6,3 mrd) en de negatieve effecten voor de structurele werkgelegenheid zijn te overzien (45.000 banen).

Een stijging van meer dan 10% brengt erg veel negatieve effecten met zich mee, zeker als men niet wil praten over ontkoppeling met de sociale zekerheidsuitkeringen. Ook Coen Teulings en Paul de Beer maken dit punt in de bundel *Denkend aan 14 euro*.²⁰ Een alternatief voor de PvdA zou zijn om de verhoging van het wettelijk minimumloon te laten samenhangen met een forse verlaging van de inkomstenbelasting voor de desbetreffende werknemers en met lagere werkgeverslasten voor de werkgevers. Hierdoor wordt het aanvaarden van werk vanuit een uitkering netto aantrekkelijker (het indirecte werkgelegenheidseffect) en stijgen de werkgeverslasten niet zo fors (het directe werkgelegenheidseffect). Een dergelijke verlaging van de lasten op arbeid zou gefinancierd kunnen worden met de

opbrengsten van een aanzienlijke verhoging van de belastingen op vermogen, milieuvervuiling of consumptie. De verhoging van het wettelijk minimumloon wordt dan gekoppeld aan de gewenste hervormingen van het belastingstelsel.

Een ander alternatief is om een grotere stijging van het minimumloon, zoals hierboven omschreven, alleen vast te leggen voor werknemers die op basis van een flexibel contract (uitzendwerk, nul-uren, bepaalde tijd) dat loon verdienen. Hierdoor krijgt deze groep extra compensatie voor hun flex-inko-

(ontslagrecht, transitievergoeding, doorbetaling bij ziekte), om met zzp'ers te werken. Het eindrapport van de commissie-Borstlap heeft dit opnieuw geagendeerd.²² Een verhoging van het wettelijk minimumloon voor werknemers naar € 14 per uur, zonder dit tegelijkertijd door te voeren voor zzp'ers, versterkt deze prikkel alleen maar.

De PvdA zal daarom moeten pleiten voor minstens eenzelfde relatieve verhoging van het voorgestelde minimumtarief voor zzp'ers. Anders schiet de campagne voor verhoging van het wettelijk minimumloon deels zijn doel voorbij. Verontrustend is dat de regering nu laat weten af te zien van de invoering van minimumtarieven voor zzp'ers — een afspraak uit het regeerakkoord — wegens administratieve lasten.²³

Mijn hoop en overtuiging is dat het wettelijk minimumloon na de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 extra verhoogd wordt. De ondersteunende argumenten winnen aan kracht, het politieke krachtenveld is de goede kant op aan het 'schuiven' en de nieuwe inzichten van het CPB helpen hierbij.

Essentieel is dat overwegingen van sociale rechtvaardigheid steeds zwaarder lijken te wegen voor de inwoners van Nederland. Voor de coronacrisis was het sociaaleconomisch debat al naar links aan het schuiven, en deze verschuiving heeft zich tijdens de coronacrisis verder doorgezet. Bij de post-coronaeconomie hoort een stapsgewijze verhoging van de minimumbeloning voor werknemers, flexwerkers en zzp'ers — lijken nu ook middenpartijen te denken. Inmiddels is het een in de politiek breed gedeelde opvatting dat de beloning voor de factor arbeid omhoog moet, zeker voor 'cruciale beroepen', en dat de coronacrisis niet mag leiden tot groeiende inkomensongelijkheid. Dat zijn goede uitgangspunten om samen uit de crisis te komen en de Nederlandse samenleving en economie na corona vorm te geven.

Een directe verhoging van het minimumloon naar € 14 per uur kost de schatkist tot € 24,7 mrd

menrisico, wat logisch en wenselijk zou zijn. Tegelijkertijd beperkt het de totale negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid en de overheidsfinanciën en prikkelt het ontstane kostenverschil werkgevers om eerder een vast contract aan te bieden.

Een groot aandachtspunt voor de PvdA echter blijft de concurrentie tussen werknemers en zzp'ers rondom het minimumloonniveau. Uit het Interdepartementaal Beleidsonderzoek *Zelfstandigen zonder personeel* uit 2015 bleek al dat de institutionele verschillen (fiscaal regime, arbeidsrechtelijke regels en sociale zekerheidswetgeving) tussen beide rechtsvormen een prikkel voor werkgevers zijn om zich steeds vaker als opdrachtgever op te stellen.²¹ Het is simpelweg goedkoper, zowel in directe financiële kosten (belastingen, premies, cao) als in indirecte arbeidsrechtelijke kosten

Noten

- 1 Rijksoverheid. (2020). *Bedragen minimumloon 2020*. Rijks-overheid.nl.
- 2 CBS Statline. (2020). *Economi-sche zelfstandigheid personen 15 jaar tot AOW-leeftijd; kenmer-ken*. opendata.cbs.nl. (laatste wijziging 20 november 2019).
- 3 Fransman, R. (2016). Naar een nieuwe consensus over de loonontwikkeling in Neder-land, *Economisch Statistische Berichten*. 101 (4743). pp. 709-711.
- 4 CBS Statline. (2020). *Opbouw binnenlands product (bbp); nationale rekeningen*. open-data.cbs.nl. (laatste wijziging 24 juni 2019).
- 5 Centraal Bureau voor de Sta-tistiek (2019, 24 december) *Niet-financiële bedrijven boeken iets minder winst*. cbs.nl.
- 6 Vergeer, R. & Kleinknecht, A., 2014. Do labour market re-forms reduce labour producti-vity growth? A panel data ana-lysis of 20 OECD countries (1960–2004), *International La-bour Review* 153(3). pp. 365-393.
- 7 Tweede Kamer (Zitting 1967–1968). Regelen inzake een minimumloon en een mini-mum vakantiebijslag (Wet minimumloon en vakantiebij-slag), *Memorie van Toelichting* (nr 3).
- 8 Rijksoverheid (2019). *Rapport deelonderzoek 1 IBO Toeslagen*.
- 9 Rijksoverheid (2020). *Uitke-ringsbedragen per 1 januari 2020*.
- 10 Centraal Planbureau. (2020, april). *Kansrijk Arbeidsmarkt-beleid — update minimumloon-beleid*.
- 11 Centraal Planbureau, (2016, 20 april) *Kansrijk Arbeidsmarkt-beleid deel 2*, 20 april.
- 12 Van Weyenberg, S, et al. (2020). Een werkbaar alterna-tief voor het toeslagenstelsel. *Economisch Statistische Berich-ten*.
- 13 Winkel, R. (2019, 8 november). Niemand weet echt hoe laag het minimumloon is, *Het Financieele Dagblad*.
- 14 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2020, 7 januari). *Kamerbrief 'Kabinets-reactie op evaluatie Wettelijk Minimumloon'*.
- 15 Rijksoverheid (2020). *Evaluatie wettelijke minimumloon*.
- 16 Teulings, C. (2019, 31 oktober) Wetten en regels helpen de arbeidsmarkt beter te laten werken, *Financieele Dagblad*.
- 17 Wise, P. & Hall, B. (2019, 10 april) Portugal: a European path out of austerity, *Financial Times*; Zeitlin, M. (2019, 22 juli) Laboratories of Democracy: What Seattle learned from having the highest minimum wage in the nation, *Vox.com*.
- 18 Bolhuis, W.D. (2018) *Van Woord tot Akkoord; Een analyse van de partijkeuzes in CPB-doorreke-ningen van verkiezingspro-gramma's en regeerakkoorden*. Universiteit Leiden (proef-schrift). Centraal Planbureau (2018 2 juni) *Evaluatie Keuzes in Kaart 2018–2021*. CPB Notitie 2 juni 2018.
- 19 Bolhuis, W.D. (2017) *De reken-meesters van de politiek*. Am-sterdam: Van Gennep.
- 20 Boumans, S. (red.). (2020). *Denkend aan 14 euro. Over het minimumloon en de lage lonen-industrie*. Amsterdam: Van Gennep.
- 21 Rijksoverheid (2015). *Eindrap-port IBO Zelfstandigen zonder personeel*.
- 22 Rijksoverheid (2020, 23 janu-ari). *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ont-werp voor de regulering van werk*.
- 23 NOS. (2020, 15 juni). Kabinet ziet af van wettelijk mini-mumtarief zzp'ers. *nos.nl*.

Bescherm de huurders in de vrije sector

De woningnood in Nederland wordt met het jaar nijpender. Zelfs in coronatijd stijgen de huizenprijzen en huren gewoon door. Een oplossing is niet gauw gevonden. Natuurlijk: er moet meer gebouwd worden. En natuurlijk: die vermaledijde verhuurdersheffing moet van tafel. Maar wat ook hoognodig moet gebeuren is regulering van de vrije huursector.

CONSTANT VAN DER PUTTEN

Oud-stagiair bij de WBS, volgt de Research Master History aan de Universiteit Utrecht

Intimiderende huisbazen, torenhoge huurprijzen voor schuren en bezemkasten, slecht onderhouden woningen en uitdijende wachtlijsten in de sociale sector: zomaar een greep uit het nieuws over de Nederlandse huurmarkt.¹ Terwijl de Nederlandse economie de afgelopen jaren in de lift zat en het kabinet, tot de coronacrisis uitbrak, kampte met een begrotingsoverschot, daalde de woontevredenheid.

Op basis van de 'Brede Welvaartsindicator', een methode die is ontwikkeld door de Universiteit Utrecht en de Rabobank om de vele aspecten van welvaart in kaart te brengen, kunnen twee conclusies worden getrokken ten aanzien van de Nederlandse woonsector. Ten eerste toont de indicator van woontevredenheid landelijk gezien een grote daling van af 2013. Ten tweede wordt deze daling vooral regionaal gestuwd: in de steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam en hun ommeland is de woontevredenheid 'bijzonder laag'.²

De lage en tanende woontevredenheid wordt in grote mate veroorzaakt door (te) hoge woonlasten. Toeval of niet, in dezelfde

periode waarin de woontevredenheid zo aanzienlijk is afgenomen, is de vrije huursector relatief hard gegroeid, met bijna 25% tussen 2013 en 2018. Sterker nog, precies in de genoemde stedelijke regio's is de stijging van de vrije huursector het sterkst.³

De veronderstelling lijkt geoorloofd dat de verminderde woontevredenheid in ieder geval ten dele wordt veroorzaakt door een disfunctionele vrije huursector. De liberalisering van de huursector in combinatie met (sterk regionale) discrepantie tussen veel vraag en weinig aanbod hebben enerzijds de betaalbaarheid en de redelijkheid van huurprijzen ontwricht, en anderzijds gezorgd voor een ongezonde asymmetrische machtsverhouding tussen huurders en verhuurders. Door in te zetten op nieuwbouw kan wellicht de balans tussen vraag en aanbod in enigermate hersteld worden, maar dit zal niet alle structurele problemen in de huursector oplossen. Om een rechtvaardige en goed functionerende huursector te verwezenlijken, is het ook nodig de vrije huursector (opnieuw) te reguleren.

Voordat ik inga op regulering van de huursector, zal ik kort de geschiedenis in de huursector schetsen, zodat duidelijk wordt waar de huidige knelpunten in de huursector vandaan komen. Vervolgens zal ik, aan de hand van kwalitatief onderzoek kort ingaan op inzichten en sentimenten van huurders zelf. Deze inzichten en sentimenten zijn afkomstig uit actieonderzoek uitgevoerd door de Wiardi Beckman Stichting.⁴ Op basis van interviews die hiervoor met huurders zijn afgenomen, valt te concluderen dat de vrije huursector voor velen onvoldoende betaalbaar is en dat daarnaast in veel gevallen een ongezonde en asymmetrische machtsrelatie tussen huurder en verhuurder bestaat. Geïnterviewde huurders geven bovendien aan dat het huidige puntensysteem ondoorzichtig en achterhaald is.

Geschiedenis en ontwikkelingen

Wie de geschiedenis van de Nederlandse huursector behandelt, ontkomt er niet aan de woningcorporaties te bespreken. Al ruim een halve eeuw vóór de Woningwet van 1901 verzorgden deze verenigingen huisvesting, zij het op bescheiden schaal. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw nam het aantal woningcorporaties geleidelijk toe en werd hun rol langzaam groter, maar pas sinds de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog – waarin het tekort aan woningen door oorlogsschade in combinatie met demografische groei zeer acuut was – groeiden de corporaties uit tot de hoofdrolspelers in de Nederlandse woningmarkt. Tussen 1945 en 1990 steeg het aandeel corporatieve woningen van 10% naar 40% van de totale woningvoorraad, en meer dan 90% van het huursegment.⁵

Gestoeld op advies van de Raad van de Volkshuisvesting uit 1970, kwam in 1979 bovendien het Besluit Huurprijzen Woonruimte (BHW) tot stand.⁶ Daarin werd met behulp van het woningwaarderingssysteem (WWS, ook wel puntenstelsel genoemd) de maximale huurprijs vastgesteld, gebaseerd op een systeem

dat punten toewijst aan een aantal woningelementen zoals de oppervlakte en de eventuele aanwezigheid van centrale verwarming.

Vanaf het einde van de jaren tachtig – toen de overheidsambitie verschoof van het reguleren van fatsoenlijke huurwoningen naar het stimuleren van eigenwoningbezit – veranderde ook het woningwaarderingssysteem en waren niet langer alle huurwoningen aan het systeem gebonden. Voor huurwoningen met een huurprijs boven een bepaald bedrag, de liberalisatiegrens, gold niet langer een aan de hand van het woningwaarderingssysteem vastgestelde maximale huurprijs.⁷ Verhuurders mochten zelf bepalen welke huur zij voor deze woningen aan hun huurder vroegen.

Nadat de kruitdampen van de financiële crisis van 2007–2008 waren opgetrokken, begon de vrije huursector vanaf 2013 flink te groeien. Hoewel koopwoningen en sociale huur samen nog bijna 90% van de woningvoorraad vormen, is de particuliere vrije huursector desalniettemin het snelst groeiende segment.⁸ Tussen 2012 en 2017 nam het aantal particuliere huurwoningen toe met ruim 170.000, een groei van bijna 25%.⁹ Bovendien worden koopwoningen in toenemende mate particulier verhuurd.¹⁰

Deze groei van de vrije huursector is ten dele te verklaren door een aantal structurele economische veranderingen. Huurwoningen leveren een relatief hoog en stabiel rendement op, in tegenstelling tot de zeer lage spaarrentes en veel andere beleggingsmogelijkheden. Daarbij zorgen veranderingen in zowel de sociale huursector als de koopsector voor een toenemende vraag. Voor veel mensen zijn sociale huurwoningen door striktere inkomenseisen en lange wachtlijsten geen realistische optie, terwijl het kopen van een huis door de hoge prijzen in combinatie met meer rigide leenvoorwaarden eveneens niet lukt.¹¹ Deze groep is zodoende veelal 'veroordeeld' tot de vrije huursector.

Een toename van vrije en particuliere huurwoningen hoeft op zichzelf natuurlijk geen probleem te zijn. De huurprijzen zijn echter

excessief, waardoor de betaalbaarheid van hun woning voor veel huurders onder druk staat. Al in 2015 was de gemiddelde maandelijkse huursom in de vrije sector bijna twee keer zo hoog als de huursom in de sociale sector: € 846 tegen € 441. Dat verschil van 92% is een stuk groter dan het gemiddelde verschil in inkomen tussen huurders in de vrije en in de sociale sector: 47%.¹²

Vooraf jonge huishoudens worden geraakt door de combinatie van een strikte sociale huursector en een oververhitte koopmarkt

Met andere woorden: de gemiddelde huurder in de vrije huursector is een veel groter deel van zijn of haar inkomen kwijt aan wonen dan de gemiddelde huurder in de sociale sector. Sinds 2015 is dat verschil alleen maar toegenomen, want ook de afgelopen jaren zijn woonlasten in de vrije huursector sterker gestegen dan in de sociale huursector en onder huizenbezitters.¹³

De vraag die rijst is of de woonlasten van huurders in de vrije sector *te* zwaar zijn. Niet iedereen zal het eens zijn over een acceptabel maximaal prijsniveau. In veel wetenschappelijke literatuur wordt een huurprijs van méér dan 30% van het totale inkomen al beschouwd als een financiële last.¹⁴ In een internationale vergelijkende studie naar de woningmarkten van Duitsland, Frankrijk en Nederland uit 2016 werd in een grote enquête huurders uit de drie landen gevraagd welk aandeel van hun netto-inkomen aan woonlasten zij acceptabel vonden. Nederlandse huurders gaven aan maximaal 37% aan woonlasten aanvaardbaar te vinden. Uit hetzelfde onderzoek blijkt echter dat diezelfde huurders gemiddeld 42% van

hun netto-inkomen aan woonlasten betalen, en zodoende dus hun eigen maximum al zijn gepasseerd.¹⁵

Ondanks dat Nederland langzaam vergrijst, zijn overwegend jonge huishoudens (jonger dan 35 jaar) het afgelopen decennium in de vrije huursector terechtgekomen. Zij worden het meest geraakt door de tweeledige ontwikkeling van een strikte sociale huursector met lange wachtlijsten enerzijds en een oververhitte koopmarkt met flinke leenvoorwaarden anderzijds.¹⁶

Aan de aanbodzijde is de populatie verhuurders veranderd en gegroeid. Tussen 2009 en 2018 is het aantal particuliere verhuurders met ongeveer 50% gestegen, en wordt circa 5% van de koopwoningen gekocht met als doel deze te verhuren. Regionaal is deze tendens nog veel duidelijker: in verschillende steden wordt 10% van de woningen gekocht om te verhuren, en op wijkniveau toegespitst hier en daar zelfs meer dan 20%.¹⁷

Dit fenomeen, *buy-to-let*, bemoeilijkt het kopen van een woning voor starters en midden-inkomens, met name in de stedelijke regio's waar de vraag het aanbod (ruimschoots) overstijgt.¹⁸ Daarnaast drijft de toenemende particuliere verhuur de gemiddelde woonlasten van huurders nog verder omhoog, aangezien deze groep verhuurders het overgrote deel van hun woningen in de vrije sector verhuurt.¹⁹

Ervaringen van huurders

Het Sociaal en Cultureel Planbureau merkt op dat deze jonge huurders, ondanks het feit dat ze de hoofdprijs betalen voor huurwoningen die qua kwaliteit bij de laagste 20% behoren, meestal tevreden zijn over hun woonsituatie. Die tevredenheid komt echter voort uit het feit dat ze door hun relatief slechte uitgangspositie (geen toegang tot sociale huur en niet genoeg geld om te kopen) simpelweg lagere verwachtingen hebben en zodoende lagere eisen aan hun woning stellen.²⁰

Uit de gesprekken die de Wiardi Beckman Stichting voerde met diverse huurders en

instanties kwam een veel minder optimistisch beeld naar voren.²¹ Huurders zijn zich erg bewust van de grote schaarste in de vrije huursector en stellen in lijn met het onderzoek van het SCP daardoor inderdaad hun woonverwachtingen in negatieve zin bij. 'Het voelde alsof ik me tevreden moest stellen met alles wat maar een dak had', verklaart een man van 25 jaar uit Groningen. De onderkenning van de krapte vertaalt zich bovendien in acceptatie van (te) hoge huurprijzen. Een vrouw uit Utrecht stelt: 'Je weet dat je te veel betaalt maar omdat het hier zo lastig is iets te vinden ga je er maar in mee.'

Deze volgzame houding van huurders wordt verder versterkt door de prevalentie van tijdelijke contracten. Veel geïnterviewden geven aan conflicten met hun verhuurders te vermijden door de tweeledige houdgreep van schaarste op de huurmarkt en de tijdelijkheid van hun contract. De machtspositie van verhuurders vertaalt zich duidelijk ook in scheve en ongezonde relaties. 'Ik heb voor deze woning echt gezocht naar een huisbaas die me minimaal uitbuitte', aldus een vrouw uit Leiden. Een andere vrouw uit Zwolle zegt over haar verhuurder: 'Hij was al onaardig en onvriendelijk en behandelde me als een dom wicht, als ik dan naar die commissie (red. de Huurcommissie) was gegaan dan moest ik er misschien uit of dan ging hij op een andere manier voor extra kosten zorgen.'

Huurders voelen zich dus vaak machteloos en komen veelal niet voor hun rechten op. Een uitbreiding van het woningwaarderingssysteem voor alle huurwoningen is een idee waar huurders zich goed in kunnen vinden, mits de handhaving verbeterd wordt. Veel van de geïnterviewden geven aan de huidige situatie, waarin huurprijzen ongereguleerd zijn en huurders als individu zelf onwettelijke praktijken moeten aankaarten, onlogisch en oneerlijk te vinden.

Ook over de inrichting van het woningwaarderingssysteem zijn huurders kritisch. Zo laten de meesten zich negatief uit over het grote aandeel van de Woz-waarde in de

puntenberekening en wordt het gebrek aan stimulering via het systeem om huurwoningen duurzamer te maken benoemd. Sommige elementen worden zelfs bespot. Huurders lachen, al dan niet cynisch, wanneer ter sprake komt dat er punten worden uitgedeeld voor de aanwezigheid van een toilet.

De spagaat waarin veel huurders in de vrije sector zich bevinden is, kortom, problematisch. Ze accepteren te hoge huurprijzen en gebreken in hun woning, omdat ze geen alternatieven zien.

Drie voorstellen om de vrije huursector te reguleren

Woningen in de vrije huursector zijn voor veel huurders dus eigenlijk onbetaalbaar, de machtsverhouding tussen huurders en verhuurders is scheef en de inrichting en opbouw van het woningwaarderingssysteem is volgens veel huurders onduidelijk en achterhaald. Om de vrije huursector te verbeteren worden hierna drie koerswijzigingen voorgesteld, die weliswaar ook apart ingevoerd zouden kunnen worden, maar in hun onderlinge samenhang veel meer effect zullen sorteren.

Voorstel 1: Laat het woningwaarderingssysteem gelden voor alle huurwoningen

Nu wordt het woningwaarderingssysteem alleen toegepast op de sociale huursector. Het voorstel is om het stelsel op alle huurwoningen toe te passen, zonder daarbij het onderscheid tussen de sociale en vrije huursector op te heffen. Door het woningwaarderingssysteem te laten gelden voor alle huurwoningen, worden prijzen in de vrije sector gereguleerd tot een maximumhuur, zonder dat alle 'vrije' huurders plotsklaps aanspraak kunnen maken op alle rechten (zoals toeslagen) en te maken krijgen met de plichten (zoals inkomenseisen) die gelden in de sociale sector. Op deze manier wordt voorkomen dat de kosten van het huurtoeslagstelsel de pan uit rijzen, maar gaan vrije huurders wel een redelijke prijs voor hun woning betalen.

Voorstel 2: Zorg voor adequate handhaving om de positie van huurders te versterken

Om huurders in de vrije sector adequate bescherming te bieden, moet de naleving van het woningwaarderingssysteem anders gehandhaafd worden. Nu moet het initiatief voor handhaving van de huurder komen. Uit de interviews van het actieonderzoek van de Wiardi Beckman Stichting kwam sterk naar voren dat huurders met name door de grote vraag naar en het relatief geringe aanbod van huurwoningen niet durven op te komen voor hun rechten. Ook vermijden ze conflicten met hun verhuurders om stress en juridische procedures te voorkomen.

‘Je weet dat je te veel betaalt maar omdat het zo lastig is iets te vinden ga je er in mee’

Er zijn meerdere manieren van handhaving mogelijk. De meest proactieve, maar ook vergaande optie is om verhuurdersvergunningen in te voeren en deze pas te verstrekken na toetsing van het huurcontract op basis van het woningwaarderingssysteem. Dit kan bijvoorbeeld op gemeentelijk niveau, ofwel via de Huurcommissie, die al toegerust is op het werken met het woningwaarderingssysteem.

Een andere mogelijkheid is huurders net als nu zelf de verantwoordelijkheid te geven hun huurprijs aan de hand van het woningwaarderingssysteem te toetsen en aan de bel te trekken bij de Huurcommissie wanneer die prijs te hoog is. De consequenties en sancties voor verhuurders die zich niet aan de regels houden moeten dan wel genoeg potentie hebben om afschrikkend te werken – zeker in het geval van herhaaldelijke overtreding. Dat kan door fikse boetes of zelfs, wanneer verhuurders veelvuldig in de fout gaan, door (tijdelijke) intrekking van een verhuurdersvergunning.

Een voorwaarde om de machtspositie van huurders meer gelijkwaardig te maken aan die van verhuurders is het zoveel mogelijk uitbannen van tijdelijke contracten. Dan hoeven huurders in elk geval niet te vrezen dat verhuurders hun contract niet verlengen wanneer ze opkomen voor hun rechten.

Voorstel 3: Vernieuw het puntenstelsel

Het is daarnaast hoog tijd dat de manier waarop punten worden toegekend volgens het woningwaarderingssysteem wordt aangepast aan de eisen van de tijd. Alle huurders die werden geïnterviewd in het WBS-actieonderzoek gaven aan de inrichting van het woningwaarderingssysteem onduidelijk of onlogisch te vinden.

Het heetste hangijzer binnen het stelsel is de rol van de Woz-waarde, die sinds 2015 enorm gegroeid is. Waar het mee laten wegen van de Woz-waarde in het woningwaarderingssysteem oorspronkelijk bedoeld was om de populariteit van de locatie van bepaalde huurwoningen in enigermate tot uitdrukking te laten komen, is de hedendaagse invloed regionaal buitenproportioneel. De huurprijs van woningen in met name de binnensteden is hierdoor enorm gestegen: heel wat sociale huurwoningen zijn op deze manier vrijesectorwoningen geworden.

Vroeger diende het woningwaarderingssysteem als bescherming tegen excessen in huurprijzen, met name in de gespannen woningmarkt. Nu is het de omgekeerde wereld: juist voor woningen in regio's met de meest gespannen woningmarkt werkt het woningwaarderingssysteem niet, door de Woz-waarde. Om een redelijke huurprijs via het woningwaarderingssysteem te verwezenlijken, zal de rol van de Woz-waarde hierin veel kleiner moeten worden.

Ook op andere gebieden is het woningwaarderingssysteem toe aan vernieuwing. Op dit moment worden punten toegekend voor allerlei zaken die toch al in elke woning aanwezig horen te zijn, zoals een toilet, een douche en een wastafel. Bovendien is het stel-

sel ook qua duurzaamheid achterhaald. Zelfs klimaatonvriendelijke energielabels leveren punten op. Kortom, het woningwaarderingssysteem zou een stuk eenvoudiger ingericht

kunnen worden door uit te gaan van een hoger standaard kwaliteitsniveau, en slechts aspecten die dat niveau overstijgen te meten punten te belonen.

Noten

- 1 Zie, bijvoorbeeld: De Bruin, L. (2019, 18 juni). Honderden huisbazen intimideren huurders: Woonbond roept op tot actie. *Algemeen Dagblad*; Van Mill, R. (2016, 7 september) De Amsterdamse studenten die torenhoge huren betalen voor piepkleine kamertjes. *Vice*; Het Parool. (2019, 18 oktober) Amsterdam krijgt vast meldpunt achterstallig onderhoud. *Het Parool*.
- 2 Aalders, R., Hardeman, S., & Raspe, O. (2019, 20 juni). *Brede welvaart pas na tien jaar boven niveau van voor de economische crisis*. RaboResearch – Economisch Onderzoek.
- 3 Bosma, J., Hochstenbach, C., Fernandez, R., & Aalbers, M. (2018). De politiek van buy-to-let. *Beleid en Maatschappij*, 3(45), pp. 288–298.
- 4 Wiardi Beckman Stichting. (2020, 1 juni). *Actieonderzoek: Reguleer de huursector*.
- 5 Musterd, S. (2014). Public housing for whom? Experiences in an era of mature neoliberalism: the Netherlands and Amsterdam. *Housing Studies*, 29(4), pp. 467–84.
- 6 Drentje, A. (2011). *De rol van het Woningwaarderingssysteem in het huidige woonbeleid* (Delft, ongepubliceerde afstudeerscriptie). pp. 12–5; Dirk P.M. De Wit, D.P.M. (1995). Rangnummers en relatieve woningnood, *Stichting De Quintessens*, Working paper, p. 3.
- 7 Hoekstra, J. (2017). Reregulation and residualization in Dutch social housing: a critical evaluation of new policies. *Critical Housing Analysis* 4(1), pp. 31–39.
- 8 Lennartz, C., Schilder, F., & Van der Staak, M. (2019). *Particuliere verhuurders op de Nederlandse woningmarkt. Activiteiten, investeringsmotieven en beleggingsstrategieën*. Planbureau voor de leefomgeving. p. 12.
- 9 Bosma, J., Hochstenbach, C., Fernandez, R., & Aalbers, M. (2018). De politiek van buy-to-let. *Beleid en Maatschappij*, 3(45), pp. 288–298.
- 10 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2019). *Staat van de Woningmarkt 2019*.
- 11 Lennartz, C., Schilder, F., & Van der Staak, M. (2019). *Particuliere verhuurders op de Nederlandse woningmarkt. Activiteiten, investeringsmotieven en beleggingsstrategieën*. Planbureau voor de leefomgeving. p. 17.
- 12 Haffner, M. & Boumeester, H. (2015). Housing affordability in the Netherlands: the impact of rent and energy costs. *Journal of Housing and the Built Environment*. 30. pp. 293–312.
- 13 Wennekers, A., Boelhouwer, Jeroen, van Campen, C. van C., & Kullberg, J. (2019). *De sociale staat van Nederland 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. p. 291.
- 14 Zie bijvoorbeeld: Patillo, M. (2013). Housing: commodity versus right. *Annual Review of Sociology*. 39. pp. 509–531 (p. 516).
- 15 Bouwfonds Property Development (BPD). (2016). *Duitsland, Frankrijk, Nederland. Woningmarkten in perspectief*. p. 60.
- 16 Wennekers, A., Boelhouwer, Jeroen, van Campen, C. van C., & Kullberg, J. (2019). *De sociale staat van Nederland 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. p. 282.
- 17 Van der Harst, F. & De Vries, P. (2019). Kopen om te verhuren. Onderzoek naar veranderingen in eigendomsverhoudingen op de woningmarkt. *Kadaster*. p. 21.
- 18 Hochstenbach, C. en Wind, B. (2019). Zes mythes over wonen doorgeprikt, *De Helling*, pp. 14–20.
- 19 Lennartz, C., Schilder, F., & Van der Staak, M. (2019). *Particuliere verhuurders op de Nederlandse woningmarkt. Activiteiten, investeringsmotieven en beleggingsstrategieën*. Planbureau voor de leefomgeving. p. 11.
- 20 Wennekers, A., Boelhouwer, Jeroen, van Campen, C. van C., & Kullberg, J. (2019). *De sociale staat van Nederland 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. p. 300–301.
- 21 Het actieonderzoek van de WBS is, inclusief interviews, te downloaden op de website van de Wiardi Beckman Stichting. wbs.nl/onderzoekhuursector.

Samen uit de crisis!

Half juni was daar opeens ‘Samen uit de crisis’, een initiatief van veelal jongere, politiek actieve ‘burgers’ die over de grenzen van politieke partijen heen hun krachten bundelen. Met laagdrempelige acties, campagnes, webinars en petitie’s oefenen ze druk uit om zo op concrete onderwerpen de politieke agenda’s bij te sturen.

**SARA MURAWSKI, JURJEN VAN DEN BERGH, MIRTHE BIEMANS,
WIMAR BOLHUIS, ERIK HORMES, GERARD RINSE OOSTERWIJK
& SYBREN KOOISTRA**

Namens de burgerbeweging Samen uit de Crisis (www.samenuitdecrisis.nl)

Een opvallend hoofdredactioneel commentaar van Het Financieel Dagblad (23 juni jl.): ‘Het zijn juist maatschappelijke doelen die verder reiken dan [...] economische die [...] overheidsingrijpen rechtvaardigen en er draagvlak voor creëren in de samenleving. Dat geldt voor klimaatbeleid evenzogoed als voor voorwaarden ten aanzien van belastinggedrag van bedrijven die de hand ophouden bij de overheid.’ Inderdaad: de krant van het bedrijfsleven en de financiële markten pleit voor een omslag bij bedrijven op het gebied van duurzaamheid en belastingmoraal in ruil voor staatssteun. Dat instituten die toch niet bepaald links van signatuur zijn pleiten voor systeemverandering — De Nederlandse Bank, het Centraal Planbureau en ABN-AMRO kwamen met soortgelijke aanbevelingen — laat zien dat breed is doorgedrongen dat het zo niet langer kan.

We kunnen tot vervelends toe Bob Dylan aanhalen (‘The times they are a-changin’), maar er ligt een echte kans om een andere weg in te slaan. Terwijl de lockdown-maatregelen in rap tempo versoepeld worden, wordt in de

wandelgangen alvast voorzichtig gefluisterd over hoe ‘de koek’ straks, tijdens Prinsjesdag, verdeeld gaat worden. Daar waar de eerste steunmaatregelen van het kabinet deels lovenswaardig waren, blijft het nu echter akelig stil over de langetermijnuitdagingen die ons te wachten staan.

De fundamentele vragen moeten op tafel. Welke zaken zijn te belangrijk om over te laten aan de markt? Hoe zorgen we ervoor dat iedereen in Nederland voorzien is in basisbehoeftes, zoals goed werk, menswaardige zorg, een duurzame woning, fatsoenlijk onderwijs? Welk beleid is vereist om de strijd aan te binden met ongelijkheid en klimaatverandering — twee andere pandemieën die al een poos verontrustend aan onze deuren rammelen?

De burgerbeweging Samen uit de Crisis wil samen met zoveel mogelijk Nederlanders een antwoord formuleren op deze vragen. Het samenwerkingsverband is ontstaan in reactie op alle gebeurtenissen die volgden op de corona-uitbraak, variërend van de vrijwel onmiddellijke toezegging van het kabinet om KLM koste wat het kost te redden tot de al even

vlotte steun vanuit de bevolking aan zorgverleners en andere cruciale beroepen. Samen uit de Crisis verenigt activisten, wetenschappers en betrokkenen uit het maatschappelijk middenveld en biedt een platform aan alle burgers die zich willen mengen in het debat over crisismaatregelen, die campagnes willen starten en hun stem willen laten horen in het Torentje, straks bij Prinsjesdag en erna.

De komende maanden zijn cruciaal als het gaat om de toekomst van Nederland: elke beslissing die de overheid nu neemt heeft gevolgen voor onze samenleving en economie, nu én straks. Er is een langetermijnvisie nodig die ons niet alleen eerlijk en groen uit de crisis doet komen, maar ook de fundamenteën legt voor een toekomstbestendige samenleving.

De coronacrisis legt de weeffouten van ons systeem bloot. De mensen die het al moeilijk hadden worden het zwaarst getroffen. Zonder goede woning, zeker inkomen en een gezond gestel is deze tijd een hard gelag. Niet voor niets pleitten de drie planbureaus op het hoogtepunt van de crisis ervoor om extra oog te hebben voor de mensen die ook vóór de crisis nauwelijks het hoofd boven water konden houden. En na de lockdown wordt het niet zomaar beter. De voorspellingen over de economische recessie die op de coronacrisis zal volgen, worden steeds zwartgalliger. Zo ook in Nederland, waar het Centraal Planbureau een krimp van ruim 6% voorspelt, en een verdubbeling van de werkloosheid in 2021.

Het CPB voorspelt ook dat in het geval van matig herstel (de zogenoemde basisraming) de werkloosheid verder oploopt, tot 7% in 2021. We komen dan op 645.000 werklozen, ongeveer hetzelfde aantal als op het hoogtepunt van de vorige recessie in 2014. Maar toen ging de oploep geleidelijk. Nu gaan we een verdubbeling van de werkloosheid in twee jaar tegemoet, aangezien de werkloosheid in 2019 nog 3,4% (314.000 werklozen) was. Deze klap is veel sneller en groter, en kan daarmee zomaar het grootste probleem van de komende kabinetsperiode worden. In het geval van een tweede corona-golf in het najaar, zou de werkloosheid

zelfs tot boven de 10% kunnen oplopen — een ongekend percentage voor Nederlandse begrippen.

Dit betekent dat een flink actiever werkgelegenheidsbeleid vanuit de overheid nodig is, en dat een ruime invoering van de basisbaan snel en prominent op de politieke agenda moet komen te staan. Niets doen betekent op middellange termijn een flinke daling van de binnenlandse consumptie en op langere termijn het optreden van hysteresis (het verminderen van de vaardigheden en daarmee productiviteit van de werkloze arbeidskrachten).

De komende jaren zijn cruciaal als het gaat om de bestrijding van ongelijkheid en klimaatverandering

Directeur van het Nibud Arjan Vliegthart pleitte recent met een knipoog naar het 'hou vol' van RIVM-viroloog Jaap van Dissel voor een langdurig stutten van de huishoudportemonnee door de overheid en een oplossing voor de schuldenproblematiek in Nederland. Veel woningbouwcorporaties en banken hebben weliswaar betaalpauzes ingelast voor hun klanten, maar dat geld moet op den duur wel betaald worden. Hoe doe je dat als je geen werk hebt? Als dat niet lukt betalen niet alleen de mensen die het betreft daarvoor een hoge prijs, maar wij allemaal. Als de bankensector moet gaan afschrijven op uitstaande leningen bij duizenden burgers en bedrijven en als gevolg daarvan de kredietverlening terugschroeft, kan via de problematiek in de financiële sector de reële economie nog harder geraakt worden dan het basispad, zo waarschuwt het CPB.

Onderzoek toont daarnaast keer op keer aan dat mensen die schuldenproblemen hebben minder productief zijn op hun werk,

meer gebruikmaken van de gezondheidszorg en cetera. Er ligt een principiële keuze voor of mensen koste wat het kost hun schulden moeten terugbetalen, en of de kosten die hiermee gepaard gaan dat waard zijn, aldus Vliegenthart. Schuldsanering en het voorkomen van (oplopende) schulden zouden daarom prioriteit moeten krijgen — zeker in crisistijd.

Wat is er nodig om eerlijk en groen uit de crisis te komen, en tegelijkertijd te bouwen aan een toekomst waarin de samenleving veerkrachtiger is en mensen meer bestaanszekerheid hebben? Samen uit de Crisis doet voorstellen op vijf terreinen: een sterke publieke sector, een fatsoenlijk inkomen voor iedereen, eerlijke eisen aan grote bedrijven, groene investeringen en de bescherming van onze grondrechten en democratie.

Een sterke publieke sector

De roep om een sterke publieke sector en een betrouwbare overheid heeft zelden zo hard geklonken als nu. Het feit dat heel veel mensen een beroep konden doen op steun via de Tozo-regeling zonder dat ze daarvoor schoenendozen vol bewijs moeten aanleveren, staat in schril contrast met de debacles rondom de toeslagenaffaire bij de Belastingdienst. De situatie dat de overheid uitgaat van de goede wil van mensen moet het nieuwe normaal worden. Daarnaast maakt de coronacrisis pijnlijk duidelijk dat er terreinen zijn die we niet over zouden moeten laten aan de markt, en dat de overheid moet zorgen voor voldoende buffers van vitale goederen, zoals medische producten en apparatuur en voedingsmiddelen.

Degenen die onze samenleving draaiende houden, zoals zorgverleners, leraren en politieagenten, zijn jarenlang geconfronteerd met bezuinigingen, reorganisaties en stelselwijzigingen. In hun werk kregen ze te maken met steeds meer verplichte formulieren en steeds minder zeggenschap. Hoeveel tijd blijft er over voor hun *raison d'être*: zorgdragen voor hun medemens? In plaats van de eenzijdige focus op efficiëntie en rendement zou

de overheid mensen in staat moeten stellen hun beroep fatsoenlijk en met trots te kunnen uitoefenen.

Tijdens deze crisis wreekt zich een andere crisis: het schrijnende tekort aan betaalbare woningen. Thuisblijven was geen pretje voor te krap wonende gezinnen en ook niet voor de vele mensen die inwonen bij vrienden of familie. Om nog maar te zwijgen over de schrijnende positie van degenen die überhaupt geen dak boven hun hoofd hadden. Het recht op goed wonen is jarenlang door de overheid verwaarloosd vanuit de gedachte dat de markt het wel zou oplossen. Daardoor zijn woningen zo schaars geworden dat reeds onbetaalbare woningen zelfs in deze crisis nog in prijs bleven stijgen.

Door nu te investeren in de bouw van betaalbare woningen krijgen de werkgelegenheid en economie een grote en noodzakelijke impuls. Tegelijk wordt dan ingelopen op de woningtekorten en wordt perspectief geboden aan ruim een half miljoen woningzoekenden.

Nieuwe inkomenspolitiek

Het is pijnlijk dat de beroepen die tijdens de lockdown als onmisbaar werden bestempeld, vaak slecht betaalde banen zijn. Toch lukt het zelfs in een pandemie niet om de zorgmedewerkers van een hoger loon te voorzien. Er is een duidelijke parallel met de discussie de afgelopen jaren over de lerarensalarissen. Zij die het meest van waarde zijn in onze maatschappij, krijgen daar het minst voor terug. Er is dringend behoefte aan een andere inkomenspolitiek.

In tegenstelling tot wat de neoklassieke economen ons lange tijd deden geloven, schaaft een te grote ongelijkheid de economische en maatschappelijke ontwikkeling. Keer op keer blijkt uit onderzoek dat armoede niet motiveert, maar veeleer afremt. Nederland is van oorsprong een egalitair land, maar ook hier verdienen topmanagers ruim honderd keer het salaris van een gemiddelde werknemer. En bezit de rijkste één procent inmiddels een

derde (!) van het totale private vermogen. Ondertussen stijgt het aantal werkende armen.

Dit is een ontwikkeling die van bovenaf gestopt moet worden door topinkomens en hoge vermogens meer te belasten. En die aan de bodem gestut moet worden door het minimumloon te verhogen, zoals ook de FNV bepleit met de voor14-campagne. Een eerlijkere welvaartsdeling begint met de sterkste schouders de zwaarste lasten te laten dragen door een tijdelijke crisisbelasting op de hoogste vermogens en topinkomens in te stellen.

De logica van de ondergrens van een uurloon van € 14 euro per uur moet ook gelden voor het minimumtarief voor alle (schijn-) zelfstandigen. Zij moeten minimaal 14 euro per uur overhouden na pensioenafdrachten en een collectieve verzekering voor ziekte en arbeidsongeschiktheid. De flexibilisering van de arbeidsmarkt is een uit de hand gelopen probleem — ook dat toont de coronacrisis aan. Flexibele arbeid wordt in Nederland door bedrijven vaak misbruikt als een middel van sociale dumping. Een (vast) dienstverband is op veel plekken vervangen door een nulurencontract bij een uitzendbureau, of erger, door zzp-schijnzelfstandigheid — denk aan de pakketbezorgers. Het gevolg is toegenomen onzekerheid voor de werkenden tegen hetzelfde of minder inkomen. Daar moet een einde aan komen. Laat de nooduitkering die nu is gecreëerd voor zelfstandigen een blauwdruk zijn voor een nieuwe collectieve verzekering.

Daarnaast moeten opdrachtgevers, niet zelden grote bedrijven, een hoger tarief gaan betalen voor deze de-facto medewerkers. Uiteindelijk zou flexwerk niet goedkoper, maar juist duurder moeten zijn dan vast werk. Tegenover minder zekerheid hoort in ieder geval meer inkomen te staan. Met het versterken van de lagere inkomens en het bestrijden van doorgeslagen flexibilisering werken we aan een sterkere en weerbare economie. Een economie die niet drijft op de kurk van de export en het bijbehorende handelsoverschot, maar die sterker verankerd is in binnenlandse bestedingen.

Eerlijke eisen aan grote bedrijven

Ondanks dat de afschaffing van de dividendbelasting van de baan is, geldt Nederland tot op de dag van vandaag als een belastingparadijs. Jaarlijks lopen andere overheden in de Europese Unie tot € 190 mrd mis als gevolg van internationale belastingontwijking. Voor ontwikkelingslanden is dat € 200 mrd. Nederland vormt een spil in het doorsluizen van onbelaste winsten van multinationals en kapitaalbezitters naar belastingparadijzen. Als het goed gaat delen we niet in de winst, maar als het slecht gaat draaien we wel op voor de verliezen. Banken en bedrijven worden in tijden van crises gered met publiek geld, terwijl hun winsten slechts toekomen aan enkelen. Dat moet anders.

Nu massale werkloosheid dreigt moet invoering van de basisbaan snel en prominent op de politieke agenda komen

Aftrekposten en andere belastingvoordelen voor multinationals moeten worden teruggedrongen. Een Europees minimumtarief en een gezamenlijke grondslag voor het heffen van winstbelasting is hard nodig, zodat verschuivingen van winsten naar het land met het laagste tarief tot het verleden behoren. Bedrijven moeten verplicht worden om jaarlijks volledig, transparant en publiek te rapporteren over gemaakte winsten per land. Ook is het belangrijk dat de tot nu toe geheime belastingrulings tussen de Belastingdienst en bedrijven openbaar worden gemaakt.

Aan steun voor bedrijven in coronatijd en tijdens andere crises moeten strenge voorwaarden worden verbonden, zoals eerlijk

belasting betalen, naar Deens en Pools voorbeeld. In beide landen kwamen bedrijven die hun winsten doorsluisden naar belastingparadijzen niet in aanmerking voor steun. Denemarken heeft daarnaast bepaald dat bedrijven die steun ontvangen twee jaar lang geen dividend mogen uitkeren of eigen aandelen inkopen. Mocht de overheid de komende tijd nog fors moeten bijspringen om noodlijdende bedrijven te redden, dan moeten strikte voorwaarden, (gedeeltelijke) nationalisatie, winstdeelneming en coöperatieven als opties op tafel liggen. Steun terugbetalen in tijden van voorspoed moet de norm worden.

De crisis biedt ook een kans om maatschappelijk ondernemen de norm te maken. Grote bedrijven kunnen op dit moment de prijs van de crisis afwentelen op de allerarmsten. C&A, het bedrijf van de steenrijke familie Brenninkmeijer, annuleerde voor € 166 mln aan bestellingen in Bangladesh, met grote gevolgen voor lokale dagloners. Dat laat zien dat een afdwingbare zorgplicht nodig is. Het is de hoogste tijd om Europese bedrijven aansprakelijk te maken voor mens en milieu in hun gehele handelsketen. Daarmee keren we een economie die eenzijdig is gebaseerd op uitbuiting en milieuvervuiling elders in de wereld.

Groen uit de crisis

Het is een gemiste kans dat er geen strengere duurzaamheidseisen gesteld zijn aan het steunpakket aan KLM — juist vervuilende industrieën moeten in versneld tempo grote stappen zetten om te vergroenen. De omvangrijke economische steunpakketten en de bazooka's van de Europese Centrale Bank bieden ongekende mogelijkheden om de klimaatcrisis te keren, te investeren in klimaatrechtvaardigheid, groene banen en een betaalbare energierekening voor iedereen.

De overheid moet zich daarbij heroriënteren op haar rol als aanjager van specifieke economische ontwikkeling. De productie van basisbehoeften zoals voedsel, wonen en trans-

port kan door gerichte stimuleringsmaatregelen van de overheid vergroend worden. Bijvoorbeeld door de kringlooplandbouw te stimuleren en door te investeren in hoogwaardig openbaar vervoer en energiezuinige woningen.

Voor verduurzaming is het niet alleen noodzakelijke groene investeringen te doen. Een voorwaarde is ook dat de fossiele bedrijven niet meer kunnen rekenen op subsidies voor hun vervuilende activiteiten en dat zij, als grootste vervuilers, een proportionele CO₂-belasting betalen. De opbrengsten daarvan kunnen uitgekeerd worden in een CO₂-dividend aan huishoudens.

En de miljarden van de Europese Centrale Bank kunnen veel directer gericht worden op duurzame en sociale doelen, in plaats van het verkapt subsidiëren van speculanten en fossiele bedrijven. Vrij naar de econoom Mariana Mazzucato: het is tijd voor een ondernemende, groene staat die voldoende macht en middelen heeft om de markt aan te sturen richting de energietransitie en een nieuwe, duurzame economie, en zich daarbij ook oriënteert op de plannen die uit de EU-koker komen, zoals de European Green Deal.

Bescherm onze grondrechten en democratie

Het coronavirus treft ons allemaal. Toch worden juist in deze tijd — toevallig of niet — ongelijkheden in de samenleving blootgelegd. Er is institutionele discriminatie, ook in Nederland. Op de arbeidsmarkt, op de woningmarkt, in het onderwijs en bij overheidsinstanties. Etnisch profileren is een rechtsstaat onwaardig. Een overheid die selecteert of monitort op afkomst, etniciteit, kleur of sekse ondermijnt haar kerntaak: een gelijkwaardige behandeling van al haar burgers. Het stelselmatig achterstellen van grote groepen in de samenleving is niet alleen ten diepste onrechtvaardig, het is maatschappelijk — en voor de cynici ook economisch — slecht voor ons allemaal.

De Nederlandse democratie is kwetsbaar, zeker nu de publieke opinie is gefragmenteerd in persoonlijke bubbels en gepersonaliseerde advertenties. De tech-giganten hebben er geen belang bij dat hun verdienmodel van polarisatie wordt doorbroken. De machtsconcentratie van deze bedrijven is in tijden van corona, waar veel meer onderdelen van het dagelijks leven zich naar het internet verplaatsen, alleen maar prangender geworden als politieke uitdaging.

Het is van belang dat we de spelregels van digitale publieke ruimte waarin we samenleven niet laten bepalen door Amerikaanse multinationals uit Silicon Valley, maar zelf het heft in handen nemen. Daarbij is het aan ons om nieuwe standaarden te zetten, die de verspreiding en commerciële exploitatie, van haatzaaijerij, discriminatie en schadelijke content voor jeugdige kijkers verbieden. Standaarden die ongebreidelde dataverzameling aan banden leggen en mensen zeggenschap geven over hun data.

De vraag die al snel gesteld wordt wanneer er plannen geopperd worden om te investeren in de economie en samenleving is: wie gaat dat betalen? Het is een misvatting om te denken dat de investeringen die de overheid nu doet om mensen en de economie te stutten en groene investeringen aan te jagen straks gevolgd moeten worden door bezuinigingen. Rapport na rapport, van gerenommeerde instituten en publieke instellingen, maar ook van banken als ING, toonde na afloop van de vorige crisis aan dat er veel te hard bezuinigd was, waardoor het econo-

misch herstel juist vertraging opliep. In een periode van herstel zijn investeringen nodig. Doctrines dat de staatsschuld niet al teveel mag oplopen zijn achterhaald.

Daarbij komt dat de rente op staatsobligaties nu historisch laag is en Nederland dus bijna gratis geld kan lenen om te investeren. Vanwege de vergrijzing en stijgende spaaroverschotten is de verwachting dat de Nederlandse staat nog een hele poos het begrotingstekort en de staatsschuld kan laten oplopen zonder in de problemen te komen.

De situatie dat de overheid uitgaat van de goede wil van mensen moet het nieuwe normaal worden

‘Samen uit de crisis’ betekent een weg uit de crisis die goed is voor ons allemaal in plaats van vooral voor de gevestigde belangen die hun weg naar het Torentje wel weten te vinden. De komende jaren zijn cruciaal als het gaat om de bestrijding van ongelijkheid en klimaatverandering. Een eerlijke welvaartsdeling, een betrouwbare overheid en de noodzakelijke stappen richting een permanent leefbare planeet zouden daarbij de norm moeten zijn voor al het Nederlandse beleid.

Van technocratie naar beleid met een hart

‘Zie, lichaam en ziel — dit land’

Er is grote behoefte aan een positieve visie op de overheid. De publieke sector is daarbij cruciaal. Zij kan en moet het kloppend hart van de verzorgingsstaat zijn. Een meer adaptieve vorm van bestuur waarin erkenning van complexiteit, omarming van onzekerheid, ruimte voor professionals en creatieve ideeën van burgers centraal staan, kan daarbij helpen.

JET BUSSEMAKER

Hoogleraar wetenschap, beleid en maatschappelijke impact, Universiteit Leiden/LUMC, oud-minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

‘When lilacs last in the dooryard bloom’d.’ Met dit citaat van de Amerikaanse dichter Walt Whitman¹ begint filosoof Martha Nussbaum haar boek *Politieke emoties*, waarin ze pleit voor meer liefde in de politiek. Ze ziet — terecht — de critici al voor zich die zullen zeggen dat een natie behoefte heeft aan technische calculatie, economisch en militair denken, computerwetenschap en technologie. Maar, zo riposteert Nussbaum: ‘Dat is allemaal best, maar heeft een natie dan geen behoefte aan een hart? Bestaat er behoefte aan expertise, maar niet aan alledaagse emoties als medegevoel, aan lachen en huilen (...)’ Als een natie inderdaad zo is, kun je maar beter ergens anders gaan wonen.²

Nu, na het langzaam versoepelen van de lockdown, betreden we als samenleving een onontgonnen terrein. Daarmee is de vraag van Nussbaum opnieuw actueel en urgent. Hoe

geven we vorm aan het begrip ‘samenleven’ in de wetenschap dat het coronavirus nog wel even onder ons blijft? Hoe houden we daarbij niet alleen rekening met technische expertise, maar ook met emoties die kunnen verbinden? Hoe beïnvloeden de besluiten die we nu nemen de samenleving van morgen en overmorgen in termen van controle en mededogen?

De vragen die nu spelen, raken aan de klassieke bestuurlijke tegenstelling tussen wetenschap (waarheidsvinding, feiten) en politiek (waarden). Of anders gezegd, tussen technocratie en politieke besluitvorming, meer algemeen tussen ratio en emotie, of zo je wilt tussen ambtelijke en politieke rationaliteit.³ Ik bespreek deze discussie, die dankzij de coronacrisis weer actueel is, aan de hand van drie belangrijke thema’s in de recente crisis. Allereerst het gebruik van wetenschappelijke kennis als leidraad bij de corona-aanpak. Hoe

verhouden feiten en waarden zich hier tot elkaar? Vervolgens ga ik in op het bestuursmodel dat is gebruikt, en hoe de relatie tussen technocratie en waardenafweging binnen dat model vorm kreeg. Ik constateer daarbij dat controle (technocratie) boven mededogen (emotie) is gesteld. Als alternatief pleit ik voor een meer adaptieve vorm van bestuur. Die beweegt meer mee met de waarden en emoties van betrokkenen en laat verschillen in aanpak op lokaal niveau toe. Tot slot beantwoord ik de vraag wat de lessen in termen van ratio en emotie zijn voor de politieke inzet van de sociaal-democratie.

Expertise en emotie: experts als beleidsfluisteraars

Aan het begin van de coronacrisis in maart gaf premier Rutte in zijn tv-toespraak aan dat specialisten leidend zijn bij de politieke besluitvorming. 'Het is belangrijk dat we op dat kompas van wetenschappelijke kennis en betrouwbare feiten blijven varen', zei hij.⁴ Die kennis kwam voornamelijk uit het Outbreak Management Team (OMT), een onderdeel van het Centrum voor Infectieziekten van het RIVM. De gekozen koers was zeer welkom tegen de achtergrond van recentelijk betwiste kennis van datzelfde RIVM. Nog maar enkele maanden voor Ruttés historische tv-toespraak stonden activistische boeren te demonstreren bij het Rijksinstituut voor de deur in verband met de stikstofcrisis. Het expliciet uitgesproken vertrouwen in wetenschappelijke expertise was ook nuttig als tegenwicht tegen niet onderbouwde opinies en hoaxes op sociale media. En het gaf het kabinet zelf een belangrijk houvast in onzekere tijden. Houvast om op grond van heel gerichte expertise vergaande besluiten te nemen.

Maar de rolverdeling tussen politiek, beleid en wetenschap vertroebelde al snel. Deskundigen leken het beleid te gaan bepalen, zij werden beleidsfluisteraars. Dat gebeurde voornamelijk op basis van medisch-technische expertise. Virologen en intensivisten waren de

meest dominante adviseurs van de regering. Ethici, verpleegkundigen, psychologen of sociologen, die meer oog voor (inter)menselijke factoren en waardenafwegingen hebben, waren in het begin niet of nauwelijks in het OMT vertegenwoordigd. Ter vergelijking: in Duitsland had men al in een vroeg stadium een interdisciplinaire groep wetenschappers, samengesteld uit de Deutsche Akademie der Wissenschaften, gevraagd om mee te denken. Zo'n brede betrokkenheid kan 'groupthink' voorkomen. Dat geldt des te meer als er ingrijpende politieke besluiten genomen moeten worden, waar geen vaststaand wetenschappelijk bewijs voor bestaat.

In de zorg moet de vraag zijn: hoeveel dagen willen we aan het leven toevoegen én hoeveel leven aan de dagen?

Bij de corona-uitbraak ontbraken vaststaande bewijzen. Er moest noodzakelijkerwijs worden uitgegaan van *best educated guesses*. Juist dan is het nodig naast technische experts ook generalisten, ervaringsdeskundigen en burgers te betrekken. De totstandkoming van de Nationale Wetenschapsagenda 2016, waar bij burgers en maatschappelijke organisaties door het inzenden van vragen een bijdrage konden leveren, biedt hiervoor inspiratie.⁵ Zo'n aanpak biedt antwoord op verschillende vragen. Welke zorgen leven bij de bevolking over corona? Hoe kunnen we daaruit enkele kernachtige kennisvragen formuleren en beantwoorden? En hoe kunnen we burgers betrekken bij het testen en traceren van corona? Hoe raken techniek en emoties elkaar?

Bij de politieke afweging van beleidskeuzes tijdens de coronacrisis domineerden rationalisaties. Er was weinig oog voor andere poli-

tieke emoties, zoals verwondering, teleurstelling en frustratie. Het 'hart' uit de analyse van Nussbaum ontbrak. Neem de discussie over mondkapjes medio april. Het OMT had geen hard bewijs dat mondkapjes afdoende zouden beschermen waar geen anderhalve meter te handhaven was. Buurlanden en ook de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) adviseerden wél een breed gebruik van mondkapjes. Ondertussen was bekend dat er ook gewoon te weinig mondkapjes in Nederland aanwezig waren. Ging het nu over onwenselijkheid of over onmogelijkheid?

Minister Hugo de Jonge van Volksgezondheid zei in een Kamerdebat dat mondkapjes gereserveerd moesten blijven voor zorgmedewerkers en dat een breed gebruik daarbuiten niet wenselijk was.⁶ Hij verschuilde zich achter het onduidelijke advies van het OMT. Daarmee ging de politiek niet alleen voorbij aan haar eigen verantwoordelijkheid om tot afwegingen te komen, ze ontkende ook de emotionele aspecten van het besluit. Midde april was de angst onder de Nederlandse bevolking groot, ook onder professionals die zich onvoldoende beschermd voelden. Als mondkapjes medewerkers minder bang maken om cliënten te besmetten, zou dat alleen al een reden kunnen zijn het gebruik ervan te adviseren.

Een ander voorbeeld van een te technocratische invulling van het crisisbeleid was de keuze voor de definitie van 'kwetsbaarheid'. Die werd technisch-medisch ingevuld als 'kwetsbaar voor besmetting door het virus'. Andere meer intermenselijke en emotionele aspecten van kwetsbaarheid werden zo niet of amper meegenomen in de beleidsafwegingen. Bijvoorbeeld de kwetsbaarheid die ontstond als gevolg van de crisisaanpak voor mensen die in totale isolatie kwamen, onder meer in verpleeghuizen.

Was het strikt noodzakelijk om van mensen te vragen afstand te bewaren tot dierbaren die nog maar kort te leven hebben en door de verplichte afstand misschien niet op een waardige wijze konden sterven? De gemid-

delde verblijftijd van mensen die naar een verpleeghuis gaan is zo'n negen maanden. De centrale vraag die gesteld had moeten worden — zoals men gewend is in de palliatieve zorg — is hoeveel dagen willen we aan het leven toevoegen én hoeveel leven aan de dagen? Dat is een vraag naar 'het hart'. Die vraag en het dilemma dat aan de relatie tussen dagen en leven ten grondslag ligt, is grotendeels uit de weg gegaan door te kiezen voor de meest rationele optie; dagen boven leven.

Er was en is behoefte aan een meer ethisch, en ook politiek debat. Experts en wetenschappers kunnen zaken inzichtelijk maken, vragen stellen en denkracht bieden. Maar de politiek zal altijd moeten aangeven wat het doel is. Is dat het voorkomen van zoveel mogelijk doden, ongeacht leeftijd en gezondheidssituatie? Is dat het afvlakken van de curve, om het zorgproces, in het bijzonder de IC-capaciteit beheersbaar te maken? Is dat het bevorderen van collectieve gezondheid in algemene zin? Of het beperken van maatschappelijke en economische schade?⁷ En welke keuzes maak je als niet alles tegelijk kan? Dat is bij uitstek een politieke vraag.

Beleid vraagt om politieke en normatieve afwegingen tussen verschillende waarden, de voor- en nadelen van interventies en het accepteren van risico's. Het debat zal, nu het virus redelijk onder controle lijkt én verkiezingen dichterbij komen, steeds politieker worden. Dat is maar goed ook. Niet om de schuldvraag of de techniek van de uitvoering centraal te stellen, maar wel om de politieke prioriteiten en achterliggende waarden van het beleid te bevragen.

Bestuursmodellen tussen technocratie en emotie

We kregen de eerste maanden van de coronacrisis dagelijks bericht van het RIVM over aantallen besmettingen, ziekenhuisopnames, bezette IC-bedden en sterfgevallen. Feiten en cijfers die de indruk wekken dat we precies weten wat er gebeurt. Maar er is heel veel dat

zich aan ons zicht onttrekt en niet in naakte cijfers is uit te drukken. Wat weten we bijvoorbeeld over de stress die mensen met kanker hebben omdat hun behandeling is uitgesteld? Wat weten we over wat zich achter voordeuren afspeelt ten aanzien van huiselijk geweld, of over kinderen die geen plek en computer hebben om onderwijs te volgen? Wat weten we van de effecten op langere termijn, als mensen hun baan en inkomen verliezen, en het risico op dakloosheid toeneemt? Of over de mentale schade die de crisis aanricht?

Wetenschappers kunnen denkracht bieden, maar de politiek zal altijd moeten aangeven wat het doel is

Het beleid is gebaseerd op technische calculatie en is gericht op controle en bestuurbaarheid. De lockdown en het voorschrift om afstand te houden via de anderhalvemeter-maatregel waren de eerste weken onvermijdelijk en verdedigbaar. Je zou kunnen zeggen dat in die acute crisissituatie noodzakelijkerwijs werd gestuurd op technische calculatie. Dat gebeurde met bijna militaire precisie en bijpassende metaforen. We hoorden termen als frontberichten, we applaudisseerden voor de helden in de zorg en er werden offers gebracht. Er was sprake van een 'vechtretoeriek'.⁸

Dergelijke termen zijn echter niet onschuldig, zeker niet als ze langdurig gebruikt worden als onderdeel van een beleid waarin geen of weinig ruimte is voor morele afwegingen en kritische reflectie. Lastige afwegingen over wat kwaliteit van leven betekent, of hoe we vormgeven aan mededogen, worden dan terzijde geschoven. Er moet immers gehandeld worden.

Nu het virus redelijk onder controle lijkt, versoepelt de regering verschillende regelin-

gen en ontstaat meer ruimte voor maatwerk. Tegelijkertijd blijft er sprake van technische calculatie en top-down bestuur. Dat is terug te zien in de formuleringen over een 'anderhalvemeter-samenleving' en 'het nieuwe normaal'. Zo wekt de anderhalve meter de indruk de nieuwe standaard te zijn waar iedereen zich overal en altijd aan zal moeten houden. Dat is onwenselijk vanuit sociaal perspectief, zo oordeelde onlangs de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en zo waarschuwden ook de gezamenlijke planbureaus.⁹ De anderhalvemeter-regel ontkent de betekenis van fysiek menselijk contact. Het maakt burgers, professionals en organisaties bovendien passieve uitvoerders van een centrale opdracht. In deze fase is, om met Nussbaum te spreken, een hart nodig. We hebben niet alleen behoefte aan beleid gebaseerd op technische calculaties, maar ook aan beleid dat rekening houdt met emoties als mededogen en verwondering. Ik vertaal dat als manieren van besturen waarin we veel meer ruimte geven aan professionals en burgers om zelf vorm te geven aan de ingewikkelde balans tussen controle en compassie. Zo vergroten we maatschappelijke veerkracht.

Dat het ook anders had gekund laat de medisch antropoloog Nicholas Long zien. Tegenover de epidemiologische principes van afstand om het virus te bestrijden stelt hij een andere weg voor, gebaseerd op inclusie en menselijk contact: zeker mensen die lijden onder eenzaamheid, moeten we de ruimte geven om zelf te bepalen met wie ze willen zijn. Dat kan ook buiten de klassieke definitie van een 'huishouden'.

Long werkt etnografisch uit hoe zo'n aanpak er maatschappelijk uit zou kunnen zien.¹⁰ Naast epidemiologen pleit hij bijvoorbeeld voor betrokkenheid van sociale wetenschappers en kunstenaars. Zij kunnen de beperkende beleidsvisies (over wat burgers niet mogen) uitdagen door het ontwikkelen van sociale verbeelding waarin we onze relaties niet zien als een gevaar voor de gezondheid, maar als bronnen van sociale insluiting.

Adaptief bestuur: erken de complexiteit

Ik bepleit een andere vorm van besturen, met meer oog voor lastige waardenafwegingen waarbij de uitkomst niet voor iedereen hetzelfde hoeft te zijn en waarin minder vanuit regels en beheersing wordt gedacht, en meer vanuit waarden en reflectie. Dat is adaptief bestuur. De kern daarvan bestaat uit erkenning van complexiteit, omarming van onzekerheid en onvoorspelbaarheid en het betrekken van creatieve ideeën van burgers en maatschappelijke organisaties.

Dat kan onder andere door de inzet van burgers met vormen van ‘citizen science’. Daar zijn vele varianten van, maar de kern is dat burgers zelf bijdragen aan het onderzoek, bijvoorbeeld door het verzamelen van onderzoeksmateriaal. Logisch is dat de resultaten ook weer met burgers gedeeld worden. De app-hackathon van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is daarvan een slecht voorbeeld. Waarden, waaronder privacy, waren onvoldoende afgewogen en burgers zelf waren niet betrokken. Een goed voorbeeld is de Corona Check-app die het Amsterdamse OLVG-ziekenhuis in samenwerking met zorgapp ontwikkelaar Luscci ontwikkelde. Burgers die zich zorgen maken kunnen dagelijks gegevens over hun gezondheid doorgeven via de app. Een medisch team, ondersteund door techniek, beoordeelt de klachten. Indien nodig neemt een zorgverlener binnen 24 uur contact op met de gebruiker van de app. Zo levert de burger niet alleen cijfers aan voor controle door de overheid, maar krijg hij of zij ook iets terug, doordat angsten over mogelijke besmetting en ziekte serieus worden genomen.

Adaptief besturen past sowieso beter bij hoe we moeten leren omgaan met complexe problemen. Het creëert meer ruimte, ook voor professionals en burgers om zelf afwegingen te maken. Het regeringsbeleid deed de afgelopen maanden het tegenovergestelde. Men zegt maatwerk te willen, maar vraagt vervolgens strakke protocollen, die steeds verfijnder worden gericht op controle en beheersing.

Dat beperkt vervolgens de ruimte om onderscheid te maken op basis van sociale contexten en morele afwegingen. Regie krijgt een beperkte invulling als alle touwtjes vanuit het departement worden vastgehouden. Het zou pas echt maatwerk zijn als anderen in staat worden gesteld op lokaal of afdelingsniveau zelf tot constructieve oplossingen te komen.

Neem studenten. Zij vormen in een studentenhuis een gezamenlijke huishouding, zoals een familie. Maar zodra ze met dezelfde groep buitenshuis gaat zitten overschrijden ze de anderhalvemeter-norm. Als ze daarvoor beboet worden, krijgen ze een strafblad dat ze mogelijk jaren met zich meedragen.¹¹ Dat biedt niet het goede toekomstperspectief. Sta studenten en ook oudere alleenstaanden toe, om zich ook buitenshuis met enkele anderen te gedragen alsof ze een familie zijn. Dat vraagt vertrouwen en mededogen. Misschien zal niet iedereen het precies opvolgen, maar de koppeling van vrijheid aan verantwoordelijkheid is uiteindelijk duurzamer dan beboeten.

Een ander voorbeeld: contact in gehandicapteninstellingen en verpleeghuizen. Als geen ander zijn bestuurders en medewerkers hier gewend om dagelijks met dilemma's van kwaliteit en veiligheid om te gaan. Maar dat werd hen afgenomen. In plaats daarvan gold opeens voor iedereen hetzelfde regime: bezoek mocht niet meer. Waarom is juist in deze sector niet uitgegaan van vertrouwen in maatwerk? Sinds 1 juli zijn de regels versoepeld, maar de vraag is of het niet veel eerder had gekund.

Er zijn enkele voorbeelden van verpleeghuizen en gehandicapteninstellingen die al in het voorjaar aparte afdelingen hadden ingericht waar contact wel mocht, of waar medewerkers introkken bij de bewoners. Simpelweg omdat de prijs van afstand soms veel hoger was dan het risico van besmetting. Bijvoorbeeld als iemand terminaal is, of als — zoals voor sommige gehandicapten — fysieke aanraking een onmisbare vorm van menselijk contact is. Zo'n aanpak vraagt meer overleg en kent risico's. Maar het leidt ook tot meer veerkrachtige en duurzame oplossingen.

Voor organisaties die een dergelijke aanpak niet aan willen of aandurven, kan de overheid de mogelijkheid bieden terug te vallen op een generiek format van strakke regels. Zo'n aanpak zou een radicale omkering betekenen van het recente beleid. Dan domineert niet de angst en de controle, maar het vertrouwen dat we samen vorm kunnen geven aan een veerkrachtige samenleving. Dat is een mooi uitgangspunt voor de toekomst mocht het virus weer opvlammen.

Een adaptieve vorm van besturen heeft ook gevolgen voor professioneel medisch handelen. De crisis en 'vechtstand' roepen een behandelreflex op bij zorgmedewerkers die bijna als vanzelf leidt tot medische interventies. Tijd voor reflectie is er niet. Huisarts Pieter Barnhoorn verwoordt dat mooi: 'De strijdmetaforen doen ons makkelijk vergeten wat geneeskunde was in het precovidium: soms genezen, vaak verlichten, altijd troosten.'¹² Daarvoor is tijd nodig. Barnhoorn pleit ervoor juist nu die tijd wel te nemen. Tijd om vragen te stellen en het gesprek met patiënten aan te gaan over verwachtingen van het leven en van de zorg: 'Wilt u een ziektegerichte behandeling ten koste van alles, of wilt u een symptoomgerichte behandeling met kans op behoud van wat u lief is?'¹³ Dat is wat de geneeskunst, met de nadruk op de laatste lettergreep, moet doen; nadenken welke (genees)kunsten betekenisvol zijn voor individu en samenleving. Dat kan alleen als ratio en emotie bij elkaar komen. Beleid moet ruimte scheppen om professionals, burgers en bestuurders op alle niveaus die afwegingen te kunnen laten maken.

Uitdagingen voor de sociaal-democratie

Wat zou een andere vorm van besturen, waarbij technocratie en waarden alsook ratio en emotie meer in evenwicht zijn, kunnen betekenen voor de sociaal-democratie? En wat zou dit in het bijzonder voor de publieke sector kunnen betekenen, die door de coronacrisis opeens vol in het licht is komen te staan als 'vitaal'?

Dat begint bij de omschrijving van de kerntaak van de overheid. We moeten op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat. Dat was in 1984 al de titel van een essay van Kees Schuyt en Bram Peper ter gelegenheid van de 65e verjaardag van Joop den Uyl. Later, in 1991, gebruikte Schuyt het ook als titel voor zijn boek.¹⁴ Het hart is, zo stelt hij, niet alleen een warm kloppend teken van leven, maar ook een aanduiding van eenheid. Zonder hart gaat het, ook in een groep of organisatie, meestal veel slechter.

We hebben behoefte aan beleid dat rekening houdt met emoties als mededogen en verwondering

Dat hart is de afgelopen decennia verdwenen. In de taal van Nussbaum is het economisch en technisch denken dominant geworden. Met privatisering, decentralisatie en eigen verantwoordelijkheid is vooral de nadruk gelegd op wat de overheid niet meer doet. Er is behoefte aan een positieve visie op de overheid.¹⁵ Noem het een nieuw sociaal contract zoals SCP-directeur Kim Putters in zijn nieuwste boek¹⁶, of een sociale investeringsstaat.¹⁷ De morele kern is ook nu — net als in 1991 toen Schuyt zijn boek schreef — op beschaafde wijze het subtiële evenwicht te bewaken tussen staat en individu, tussen algemene en persoonlijke belangen en tussen vrijheid en publieke ordening.¹⁸

Ik zou het iets meer toegespitst op de huidige situatie willen omschrijven als het voorkomen van kwetsbaarheid, het stimuleren van volledige sociale participatie, het tegengaan van ongelijkheid gedurende de gehele levensloop en het garanderen van de sociale rechtsstaat. Beleid leidt nu vaak tot het tegenovergestelde: we zien dat mensen die al

kwetsbaar zijn vaak extra kwetsbaar worden door complexe of onrechtmatige regelgeving — denk aan de schande met de kinderopvang-toeslag of de wirwar in de schuldhulpverlening. Mensen met problemen worden door strenge financiële en technocratische controle eerder de samenleving uitgedrukt dan erin opgenomen. Om dat te bestrijden hebben we een overheid nodig die met compassie de veerkracht en weerbaarheid van burgers ondersteunt door op cruciale terreinen te investeren in plaats van weg te kijken.

De publieke sector is daarbij cruciaal. Zij kan en moet het kloppend hart van de verzorgingsstaat zijn. Afgelopen maanden bleek die publieke sector vrijwel samen te vallen met 'vitale sectoren'. Zorg, onderwijs, wetenschap, openbaar vervoer, publieke media, ze bleken allemaal onmisbaar. Het wordt tijd daaraan consequenties te verbinden. Het is mooi dat we massaal applaudisseerden voor medewerkers in de zorg, maar als het daarbij blijft is het ook redelijk gratis. Helaas lijkt dat, met het afwijzen door de regeringsfracties van een motie om salarissen te verhogen, het geval. Het zal het vertrouwen van zorgmedewerkers in de politiek niet doen toenemen. En dan hebben we het nog niet over de financiële consequenties van de crisis. Kunnen we, als we publieke sectoren terecht zo belangrijk vinden, dan nu afspreken dat we er niet op gaan bezuinigen, en dat we op onderdelen zelfs fors gaan investeren? Dat we ze, om met Ramsey Nasr in *Buitenhof* te spreken, inderdaad als fundament en niet als ornament van de samenleving zien?¹⁹

Dat vraagt om verandering van het traditionele financiële beleid. Investeren in de publieke sector verdient een op zichzelf staande betekenis, ook zonder dat het in de CPB-berekeningen economische groei oplevert. Waarom is de uitgave aan wetenschap in de CPB-modellen bijvoorbeeld nog altijd een 'consumptieve uitgave' en dus een kostenpost, in plaats van een investering in de toekomst? Terwijl diezelfde wetenschap de afgelopen maanden de strohalm was waar het kabinet zich aan vast klampte.

Als we de publieke sector écht zo belangrijk vinden, zullen er ook andere begrotingsregels moeten gelden. Nu kan alleen bij een regeerakkoord geschoven worden tussen departementen, daarna moet ieder ministerie 'zijn eigen broek ophouden'. Neem het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Als er meer studenten en scholieren zijn dan voorspeld — en dat gebeurde de laatste jaren — dan moet de minister van OCW dat in principe zelf financieel oplossen. De keus bestaat dan uit bezuinigen op onderwijs, wetenschap, cultuur of media. Allemaal vitale publieke sectoren. Als we de bescherming van die sectoren serieus nemen, zullen klappen bij tegenvalers en schokken eerlijker verdeeld moeten worden tussen publieke en private middelen. Publieke sectoren moeten daarbij geen sluitpost zijn bij lastige financiële afwegingen. Waar financieel gezien al snel de retoriek zal domineren dat we 'het samen moeten doen' en 'ieder zijn of haar steentje bij moet dragen' wordt het tijd de publieke sector uit te sluiten van mogelijke bezuinigingen. Ze is dusdanig vitaal voor alle burgers en bedrijven dat ze hoe dan ook beschermd moet worden. Van private ondernemingen en kapitaalkrachtige burgers mag gevraagd worden bij te dragen aan de financiering.

Daar komt nog iets bij. Van de private sector mogen we vragen iets terug te doen voor het beroep op publieke middelen tijdens de coronacrisis. Het is ontoelaatbaar dat private bedrijven hun hand ophouden voor steun, maar er tegelijkertijd alles aan doen om zo min mogelijk aan diezelfde overheid af te dragen. Steun zou veel meer conditioneel moeten zijn, gekoppeld aan behalen van maatschappelijke doelen zoals duurzaamheid, solidariteit en maatschappelijke veerkracht.

Geef professionals de ruimte

De publieke sector wordt gevormd door professionals. Zij zijn, meer dan al het andere, de vertolkers van een overheid die compassie en emotie toont. De waardering daarvoor blijft

echter achter. Waardering kan op verschillende manieren vorm krijgen. Salaris is er daar een van, en een niet onbelangrijke. In het technisch-financiële beleid is het inkomen van werknemers in de publieke sector echter eerder sluitpost dan voorwaarde. Daar speelt mee dat ministers die verantwoordelijk zijn voor een publieke sector, vaak ook werkgever zijn. Bij bezuinigingen is er voor hen één voor de hand liggende maatregel: de nullijn. Die is makkelijk door te voeren en levert snel resultaat op. Niet voor niets is die nullijn de afgelopen jaren in crisistijd regelmatig ingezet. Wat was ik opgelucht toen het kabinet, waar ik als minister van OCW deel van uitmaakte, in 2015 die nullijn kon loslaten. Sindsdien zijn salarissen gestegen, maar nog lang niet genoeg.

Laten we minder vanuit regels en beheersing denken en meer vanuit waarden en reflectie

Het risico bestaat dat bij een recessie opnieuw naar de nullijn gekeken wordt. Als we de vitaliteit van publieke sectoren willen blijven garanderen dan moeten we nu afspreken dat we de salarissen minimaal laten meestijgen met de markt. Sommige groepen, zoals leraren in het basisonderwijs, verpleegkundigen en verzorgenden zouden daar nu al een fikse salarisverhoging bovenop moeten krijgen. Zij die extra zware taken vervullen, zoals leraren op scholen met veel achterstanden en leden van wijkteams in buurten waar de problemen zich opstapelen, moeten ook extra gecompenseerd worden.

Naast geld is het bieden van ruimte voor professioneel handelen cruciaal. Alleen dan zijn professionals in staat om hun hart te laten kloppen door liefdevolle zorg, respectvolle on-

dersteuning en betrokken onderwijs te geven. Een recente enquête onder zorgprofessionals geeft aan dat wat hen het meest bezighoudt passie en liefde voor het werk is.²⁰ Het hart van hun werk dus. Dat wordt helaas ernstig belemmerd door hoge administratieve lasten. In sommige zorgberoepen spendeert men veertig procent van de tijd aan administratie en verantwoorden.²¹

De afgelopen maanden hebben laten zien dat het anders kan. Indicaties die altijd fysiek moesten plaatsvinden, konden opeens digitaal; regels voor het registreren van zorg op afstand zijn verruimd; de verplaatsing van patiënten van ziekenhuis naar verpleeghuis is makkelijker geworden. De Inspectie gaf zorgaanbieders de ruimte om zorg op afwijkende manieren te organiseren, zolang het bieden van veilige en verantwoorde zorg maar centraal stond. Het komt er nu op aan niet terug te vallen in oude patronen, maar om de coronacrisis te gebruiken om tot doorbraken te komen.

Het hele proces van verantwoorden moet op zijn kop. We moeten stoppen met statische protocollen en afvinklijstjes die externe partijen vragen, maar verantwoorden veel meer zien als onderdeel van leren en verbeteren. Het initiatief voor verantwoording komt daarmee bij professionals te liggen, en er kan meer recht worden gedaan aan maatschappelijke waarden en de lokale context, zoals de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving vorig jaar adviseerde.²²

Als we niets doen zijn we, vrees ik, snel terug bij af. Dan denkt elke instelling vanuit zijn eigen belangen en gaat men elkaar weer 'afrekenen'. Goede intenties zijn niet genoeg. We zijn bijvoorbeeld al tien (!) jaar bezig om de vijf-minuten registratie in de thuiszorg af te schaffen, en dat is nog steeds niet helemaal gelukt.²³ Ik weet niet hoeveel actieplannen om regels te schrappen ik in mijn politieke carrière ben tegengekomen, maar ik weet wel dat een plan alleen niet genoeg is om werkelijk iets te veranderen. Ook de 'regelschrapsessies' van minister Hugo de Jonge

zijn niet voldoende. We zullen een laag dieper moeten graven.

Dat begint bij de vraag wat de kerntaak van – in dit geval – de zorg is. Niet het zorgvuldig uitvoeren van de regels, maar de vraag of we de individuele burger goede ondersteuning en zorg bieden, zou leidend moeten zijn.

De koppeling van vrijheid aan verantwoordelijkheid is uiteindelijk duurzamer dan beboeten

Dat is het hart van de publieke sector. Laten we daarom andersom beginnen, niet bij de externe verantwoording aan uitvoeringsorganisaties, maar bij de wensen en behoeften van professionals. Kunnen we, zoals de huisartsen van de actiegroep *Het Roer Moet Om* bepleiten, bijvoorbeeld een wettelijk norm vaststellen dat zorgprofessionals in de directe patiëntenzorg niet meer dan twintig procent van hun tijd besteden aan administratieve taken? Ik hecht niet zozeer aan het precieze getal van twintig procent, maar wel aan een breekijzer om tot verandering te komen.

Tot slot

Een herwaardering van het morele hart van de verzorgingsstaat vraagt tenslotte ook een andere organisatie van de rijksoverheid. Beleid zou minder dan nu via departementen moeten lopen en meer vanuit maatschappelijke uitdagingen moeten vertrekken. Op de thema's die we belangrijk vinden, zoals gelijke kansen of duurzaamheid, zou eerst een missie

geformuleerd moeten worden, om vervolgens te kijken welk beleid daarvoor nodig is en wie vervolgens welk onderdeel van dat beleid uitvoert. De departementale structuur belemmert dat. Ze is immers sterk gericht op het afhouden van verantwoordelijkheden die niet tot de kerntaak van het departement behoren, en is bovendien – helaas steeds meer – gericht op het afschermen van de minister: hij of zij mag vooral niet in de problemen komen.

Bij een andere organisatiestructuur hoort ook een eerlijker verhouding tussen financiën en vakdepartementen. De macht van de minister van Financiën, en vooral van de Inspectie der Rijksfinanciën, de IRF, is veel te groot. Mijn vrees is dat ook de zogenaamde heroverwegingen, die de minister van Financiën onlangs naar de Kamer stuurde, die op zich vaak goede analyses bevatten, gebruikt zal gaan worden als technisch-financiële staalkaart, waarin alleen de cijfers nog belangrijk zijn.²⁴ In plaats daarvan moeten we naar een waardengedreven, normatief primaat van de politiek. Het project *Van waarde* van de WBS heeft daartoe overigens goede aanzetten gegeven, maar helaas is de brug naar de beleidspraktijk nooit gemaakt.

Als we het maatschappelijke experiment waar we noodgedwongen allemaal deel van uitmaken, gebruiken om tot een fundamentele verandering van denken en praktijk te komen, dan hebben we de crisis in ieder geval niet verspild. En brengen we, in de geest van Whitman, lichaam en ziel van de natie bij elkaar.

Onderdelen van dit artikel komen voort en zijn een uitwerking van het advies '(samen)leven is meer dan overleven. Breder kijken en kiezen in tijden van corona' dat is opgesteld door de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS). Als voorzitter van de raad was Jet Bussemaker hier nauw bij betrokken.

Noten

- 1 Zie voor de volledige tekst: Whitman, W. (2000). *When Lilacs Last in the Dooryard Bloom'd*. (Poetryfoundation.org).
- 2 Nussbaum, M., & Nussbaum, M. C. (2014). *Politieke emoties*. Ambo Anthos. p 371.
- 3 Snellen, A. (2007). *Basismodel voor methodisch hulpverleners in het maatschappelijk werk*. Coutinho.
- 4 Rijksoverheid. (2020, 26 maart). *TV-toespraak van minister-president Mark Rutte*. rijksoverheid.nl.
- 5 Iedereen in Nederland kon een vraag formuleren voor de Wetenschapsagenda. Uiteindelijk werden er bijna 12.000 vragen ingediend, die werden samengevoegd tot 140 overkoepelende vragen waarvoor 25 'routes' van grote maatschappelijke vraagstukken werden getrokken. Op basis hiervan werd een investeringsagenda vastgesteld. Zie ook: Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). (2016). *Nationale wetenschapsagenda. Vragen, verbinden, vergezichten*.
- 6 Mebius, D. (2020, 17 april). Acuut tekort aan mondkapjes blijft, geduld van de Kamer raakt op. *De Volkskrant*.
- 7 Zie voor deze afweging ook het artikel van André Knottnerus in het vorige nummer van S&D: Knottnerus, A. (2020). Zet volksgezondheid en economie niet tegenover elkaar. *Socialisme & Democratie*, 77(3), pp. 31–41.
- 8 Barnhoorn, P. (2020, 29 april). *Stop de oorlogstaal en ga het gesprek aan*. Medisch Contact.
- 9 Raad voor volksgezondheid en samenleving. (2020, mei). *(Samen)leven is meer dan overleven; Gezamenlijke planbureau's (SCP, CPB, PBL en RIVM). (2020, mei). Aandachtspunten voor een herstelbeleid: Briefadvies Covid-19 Overleg Planbureaus*.
- 10 Long, N. J. (2020). From social distancing to social containment: reimagining sociality for the coronavirus pandemic. *Medicine Anthropology Theory*.
- 11 De Tweede Kamer heeft inmiddels een motie aangenomen waarin het kabinet wordt opgeroepen ervoor te zorgen dat er geen strafbladen door coronaboetes ontstaan. Zie: Du Pré, R. (2020, 26 mei). Kamer: geen strafblad na coronaboete. *de Volkskrant*; Eén boete voor het overtreden van het samenscholingsverbod tijdens de corona-crisis wordt niet meegenomen bij het beoordelen van een vog-aanvraag. Zie: Ministerie van Veiligheid en Justitie. (2020, 13 mei). *Eerste coronaboete wordt niet meegenomen in de VOG beoordeling*. Justis.nl
- 12 Barnhoorn, P. (2020, 29 april). *Stop de oorlogstaal en ga het gesprek aan*. Medisch Contact.
- 13 Ibid.
- 14 Schuyt, C. J. M. (1991). *Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat*. Stenfert Kroese.
- 15 Zie ook: Willink, H. T. (2018). *Groter denken, kleiner doen* (1ste editie). Prometheus.
- 16 Putters, K. (2019). *Veenbrand*. Prometheus.
- 17 Hemerijck, A. (2017). *The Uses of Social Investment*. Oxford University Press. En Bussemaker, J. (2019). *Zorg als sociale kwestie [Oratie]*, Universiteit Leiden.
- 18 Schuyt, C. J. M. (1991). *Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat*. Stenfert Kroese. P. VII
- 19 Nasr, R. (2020, April 19). *Buitenhof* (tv-programma). VPRO/NPO1.
- 20 PFZW en PGGM & co ism. *Market Response*. (2020, juli) *Beleving & behoeften rondom 'fitheid' onder zorgprofessionals*.
- 21 Berenschot. (2019, september). *Administratieve belasting langdurige zorg 2019. Uitkomsten onderzoek Berenschot*.
- 22 Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2019, mei). *Blijk van vertrouwen — Anders verantwoord voor goede zorg*.
- 23 Bussemaker, J. (2019) *Zorg als sociale kwestie [Oratie]*. Universiteit Leiden.
- 24 Ministerie van Financiën. (2019, 22 mei). *Rapporten Brede maatschappelijke heroverwegingen*.

A.L. Snijders

Kikker & Pad

De kikker en de pad aan de rand van het bestaan. De pad is een boeddhist, de kikker een kwajongen die me ten val brengt als ik in het bos fiets. Als ik thuis kom met modder op mijn kleren, is er bezoek van Alex Kempinski, mijn moeders nieuwe vriend. Hij is in de plaats gekomen van mijn vader die na dertig jaar genoeg had van het huwelijk. De nieuwe vriend komt uit een gespleten familie, fout in de oorlog en actief in het verzet.

Alex vertelt over z'n foute tante uit Amsterdam. Zij hield van sport, vooral van hockey, maar ging in Duitsland op het land werken 'om een knecht vrij te maken voor het Oost-front'. In de oorlog woonde ze in een huis van weggevoerde Joden, na de oorlog bleef ze er wonen. In die tijd was Alex tien jaar, zijn tante had haar eerste kind gekregen. Toen hij haar bezocht zat ze op de bank in de woonkamer, ze zoogde haar baby. Hij stond er bevreemd naar te kijken, hij had nog nooit vrouwenborsten gezien, zijn moeder was preuts, zijn vader zwijgzaam. Zijn tante had nog een ander nummer op het programma. Ze legde het kindje neer en spoot een scherpe straal melk uit haar linkerborst in de richting van Alex, tien jaar. Hij rende in paniek weg, zij volgde hem gillend van de lach. Een foute lach, een nazi-lach, een lach ter vernedering. De jongen rende de tuin in, de lach volgde en verloor geen terrein, sport, vooral hockey. Hij rende door de keukendeur weer naar binnen, door de gang naar de woonkamer en weer naar de tuin. Hoeveel ronden ze maakten, is niet bekend.

Het andere deel van de familie. De vader was de baas van de Zuidelijke Gasfabriek, zijn twee zonen zaten in het gewapende verzet. Overleefden. Als Alex na de oorlog bij ze op bezoek komt ziet hij een revolver aan een lange metalen draad in de hoge kamer hangen. De jongste held wordt niet oud, hij fietst achter een bestelauto met ijzeren stangen. De auto moet plotseling remmen, hij wordt gespietst. Zijn broer werd testpiloot bij Fokker, hij trouwde met een meisje dat in de oorlog op de fiets berichten rondbracht tussen de verschillende cellen. De vrouw die het huis van de teruggekomen Joden niet wilde verlaten werd ertoe gedwongen. Haar antisemitisme kwam na de oorlog tot een hoogtepunt. Wat ik al zei, ik ben door een kikker van mijn fiets gevallen. Daarom voel ik meer voor de pad, die als boeddhist weliswaar het wiel wil stilzetten, maar zonder geweld.

S&D online lezen

Abonnees van S&D kunnen de meest recente artikelen direct online lezen.

Wilt u S&D online lezen en/of per mail geattendeerd worden op nieuwe artikelen? Geef dan uw naam en e-mailadres aan ons door via send@wbs.nl. Wij sturen u vervolgens de gegevens toe waarmee u een account kunt aanmaken op de website van de Wiardi Beckman Stichting.

- 3 *Redactioneel* Dromen
- 4 *Column* **Paul de Beer** Geloofwaardige post-coronapolitiek?
- 5 **Ben Dankbaar, Raphael Smals & Geert Vissers** Maak van het klimaatprobleem
geen 'maanlanding'
- 11 **Jantine Kriens** Gemeenten krijgen hun begrotingen niet meer rond
- 18 **Hendrik Noten** Het adagium van meer economische groei voldoet niet meer
- 23 **Kiza Magendane** Coronacrisis op het Afrikaanse continent
-
- 32 *Column* **Erik Jurgens** Politieke correctheid als dogma
- 33 *Column* **Amma Asante** Luisteren
- 34 **Wimar Bolhuis** Het wettelijk minimumloon moet omhoog, maar hoe?
- 44 **Constant van der Putten** Bescherm de huurders in de vrije sector
-
- 50 **Murawski, Van den Bergh, Biemans, Bolhuis, Hormes, Rinse Oosterwijk
& Kooistra** Samen uit de crisis!
- 56 **Jet Bussemaker** Van technocratie naar beleid met een hart
- 66 **A.L. Snijders** Kikker & pad